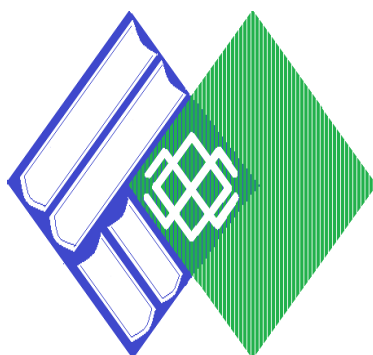

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ
БА НОМИ АКАДЕМИК БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» дар Шӯрои илмӣ Институти
илмҳои гуманитарии АМИТ аз 20.02.2024, №2 ба ҷоп тавсия шудааст.
Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми декабри
2023 таҳти рақами № 318/МҚ – 97 ба қайд гирифта шудааст.

Сармуҳаррир:

Қаландариён Ҳоким Сафар

Муовини сармуҳаррир:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир

Котиби масъул:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Офаридаев Назрӣ (д.и.филол., профессор), Ҷонмамадов Шермамад
(д.и.и., профессор), Охониёзов Варқа (д.и.филол.), Мирзоев Шоҳназар
(н.и.филол.), Шоидарвозова Марзия (н.и.и.), Шоинбеков Алоvidдин (н.и.т.),
Абдулназаров Абдулназар (д.и.филол.), Ниёзбеков Давлат (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.филол.).

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Зелнер Е.Я. (д.и.и., профессор, ҚТ), Искандарова Д.М. (д.и.филол.,
профессор, ҚТ), Муҳаммадҷонзода О.О. (д.и.филол., профессор, ҚТ),
Плунгян В.А. (д.и.филол., академик, ФР), Пирумшоев Ҳ. (д.и.т.,
профессор, аъзои вобаста, ҚТ), Раҳматуллозода С.Р. (д.и.филол.,
профессор, аъзои вобаста, ҚТ), Сатторзода А. (д.и.филол., профессор,
ҚТ), Суфизода Ш. (д.и.филол., профессор), Улмасова З. (д.и.филол.,
профессор, ҚТ), Шамбезода Ҳ. (д.и.филол., профессор, ҚТ), Эделман
Ҷ.И. (д.и.филол., профессор, ФР).

Нишони мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4, Институти илмҳои
гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон тел.: (+992) 93 489 26 26

Сомонаи мо: www.ign.tj; E-mail: hokim_k@mail.ru

Суроғаҳо барои тамос:

Бахши фолклор ва адабиёт

Қурбонхонова Нуриҷаҳон Мирасановна
(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

**Бахши таърих, мардумшиносӣ ва
бостоншиносӣ**

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Бахши забонҳои помирӣ

Назаршоева Чилла Раҳимбековна
(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

Бахши иқтисодиёт

Шоидарвозова Марзия
Саидвалишоевна (+992) 93 440 28 42

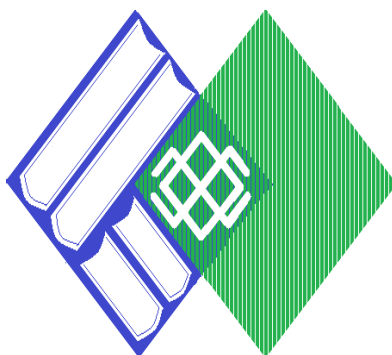
mshoidarvozova@mail.ru

© Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, 2024

© Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА ИСКАНДАРОВА**

**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

Предложен к печати решением Ученого Совета Института гуманитарных наук им.акад.Б.Искандарова НАНТ от 20.02.2024, №2.
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 1-го декабря 2023 под номером №318/МЧ – 97.

Главный редактор:
Каландариён Хоким Сафар
Заместитель главного редактора:
Абдулназарзода Абдулназар Абдулкодир
Ответственный секретарь:
Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Офаридаев Назри (д.филол.н., профессор), Джонмамадов Шермамад (д.э.н.), Охонийёзов Варка (д.филол.н.), Мирзоев Шохназар (к.филол.н.), Шоидарвозова Марзия (к.э.н.), Шоинбеков Аловиддин (к.и.н.), Абдулназаров Абдулназар (д.филол.н.), Ниёзбеков Давлат (к.ф.н.), Мажнунов Абдуламин (к.филол.н.).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Зельнер Е.Я. (д.э.н., профессор, РТ), Искандарова Д.М. (д.филол.н., профессор, РТ), Мухаммаджонзода О.О. (д.филол.н., профессор, РТ), Плунгян В.А. (д.филол.н., академик, РФ), Пирумшоев Х. (д.и.н., профессор, чл.-корр., РТ), Рахматуллозода С.Р. (д.филол.н., профессор, чл.-корр., РТ), Сатторзода А. (д.филол.н., профессор, РТ), Суфизода Ш. (д.филол.н., профессор, РТ), Улмасова З. (д.филол.н., профессор, РТ), Шамбезода Х.Дж. (д.филол.н., профессор, РТ), Эдельман Дж.И. (д.филол.н., профессор, РФ).

Наш адрес: 736001, город Хорог, ул. У.Холдорова 4, Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова Национальной Академии наук Таджикистана, тел.: (+992) 93 489 26 26

Наш веб-сайт: www.ign.tj; E-mail: hokim_k@mail.ru

Контакты:

Бахши фолклор ва адабиёт

Курбонхонова Нуридҷахон Мирасановна Назаршоева Чилла Раҳимбековна
(+992) 934609093; (+992) 935261982;

ms.nurijakhon@mail.ru

chilla1982@mail.ru

Отдел истории, этнографии и археологии

Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович Шоидарвозова Марзия

(+992) 93 600 19 70

Саидвалишоевна (+992) 93 440 28 42

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

mshoidarvozova@mail.ru

© Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова НАНТ, 2024

© Вопросы гуманитарных наук

МУНДАРИҶА ЗАБОНШИНОСӢ

Алампов М. <i>Оиди омӯзиши ибораҳои шугнони ‘ҳомии замин’ – boboyi deqin, ‘омоч’ – siporn ва ‘оҳани испор’ – sipin</i>	8
Абодуллоева С. <i>Истифодаи барномаҳои омӯзиши компютерӣ дар тадриси муқоисавии синонимҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ</i>	14
Мирзоев Ш. <i>Ҳамсадоҳои таркандаи д ва ɔ дар системаи фонетикии забони шугнонӣ</i>	27
Некушоева Ш. <i>Оиди тафсири ду мафҳум дар лугатҳо (забон ва фарҳанг)</i>	34
Зоолипов Ш. <i>Лексикаи марҳилаҳои маросими тӯйи арусӣ дар забони шугнонӣ (дар мисоли шугназабони соҳили чапи дарёи Панҷ)</i>	42
Назаршоева Ч., Алиназарова Ш. <i>Феълҳои архаистӣ дар забони шугнонӣ</i>	53

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Қаландарӣ Х., Топмамадова Ф. <i>Визагиҳои шеърӣ Ато Мирҳоча (дар асоси як маҷмуаи ашғори шоир)</i>	59
Охонниёзов В. <i>“Юсуф ва Зулайҳо” - суруди тӯйи бадахшонӣ (андешаҳо перомунӣ як мақолаи илмӣ профессор Розенфелд А.З.)</i>	67
Абдулназарзода А. <i>Баъзе андешаҳо роҷеъ ба назми маҳалли забони водии Вахон</i>	74
Давлатбеков Л. <i>Мулоҳизаҳои Адими Шугнонӣ роҷеъ ба шеърӣ шоирӣ</i>	84
Қурбонхонова Н., Ҷафоева Н., Шоназмиева Ф. <i>Ҷойгоҳи драмаи халқӣ дар маросими мотам</i>	93
Шакармамадов О. <i>Мулоҳизаҳо доир ба як ривояти мардумӣ</i>	99

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Ҷонбобоев С. <i>Роҳҳои таҳкими ваҳдати миллӣ ва давлати дунявӣ</i>	107
Шоинбеков А. <i>Инъикоси Наврӯз дар рӯзномаи “Бадахшон”</i>	124
Азорабекова Ш. <i>Анъанаҳои мардумӣ марбут ба об ва ҳифзати тиряхҳо</i>	132
Мамадпердзшоев У. <i>Робитаи фарҳангии Бадахшон ва Хуросони Эрон дар асрҳои миёна</i>	145
Карамова И. <i>Саҳми Н. Додхудоев - раиси комитети иҷроияи ВМКБ дар ободониҳои шаҳри Хоруғ дар солҳои 40-50-уми асри XX</i>	155
Ардабаева М. <i>Идҳои халқии қадимаи Помир дар партави мамнуъот (дар мисоли иди Хир ни чор)</i>	162

ИҚТИСОДИЁТ

Ҷонмамадов Ш. <i>Шугли мустақили аҳоли: пайдоиш, сабабҳои афзоиш ва таъсири он ба мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақа</i>	173
Шоидарвозова М. <i>Эволютсияи асосҳои назариявии муҳоҷират ва раванди он</i>	181
Ҷумахонов Г. <i>Ҷалби сармоягузориҳо барои рушди “соҳибқорӣ экологӣ” ва “соҳибқорӣ сабз” дар раванди роҳандозии стратегияи “иқтисоди сабз</i>	203
Искандаршоева З., Қурбонова З. <i>Таърихи пайдоиши сайёҳӣ дар ҷаҳон</i>	210
Сабоиева Ч., Сангмамадов Ш. <i>Тамоюл ва афзоиши раванди муҳоҷирати меҳнатӣ аз ҶТ</i>	215
Қоидаҳои нашри мақолаҳо барои муаллифони	226

СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Алампов М. К изучению шугнанских выражений 'патрон земли' – <i>boboʻyi deqʻin</i> , 'соха' – <i>siporn</i> и 'лемех' – <i>sipin</i>	8
Абодуллоева С. Использование учебных компьютерных программ в преподавание синонимов таджикского, русского и английского языков путём разработки	14
Мирзоев Ш. Взрывные согласные д и б в фонетической системе шугнанского языка	27
Некушова Ш. О дефинициях двух понятий в словарных статьях (язык и культура) ...	34
Зоолишоева Ш. Наименования этапов свадебного обряда в шугнанском языке (на примере шугнанцев левобережья Пянджа (Афганистана))	42
Назаршоева Ч., Алиназарова Ш. Устаревшие глаголы в шугнанском языке	53

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА

Каландариён Х., Тошмадова Ф. Особенности поэзии Ато Мирходжи (по мотивам сборника стихов поэта)	59
Охонниёзов В. «Юсуф и Зулайхо» - бадахшанская свадебная песня (размышления об одной научной статье профессора Розенфельд А.З.)	67
Абдулназарзода А. Некоторые суждения относительно поэзии долины Вахана	74
Давлатбеков Л. Суждения Адима Шугнани относительно поэзии	84
Курбонхонова Н., Чафоева Н., Шоназмиева Ф. Место народной драмы в траурном обряде	93
Шакармамадов О. Размышление об одном народном предание	99

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Джонбобоев С. Пути укрепления национального единства и светского государства	107
Шоинбеков А. Отражение Навруза в газете "Бадахшан"	124
Азорабекова Ш. Народные традиции, связанные с водой и охраной ледников	132
Мамадшерзодшоев У. Культурные отношения бадахшанцев с хорасанцами Ирана в средние века	145
Карамова И. Роль Н. Додхудоева - председателя облисполкома ГБАО в благоустройстве города Хорога в 40-50-ые годы XX века	155
Ардабаева М. Древние народные праздники жителей Памира в свете запретов (на примере праздника Хир пи чор)	162

ЭКОНОМИКА

Джонмамадов Ш. Самозанятость населения: происхождение, причины ее роста и влияние на социально-экономические проблемы региона	173
Шоидарвозова М. Эволюция теоретических основ миграции и миграционного процесса	181
Джумахонов Г. Привлечение инвестиций для развития «экологического предпринимательства» и «зеленого предпринимательства» в процессе реализации стратегии «зеленой экономики»	203
Искандаршоева З., Курбонова З. История развития туризма в мире	210
Сабоева Дж., Сангмамадов Ш. Тенденция и рост процесса трудовой миграции из Республики Таджикистан	215
Правила публикации для авторов	231

УДК: 491.592.4

К ИЗУЧЕНИЮ ШУГНАНСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ ПАТРОН ЗЕМЛИ
– *BOBOYI DEQUN, SOXA – SIPORN И ЛЕМЕХ – SIPUN*

Аламшоев М.М.¹

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

*Дар ин мақола мухтасар аз рӯи тасвири этнолингвистӣ нақши нахустин одам – Ҳомии замин (Бобои Деҳқон) дар амалӣ намудани соҳаи заминдорӣ дар баландкӯҳи Шугнон нишон дода шудааст. Эътиқоди комил ва боварӣ ба Бобои Деҳқон ба мардум дар бартараф кардани душвориҳои заминдорӣ, махсусан, кишт, обёрӣ, дарав, дар ба даст овардани ҳосили хуби тирамоҳӣ қувват мебахшид. Ибораи “Бобои Деҳқон” аз рӯи пайдоиши умумиэронӣ буда, аз калимаи *dêqun*, ки дар забони қадими эронӣ истифода шуда буд, сахт вобастагӣ дорад. Дар баробари ин, этимологияи вожаҳои *siporn* “амоч” - олоти чӯбин барои шудгор ва *sipin* “поза, оҳани испор, говоҳан” ва *Isbot* шудааст, ки ин олотҳоро аз замонҳои қадим мардуми Шугнон истифода мебарданд ва калимаҳое, ки ин ашёҳоро ифода кардаанд, аз рӯи пайдоиши аслианд.*

Калимаҳои калидӣ: тасвири этнолингвистӣ, Бобои Деҳқон, испор, говоҳан, омӯзиши муқоисавӣ-таърихӣ, соҳаи заминдорӣ.

*К изучению шугнанских выражений Патрон земли – boboyi dequn,
soxa – siporn и лемех – sipin*

В данной статье коротко, в этнолингвистическом освещении, излагается роль первого человека – Патрона земли (Boboyi dêqun) в осуществлении земледелия в высокогорном Шугнane. С этнолингвистической позиции раскрывается священность и суть слов -

¹ **Аламшоев Муқбилшо Мирзовафоевич** – доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илмии шӯъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У.Холдоров, 4. Тел.: (+992)934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru.

Аламшоев Муқбилшо Мирзовафоевич - доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У.Холдорова, 4. Тел.: (+992)934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru.

Alamshoev Muqbilsho Mirzovafoevich - doctor of philological sciences, professor and leading employee of the Department Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru.

выражения *Boboyi dêqun* в жизни горцев. Абсолютная вера и предпочтение *Boboyi dêqun* дали силу людям в преодолении трудности в деле земледелия, особенно в получении хорошего осеннего урожая. Словосочетание своим происхождением общеиранское, связанное с появлением в древнем языке слова *dêqun* "земледелец, крестьянин". Наряду с этим раскрываются этимологии слов *siporn* "соха, плуг", деревянное пахотное орудие и *sipun* "сошник, лемех". Доказываются, что эти орудия труда издревле сопутствовали шугнанцам и слова, обозначающие эти предметы своим происхождением, относятся к исконным.

Ключевые слова: этнолингвистическое освещение, Патрон Земли, соха, сошник, сравнительно-историческое изучение, отрасль земледелия.

To the study of the Shugnan expressions Patron of the Earth - boboyi dequn, ploughshare - siporn and ploughshare - sipun

In this article the role of the first man - the Patron of the Earth (Boboyi dêqun) in the realisation of agriculture in the highland Shugnan is briefly described in ethnolinguistic terms. From the ethnolinguistic position the sacredness and essence of words - expressions Boboyi dêqun in the life of highlanders is revealed. Absolute faith and preference of Boboyi dêqun gave strength to people in overcoming the difficulty in farming, especially in getting a good autumn harvest. The origin of the word combination is all-Iranian, connected with the appearance of the word dêqun "farmer, peasant" in the ancient language. The etymology of the words siporn "plough", a wooden ploughing tool, and sipun "coulter, ploughshare" is revealed. It is proved that these tools have accompanied Shugnans from ancient times and the words denoting these objects by their origin belong to the primordial ones.

Key words: *ethnolinguistic coverage, Patron of the Earth, soha, coulter, comparative-historical study, branch of agriculture.*

Всякая земледельческая (крестьянская) работа на Памире связана с именем *Boboyi Dêqun* – Патрон земли и каждый благодатный исход зависит именно от него и восходит к аграрному божеству. “Образ этого “начинателя” восходит к образу *Boboyi Dêqun* – одного из земледельческих божеств” [2, 323-326]; [5, 5-13].

Поэтому “у припамирских народностей, как и у других земледельческих народов Средней Азии, важное место в земледельческой обрядности занимали обряды и обычаи, связанные с патроном земледелия (Бобои Дехкон). Образ Деда – Земледельца у припамирских народностей под влиянием исмаилизма сливается с

самим Богом ... с образом первого человека на земле – Деда Адама [6, 70-93]. Именно он Патрон земледелия почитается населением как “дух - покровителей сельского хозяйства” [4, 3-94]. Поэтому почитание *Boboyi Dêqûn* свидетельствует о том, что «...в долинах Западного Памира и к югу от Восточного Гиндукуша живут исконные земледельцы» [7, 113].

Культ Бобои Дехқон почитается с древних времён и в других районах Таджикистана. “Доисламское происхождение культа Бобои Дехқон засвидетельствует наличием и в живописи древнего Пенджикента изображение, которое интерпретируется археологами как Бобои Дехқон [3, 36].

Испокон веков с приходом весны, особенно после равноденствия начиналась трудовая деятельность *Boboyi Dêqûn*. Начинание крестьянской работы тесно было связано с праздником *Xidīrayûm* (праздник равноденствия) – *Nawrûz*. Из-за того, что весенние дни со своим теплом на территории Южно-западных сторон Шугнана (Дарморахт, Поршинева, Ёмдж, Сохчарв и афганская сторона), наступили быстрее, чем северо-восточной стороны (Гунд, Шохдара), то непосредственно к весеннему севу южно-западная приступила раньше. Ещё две недели до Навруза дехкане начинали подготовиться к этой важной для местного населения работе.

Первым делом считался у шугнанцев подготовка сохи *siporn* для начинания сева. *siporn* — это исконное слово, восходящей к древнеиранской **spāra-na-* [8, 315] или **spāra-*, родственного др. – инд. *phāla-* [15, 397]; **spāla-* [11, 9072], сохранился в шугнанском языке. Сравним: в памирских языках: шугн. *siporn*, руш., хуф. *siporn*, сар. *s(ы/и)pur*, язг. *s(ə)pər*, мундж. *spara*, йид. *sporo*; в других иранских языках: осет. *fsær* “челюсть”, *spar* “попирать” [1, I, 482]; афг. *spāra* [13, 68]; орм. *spar* “плуг”; перс. *supār*, тадж. *ispor*, бад. -дари. *sipor*, *səpərd* “соха” [13, 68]. Об архаичности такого хозяйственного орудия нам напоминает и высказывание И.М. Стеблин-Каменского «По всей видимости, этнографическое единообразие припамирских народностей может объясняться общим их происхождением и сохранением некоторых хозяйственных и, в частности, земледельческих традиций» [9, 6].

В старину соху изготавливали сначала из кустарниковых и других деревьев, таких как: *šūd* “шипы”, *yūyn* “жимолость”, *ambaxc* “ёлка”, *birūč* “берёза”, *rīm* “тополь”, *wān* “ива”, *wed* “ива”, *sīnak* “вид ивы”.

Потом, с течением времени начали изготавливать из плодовых деревьев: *poš* “урюк”, *tūd* “тутовник”, *ũz* “грецкий орех”, *kaũn* “груша” и т.д.

Вторым делом, всё было связано с кузницей. Именно там подготавливали всех инструментов сельскохозяйственной работы. Эта страда называлась *sipunmīzd* “создание лемеха” и дехкане тщательно готовились к ней. Дехканин должен был принести с собой на кузницу *sipunej* “железо, идущее на изготовление сошников” и *nižor* “древесный уголь”. Для этого дела дехкане собрались вместе, подбирали кустарниковых растений *šūd* “шипы” или *ḫar* “шиповник” (в последнее время для этого дела используют плодовые деревья: *poš* “урюк”, *tūd* “тутовник”), сжигали, чтобы получить *nižor* “древесный уголь”. Причём на кузнице работали совместно, меняли друг друга по очереди. Такая взаимопомощь существовала издревле и сопутствует местным жителей до сих пор. Каждый дехканин получал на кузнице новоизготовленные орудия или отремонтировал старые использованные инструменты для весенних работ: *sipun* “лемех”, *čok* “мотыга”, *δêrv* (*ḫarδêrv*) “коса”, *orām* “лом”, *bel* “лопата”, *pulk* “кувальда”, *sirung* (*fanā*) “зубило, клин, кол”, *metīn* “молоток для отбивания мельничной жерновы, *sikūn* “вилы” и других ремесленных работ с камнями”, *zidūy* “вид стамески”, *sikanā* “стамеска”, *torḫ(ak)* “тесло”.

Самым главным на кузнице считался изготовление лемеха *sipun*. Для лемеха заранее искали хорошего железного материала. В старину сами шугнанцы добывали железо в специальных цехах, которые назывались *čān* “рудодобываемое приспособление” (губоко рыли яму, накладывали несколько слоёв дров, над каждым слоём высыпали железную руду (по рассказам сторожилов руду привозили издалека, особенно из Ванджа) и сжигали. В результате долгого сжигания получали железо и его использовали для изготовления орудия труда.

sipun “сошник, лемех”, а также слово *sipin* “железо”, по мнению многих учёных восходят к древнеиранской основе * *spara-*, происходящей от **hu-suana-* или от **asuana-* с протетическим *h-*. Сравним: шугн. *sipin*, *sipun* “железо”; хуф. *sipin*, *sipun* “железо”; рош. *sipin*, *sipun* “железо”; сар. *s(i)pin* “железо” (и прилаг. шугн.-руш. “железный, стальной”; язг. *s(ə)ron*, *s(ə)rūn* “сошник, лемех”; ишк. *šr̥pn*, *šur̥pn* “железо” (и прилаг. *šr̥pnin* “железный, стальной”; вах. *(y)isn* “железо” (и прилаг. *(y)išnīn* “железный”); санг. *əšron*, *išron* “железо” [8, т.1., 2000, 247], [14, II, 314, 382]. Другие исследователи

указывают происхождение от **sv*, [17, 515] от **spaina-*, [11, 123] от авест. *hao- safnaena-* “стальной”, а Абаев от **hau-spana-* “хорошее железо” [1, I, 481].

В заключении мы констатируем, что в жизни горцев важное место занимало Патрона земли (*Boboyi dêqûn*). Этнолингвистическое освещение и сравнительно-историческое изучение доказывают, что роль первого человека – Патрона земли (*Boboyi dêqûn*) в осуществлении земледелия на высокогорном Шугнана велика. С этой точки зрения раскрывается священность и суть слов - выражения *Boboyi dêqûn* в жизни горцев. Абсолютная вера и предпочтение *Boboyi dêqûn* дала силу людям в преодолении трудности в деле земледелия, особенно в получении хорошего осеннего урожая. Словосочетание своим происхождением общеиранское, связанное с появлением в древнем языке слова *dêqûn* “земледелец, крестьянин”. Наряду с этим раскрываются этимологии слов *siporn* “соха, плуг”, деревянное пахотное орудие и *sirip* “сошник, лемех”. Доказываются, что эти орудия труда издревле сопутствовали шугнанской народности и слова, обозначающих эти предметы своим происхождением, относятся к исконным.

Литература:

1. Абаев, В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. - М.; Л., 1958; Т. 2. - Л., 1973; Т. 3., 1979; Т. 4. - Л., 1989. - М., 1995.
2. Андреев, М.С. По поводу процесса образования примитивных среднеазиатских цехов и цеховых сказаний (рисоля) / М.С. Андреев // Этнография. - Москва. – 1927. - № 2.
3. Беленицкий, А.М. Работы на городище древнего Пенджикента в 1982 г. Археологические работы в Таджикистане. Вып. 22 (1982) / А.М. Беленицкий, Б.И. Маршак, В.И. Распопова. - Душанбе: Дониш, 1990. - 376 с.
4. Моногарова, Л.Ф. Материалы по этнографии язгулямцев / Л.Ф. Моногарова // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып. 2. – М.: Академия наук СССР, 1959.
5. Мухиддинов, И. Обряды и обычаи припамирских народностей, связанные с циклом сельскохозяйственных работ / Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки. - М.: Наука, 1986. - 208 с.

6. Мухиддинов, И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира / И.Мухиддинов. Кн. 1. - Душанбе: Дониш, 1989. – 203.

7. Ранов, В.А. Развитие природы Памира как среды существования человека / В.А. Ранов, Л.Ф. Сидоров // Страны и народы Востока. -Москва. - 1965. - Вып. 4. - С.95-126.

8. Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. - М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 1324 с.

9. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по истории лексики памирских языков: Названия культурных растений / И.М. Стеблин-Каменский. - М.: Наук, 1982. – 167 с.

10. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин-Каменский. - СПб.: Петербургское Востоковедение, 1999. - 480 с.

11. Benveniste, E. Etudes sur la langue ossete / E. Benveniste. - London: Oxford University Press, 1962. - 841 pp.

12. Turner, R.L. A comparative dictionary of the Indo-Aryan languages / Turner, R.L. - London: Oxford University Press, 1962. - 841 pp.

13. Morgenstierne, G. An etymological vocabulary of Pashto / Morgenstierne, G. - Oslo, 1927.

14. Morgenstierne, G. Etymological Vocabulary of the Shughni Group. / Morgenstierne, G. - Wiesbaden 1974.

15. Morgenstierne, G. Indo-Iranian frontier Languages. Vol. I: Parachi andOrmuri; Vol. II: Iranian Pamir Languages; Vol III: The Pashai Language, P. 1-3; Vol IV: The Kala-sha language. / Morgenstierne, G. - Oslo, 1929-1973.

16. Kurzgefastes etymologisches Wörterbuch des altindischen. Heidelberg, 1953-1975.

17. Laufer. Sino-Iranika Laufer. Sino-Iranika. Chicago, 1919 (Field Muzeum of Natural History publication 201, Anthropological series, vol. XV, N 3.

УДК: 491.550

ИСТИФОДАИ БАРНОМАҲОИ ОМӢЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ТАДРИСИ МУҚОИСАВИИ СИНОНИМҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ Абодуллоева С.²

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар мақола самтҳои асосии тадриси синонимҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ тариқи барномаи махсуси коркардишуда мавриди омӯзиши қарор дода шуда, дар он пеш аз ҳама маълумот дар бораи синонимҳои се забони омӯхташаванда аз ҷумла: намунаҳои синонимӣ, синонимикаи воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, ифодаи шаклҳои пурра ва нопурраи синонимҳо дар забони англисӣ ва ғайраҳо мебошанд. Маводи овардашуда дар бораи синонимҳои се забон дар асоси забонҳои барномасозии C#WPF таъкил мебошад, ки асоси ин забон сохтани барномаи системаи лугавии синонимҳои се забони омӯхташаванда: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

***Калимаҳои калидӣ:** синонимҳо, намунаҳои синоним, синонимикаи ибораҳои фразеологӣ, шаклҳои пурра ва нопурраи калимаҳои синонимӣ, барномаҳои компютерӣ, забони барномасозӣ, барномасозии C#WPF.*

Использование учебных компьютерных программ в преподавание синонимов таджикского, русского и английского языков путём разработки

Статья посвящена изучению основных направлений преподаваний синонимов таджикского, русского и английского языков путём обучающих компьютерных программ, в которых прежде всего приведена общая информация о синонимах как: виды синонимов, синонимика фразеологических единиц таджикского, русского языков, выражение

² **Абодуллоева Сафина Юсуповна** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Иҷубов, 152. Тел.: (+992)935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологический наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Идзубова, 152. Тел.: (+992)935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of philology sciences, professor at Tajik language department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog, st. Ijubov, 152. Tel.: (+992)935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

полных и частичных форм синонимических значений слов в английском языке. Исследование материала по синонимии трех изучаемых языков был проведен на основе разработки языкового программирования C#WPF, основой которой прежде всего послужила составление синонимической лексической базы таджикского, русского и английского языков.

Ключевые слова: виды синонимов, синонимика фразеологических единиц, полная и частичная форма синонимических значений слов, компьютерные программы, языковое программирование C#WPF.

Usage of educational computer programm in synonyms' studing of Tajik, Russian and English languages

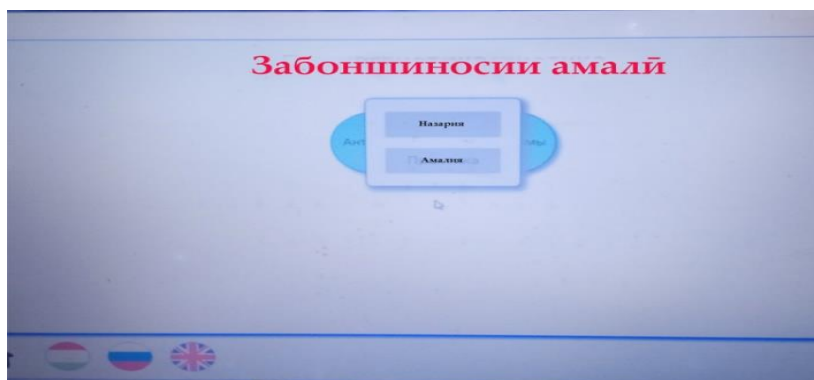
The article is devoted to studing of main concepts of synonyms' teaching in Tajik, Russian and English languages based on elaboration of educational computer programs, where, first of all, were considered the common information about synonyms as: types of synonyms, sinonymic of phraseological units of researched languages, expression of absolute and partial in English language. The studied material according to synonyms of three languages were based on elaboration of language technology system as C#WPF, framework of which served antonimical lexical base of Tajik, Russian and English languages.

Key words: synonyms, types of synonyms, sinonymic of phraseological units, full and partial form of synonymous words, computer programs, language technology system as C#WPF.

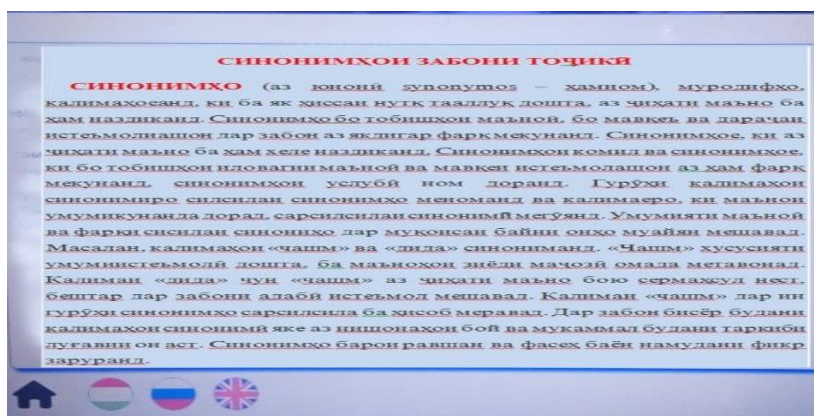
Коркарди барномаҳои гуногуни компютерӣ дар замони муосир дуруст ба роҳ монда шуда, дар баробари дигар барномаҳои компютерӣ барномаҳои омӯзишӣ низ зиёд таҳия гардидаанд. Самти омӯзиши забонҳои гуногуни дунё тариқи барномаҳои зиёд ба роҳ монда шуда, барномаҳои омӯзиши яквактаи ду ва ё зиёда забонҳо кам ба назар мерасанд. Баҳри коркарди ин гуна барномаҳо мафҳуми забоншиносии амалӣ хизмат намуда, тавассути он тадриси ҳамаи бахшҳои илми забоншиносӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ҷаҳони мутаракқӣ, дар соҳаи маориф тарҳрезӣ намудани барномаҳои нави компютерӣ басо муҳим арзёбӣ гардида, фаъолияти омӯзгорон ва донишҷуёнро, ки барои омӯзиши яквактаи забонҳо ниёз доранд, нисбатан осон мегардонад. Асоси омӯзиши забоншиносии амалӣ забонҳои барномасозии Visual Basic, C++, C, C# WPF, Java, Python, PHP ва дигар намуди барномаҳои маъмул ба шумор рафта, дар коркарди барномаи омӯзишии лоиҳаи мо низ ин забонҳо муҳим арзёбӣ гардидаанд. Маводи барномаи навбатие, ки аз тарафи

ЗАБОНШИНОСӢ

иштирокдорони лоиҳаи «Татбиқи самтҳои муҳимми забоншиносии амалӣ дар таълими забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ» коркард карда мешавад, барномаи тадриси муқоисавии синонимҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба шумор рафта, забони барномасозии C#WPF, бо назардошти сохтани барномаи вожаҳои синонимӣ ва тесту санҷиш, мебошад.

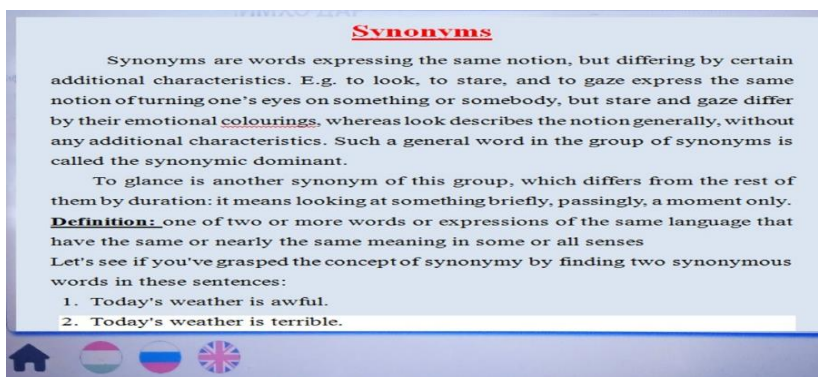
Мақолаи мазкур ба омӯзиши амалии яке аз қисматҳои бахши лексикология – синонимҳои се забон: забони тоҷикӣ, забони русӣ ва забони англисӣ ба таври муқоиса тариқи барномаҳои омӯзишии компютерӣ бахшида шудааст.

Бахри пурра пеш бурдани таҳлили синонимҳо дар се забон бояд мафҳуми синонимро шарҳу эзоҳ дод, ки дар ҳар се забон синонимҳо калимаҳое мебошанд, ки аз калимаи юнонӣ *synonymos* – ҳамном гирифта шуда, ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд ва аз ҷиҳати навишт гуногун буда, аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд [12]. Таҳқиқи синонимҳои се забон нишон дод, ки дар ҳар се забон синонимҳо намудҳои хоси худро доранд ва

ЗАБОНШИНОСӢ

синонимҳо бо тобишҳои маъноӣ, бо мавқеъ ва дараҷаи истеъмолиашон дар забон аз якдигар фарқ мекунанд. Синонимҳое, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам хеле наздиканд, синонимҳои комил ва синонимҳое, ки бо тобишҳои иловагии маъноӣ ва мавқеи истеъмолашон аз ҳам фарқ мекунанд, синонимҳои услубӣ ном доранд.

Гуруҳи калимаҳои синонимиро силсилаи синонимҳо меноманд ва калимаеро, ки маънои умумикунанда дорад, сарсилсилаи синонимӣ мегӯянд. Умумияти маъноӣ ва фарқи силсилаи синонимҳо дар муқоисаи байни онҳо муайян мешавад. Масалан, калимаҳои «чашм» ва «дида» синониманд. «Чашм» хусусияти умумиистеъмоли дошта, ба маъноҳои зиёди маҷозӣ омада метавонад. Калимаи «дида» чун «чашм» аз ҷиҳати маъноӣ каммаҳсул аст, бештар дар забони адабӣ истеъмол мешавад. Калимаи «чашм» дар ин гуруҳи синонимҳо сарсилсила ба ҳисоб меравад. Дар забон бисёр будани калимаҳои синонимӣ яке аз нишонаҳои бой ва мукамал будани таркиби луғавии он аст. Синонимҳо барои равшан ва фасеҳ баён намудани фикр заруранд. Истеъмоли синонимҳо дар забон танҳо барои иваз намудани калима набуда, балки барои муайян кардани муносибати ғоянда нисбат ба фикри ғуфта шуда мебошад. Синонимҳо ба шакли чуфт низ истеъмол мешаванд: «орзуо ҳавас», «зебу зиннат», «тунду тез» ва ғайра. Ин тарзи истеъмоли синонимҳо барои таъкид ва мукамал ифода намудани андеша ёрӣ мерасонад.

Синонимҳо чунин калимаҳоянд, ки ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ дошта, маъноӣ (ё яке аз маъноҳои) луғавиашон қомилан бо ҳамдигар мувофиқ меояд ва ё бо тобишҳои маъноӣ луғавӣ ва обурани услубиашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Муродифҳои *назмишиносӣ* ва *поэтика*, *математика* ва *риёзиёт* (*риёзӣ*), *изофат* ва *бандаки изофӣ*, *ҳамеша* ва *доимо* истилоҳ ва калимаҳои баробармаъноянд ва дар забон бо маънои муштарак ба андозаи баробар ба қор бурда мешаванд. Ин ҳодисаро бештар дар истилоҳоти илмӣ мушоҳида мекунем: *Духтур* – *пизишк*, *зоотехник* – *ветеринар* – *духтур*. Дар услубшиносӣ ҷиҳатҳои фарқнокӣ муродифҳо муҳимтаранд [12]:

1. Муродифҳо бо тобишҳои маъно аз ҳамдигар фарқ мекунанд, бинобар ин дар ҳама гуна мавридҳо якдигарро иваз карда наметавонанд: *Ман дар дили худ гуфтам, ки: «Ман ин тангари аз дастии ин аблаҳ хоҳам ситонд»* (Восифӣ). Феъли *ситондан* аз *гирифтани* ва *рабудан* бо тобиши зӯран гирифтани фарқ мекунад. Дар силсилаи муродифҳои *овоз*, *садо* ва *бонг* калимаи охирин овози баланд ва пурҳайбатро ифода мекунад. Калимаи *овоз* ба *ҷонзодҳо* ва *садо* ба *ҷисмҳои бечон* нисбат дорад.

2. Дар муродифҳои луғавӣ на танҳо мафҳумҳои ашё, аломат ва амалу ҳолат, балки баҳои мусбат ё манфӣ ҳам ифода меёбад, ки онро сарбории маъноӣ ҳисси ё обурангии ҳиссии мусбат ё манфии вожаҳо меноманд. Аз ин ҷиҳат дар силсилаи муродифҳои луғавӣ як калима мафҳумро ҳолисона, вале муродифи дигари он ғаразнок ифода мекунад. Масалан, калимаи *ҷанг* амалро мӯътадил, *набард* бо обурангии ҳиссии мусбат, *пой* мафҳуми узви баданро мӯътадил, *линг* бо обурангии ҳиссии манфӣ ифода мекунад. Дар сурати ба назар нагирифтани чунин сарбории маъноӣ калимаҳо ғалати услубӣ, яъне бемавқеъ кор фармудани унсурҳои луғавӣ рӯй медиҳад: *Як ҷавони тахминан бистсола... ҷашимонаш дурахшон, лекин андешаманд, пешонаш фарох, лекин пурчин, руҳсорааш чун себи сурх тобон, лекин ғамгин, ки аз башарааш андешамандӣ намоён буд, ба ҳаёл фуру рафта дар ғӯшае аз бошишгоҳи мардум дуртар менишаст* [12]. Дар ин матн аз силсилаи муродифҳои *рӯй* калимаҳои *руҳсора* ва *башара* ба як шахс нисбат дода шудааст. Калимаи *руҳсора* обурангии мусбат, вале вожаи *башара* тобиши манфӣ дошта, истеъмоли калимаи *башара* ғалати услубист.

3. Ҳама гуна муродифҳои луғавӣ ҳам дар забони гуфтугӯ, ҳам дар забони хаттӣ ё китобӣ ва дар услубҳои гуногуни нутқ (расмӣ, илмӣ, бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва муошират) яқсон кор фармуда намешаванд. Дар силсилаи муродифҳои *мактуб*, *нома* ва *хат*; *хуб*, *беҳ* ва *нағз* калимаҳои *нома* ва *беҳ* дар забони адабии китобӣ маъмул бошанд, калимаҳои *хат* ва *нағз* дар гуфтугӯи омиёна, калимаҳои *мактуб* ва *хуб* дар ҳар ду маврид ҳам мустаъмаланд, бинобар ин калимаҳои аввалро обурангии услубии хаттӣ ё адабии китобӣ ва гуфтугӯӣ дорад, мегӯянд, вале калимаҳои охирино умумиистеъмол меноманд. Дар матни илмӣ зерин калимаи гуфтугӯи *нағз* бемавқеъ истеъмол шудааст: Ба ҳар як калима ё истилоҳи тоҷикӣ дар тарҷума эквиваленти *нағзи* украиниаш дода шудааст. Ба ҷойи *эквивалент* калимаи *муодил* ва ба ҷойи *нағз* калимаи *мувофиқ* ё *созгор*-ро кор фармудан лозим буд.

4. Муродифҳои луғавӣ аз ҷиҳати доираи маъно, дараҷаи истеъмол, таносуби маъноӣ грамматикӣ, ки бо калимаҳои дигар доранд, низ фарқ мекунанд. Доираи маъноӣ калимаи *рӯй* назар ба *руҳ* ва *руҳсора*, калимаи *қад* нисбат ба муродифҳои дигараш *қомат* ва *боло* хеле васеъ аст,

бинобар ин бо миқдори зиёди калимаҳо алоқаманд шуда, таносуби маъноӣ пайдо карда метавонад. Баландии ҳама гуна ҷисмхоро *қад* гуфтан мумкин аст: *қади одам, қади девор, қади сафедор, қади об* ва ғайра, вале калимаҳои *қомат* ва *болоро* танҳо ба қади баланду мавзунӣ ҷавон ё шахси муътабар нисбат додан мумкин аст. Варианти *болишт* назар ба *болин* доираи васеътари таносуби маъноӣ дорад. «Ӯ дигар аз *болишти* беморӣ сар набардошт» гӯем, ғалат мешавад, зеро бо калимаи *беморӣ* танҳо калимаи *болин* таносуби наздики маъно дорад:

Бар сари *болин* табиб аз ғиряи ман зор шуд,

Аз барои сихати ман омаду бемор шуд (Ҳилолӣ).

Дар ин байт калимаи *болин* бо калимаҳои *сар, табиб, сихат* ва *бемор* таносуби наздик ва бо калимаҳои *ғиря* ва *зор шуд* таносуби дури маъноӣ дорад.

Феълҳои *дидан, нигаристан, нигоҳ кардан* ба як маъноӣ умумӣ далолат кунанд ҳам, аз лиҳози имконоти грамматикӣ васлшавӣ бо калимаҳои дигар фарқ мекунад: феъли *дидан* мафъули (объекти) бевосита (*чиро ё киро?*), феъли *нигоҳ кардан* мафъули бавосита (*ба чӣ ё ба кӣ?*) қабул мекунад.

Муродифҳои *хабар, мужда, навид* ва *пайғом* [12] бо кадом тобиши маъно аз ҳамдигар фарқ мекунад? Чаро шоир дар ин байт хабари омад-омади фасли баҳорро *мужда* гуфтааст, вале ба бум вогузоштани хабари нохушро вочиб донистааст? Дар байти дигар кадом таркибу калимаҳо ҳаммаъно шудаанд ва сабаби дар як ҷумла кор фармуда шудани онҳо чист?

Булбуло, *муждаи* баҳор биёр,

Хабари бад ба бум боз гузор. (Саъдӣ)

Дар ҳеҷ кас ба чашми ҳақорат назар макун,

То дар ту ҳам ба дидаи таҳқир нангаранд. (Ансорӣ)

Дар байти аввал калимаҳои *мужда* ва *хабар* [12] муродифанд. Онҳо тафовути маъноӣ ва услубӣ доранд: доираи истеъмоли *мужда* маҳдуд буда, дар забони адабии китобӣ ба кор бурда мешавад ва ҳоси услуби баланд ё малеҳи (орифонаӣ) баён аст. Доираи истеъмоли *хабар* васеъ аст, дар забони гуфтугӯӣ ва хаттӣ баробар кор фармуда мешавад, бинобар ин вожаи умумистеъмол ба шумор меравад. Калимаҳои *булбул, баҳор, биёр, бад, бум, боз гузор* [12] низ аз ҳамин қабиланд. Дар манзари (фони) онҳо калимаи *мужда* бо обуранги тару тоза ва гуворо фарқ мекунад, яъне хусусияти услубӣ ва ё обуранги услубии забони китобӣ (хаттӣ) зоҳир мекунад. Устодони суҳан аз такрори бемавқеи калима худдорӣ мекунанд, то ки он забонзада ва дилгиркунанда нашавад, чунон ки Абдуллоҳи Ансорӣ дар мисраи аввал *чашми ҳақорат* ва *назар макун*, вале дар мисраи дуюм *дидаи таҳқир* ва *нангар* гуфтааст. Ҳамин гуна маъноҳои услубии воҳидҳои мухталифи забон мавзӯи баҳси услубшиносӣ аст.

Дар забони тоҷикӣ маънои умумии синонимҳоро чун калимаҳо ивазшаванда ба инобат гирифта, намудҳои зерини синонимҳоро метавон нишон дод:

1. **Синонимҳои қисман ё контекстуалӣ.** Калимаҳо танҳо дар яке аз ҳиссиёте, ки доранд, муродифанд, аз ин рӯ, онҳо танҳо дар заминаи мушаххас иваз мешаванд. Барои намуна: *гарм / гарм* [12].

2. **Синонимҳои истинодӣ.** Калимаҳо ба ҳамон як ишора мурочиат мекунанд, аммо онҳо маънои яхела надоранд. Ин барои мисол бо гипонимҳо ва гиперонимҳо рух медиҳад. Барои намуна: *лимонад / нӯшидан*.

3. **Синоними коннотация.** Гарчанде ки калимаҳо ба маънои асли ҷа маъно надошта бошанд ҳам, дар баъзе маъноҳояшон ҳаминро ифода мекунанд. Барои намуна: *Шумо Марадонаи тичорат ҳастед*. Дар ин ҳолат, "Марадона" ҳамчун муродифи "дохӣ" кор мекунад.

Ба ғайр аз ин намудҳои дигари синонимҳо дар забони тоҷикӣ маҳфузанд, ки дар ин забон мавқеи махсуси истифодабарӣ доранд:

1. **Концептуалӣ.** Инҳо калимаҳо ё ҷумлаҳои мебошанд, ки маънои қомилан яхеларо доранд ва ба ҳамон истинод ишора мекунанд. Барои намуна: *маст / маст, хона / хона* [12].

2. **Контекстӣ.** Инҳо калимаҳои мебошанд, ки метавонанд дар заминаҳои муайян иваз шаванд. Барои намуна: *ҳисобномаҳо / нонвойхонаҳо, ҳисобномаҳо / ҷиптаҳо* [12].

Дар забони русӣ низ синонимҳо ба назар расида, онҳо метавонанд як мафҳум: *истина, правда, аксиома* – ҳақиқат; як ҳаракат: *идти, ходить, плестись, ковылять, двигаться, поводится* – ҳаракат қардан; як предмет: *оружие, доспехи, снаряжение* – лавозимоти ҷангӣ; як сифат: *быстрый, скорый, беглый, борзый, проворный, прыткий, резвый, стремительный, бойкий* – ҷаққон, тез; як ҳислат: *изменник, отступник, предатель, Иуда, перебежчик, клятвопреступник* – хоинро ифода намоянд. Синонимҳо дар ҳар се забони омӯхташаванда аз рӯи мавқеи истифодабарияшон, яъне аз ҷиҳати услуб мавқеи махсуси қорбурд доранд. Чунончи: қалимаи *умный* – доно, қалимаи муштарақуллуб буда, қалимаҳои *разумный, благоразумный, толковый, мудрый, ума палата, семи пядей во лбу* – мавқеи махсуси қорбурд доранд; қалимаи *блистать* – ҷило додан муштарақуллуб буда, *блестеть, гореть, брезжить, лосниться, мерцать, сверкать, сиять, светить* услуби махсуси қорбурд доранд; қалимаи *большой* – қалон муштарақуллуб буда, *астрономический, великий, внушительный,*

гигантский, громадный, огромный, значительный, крупный, колоссальный, непомерный, объёмистый, громоздкий мавқеи махсуси корбурд дорад; *калимаи заметный – намоён, фарққунанда муштаракуслуб буда, изрядный, порядочный, осязательный, ощутительный, чувствительный* мавқеи махсуси корбурд дорад...

Дар забони русӣ аз рӯи маънои мухталифи синонимҳо се намуди онҳоро метавон ҷудо намуд:

1. **Синонимҳо – дублетҳо**, синонимҳои абсалютӣ низ ном доранд, ки аз рӯи маъно баробар буда, дар матн ҳамдигарро иваз мекунанд: *мореход – мореплаватель – баҳрнавард, орфография – правописание – имло, хромой – хромоногий – ланг, недоглядеть – недосмотреть – диққат надодан, аз мадди назар дур мондан.*

2. **Синонимҳои идеографӣ** – инчунини дигар синонимҳои махфӣ ном доранд. Ин калимаҳо ба ҳам наздиканд, аммо баъзан аз рӯи маънои улубиашон фарқ доранд: *сделать – иҷро кардан, выполнить – ба сомон расонидан, осуществить – амалӣ намудан; молчанье – хомӯшӣ, безмолвие – камгапӣ, тишина – оромӣ.* Синонимҳои идеографӣ ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ дошта, бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд:

1) зухуроти сифоти предмет: *влажный, сырой, мокрый – намнок, тар; пожилой, старый, дряхлый, немолодой – пир;*

2) тарзи амал: *блестеть, сиять, сверкать – ҷило додан; бросить, кинуть, швырнуть – партофтан, сар додан;*

3) фарқияти дохилии зухурот, мақсад ва сабабҳои он: *выцветший, поблекший (от времени) – беранг шудан (бо мурури замон), вылинявший (от стирки) – ҷуҳна шудан (аз шустан), выгоревший (от солнца) – сухтагӣ (аз офтоб).*

3. **Синонимҳои услубӣ** як маъноро ифода намуда, дар нутқ ҳамдигарро дар мавридҳои гуногун иваз мекунанд: *воспроизводить – зоҳир намудан, повторять – такрор кардан; мистификация – обман – надувательство – дурӯғ.* Калимаи умумиистеъмоли дар гурӯҳи синонимӣ муштаракуслуб дониста мешавад. Калимаҳои серистеъмол ва камистеъмоли синонимӣ ҳиссиёт ва баҳодиҳиро ифода менамоянд.

Дар забонҳои омӯхташаванда синонимҳои услубии «тоза» вучуд надошта, онҳо тобишҳои маъноии наздикро ифода менамоянд, яъне маънои онҳо аз рӯи муносибати ғӯянда ба гуфтор муайян мегардад. Масъалан дар силсилаи синонимии *любимец, баловень, фаворит, протезе, возлюбленный, душка, любимчик, душа – человек, пассия,*

баҳодиҳии мусбӣ бо тобиши баланди мусбии *возлюбленный* – *дустдошта*, баҳодиҳии манфии – *баловень* – эркаи қисмат ва баҳодиҳии китобатӣ *фаворит* – маҳрами даргоҳ ифода ёфтааст.

Истифодаи калимаҳои муродифӣ боиси аз байн бурдани тафталогия гардида, бештар дар забони адабӣ истифода мешаванд.

Тобиши маъноии синонимҳои забони русӣ аз сермаъноии калима вобастагӣ дорад. Тавъамкунии синонимҳо ва сермаъноии онҳо аз доираи истифодабариашон дар забон вобастагӣ дошта, он имконияти интихоби калима дар ҷараёни муошират медиҳад.

крепкий организм (чисми бақувват) – *здоровый* – сиҳат, *сильный* – зӯр, *выносливый* – батоқат;

крепкий духом (*рӯҳан солим*) – *стойкий* – қавиירוда, *мужественный* – часур, *далер*, *бодрый* – зиндадил, бардам;

крепкая дружба (дӯстии мустаҳкам) – *настоящая* – ҳақиқӣ, *верная* – содик, *нерушимая* – ҳалалнопазир; *прочные* – мустаҳкам, *незыблемые* – устувор, *несокрушимые* – шикастнопазир, устувор;

крепкие устои (пояҳои мустаҳкам) – *прочные* – мустаҳкам, *незыблемые* – устувор, *несокрушимые* – шикастнопазир;

крепкий мороз (сармои саҳт) – *сильный* – бақувват, *жестокий* – саҳт, *шаддид*, *трескучий* – қасар-қусурқунанда;

крепкий сон (хоби ширин) – *глубокий* – чуқур.

Дар забони русӣ монанд ба забони тоҷикӣ таркиби синонимҳо силсилаи синонимҳо ном дошта, калимаи серистеъмоли ин силсила сарсилсилаи синонимӣ ном дорад: *Хороший* (нек) – *славный* (шарафманд), *превосходный* (авло), *замечательный* (бофазл), *отличный* (тафовутнок), *прекрасный* (васим), *чудный* (нағз), *бесценный* (бебаҳо), *восхитительный* (дилрабо), *идеальный* (олӣ) [5]. Дар силсилаи синонимии болоӣ калимаи «хороший» – нек сарсилсилаи синонимӣ, калимаи доминантӣ маҳсуб меёбад. Силсилаи синонимиро дар забони русӣ дар баробари синонимҳои идеографӣ синонимҳои услубӣ низ ташкил медиҳанд. Чунончӣ: *краткий* – *короткий* – мухтасар, *лаконичный* – кутоҳ, мухтасар, *сжатый* – фишурда, *скупой* – ҳасис; *медлить* – дермонӣ кардан, *тянуть* – тул кашидан, *выжидать* – интизор шудан, *оттягивать* – кашола кардан, *откладывать* – мавқуф мондан, *канителить* – ҷанг кардан, *прохлаждаться* – кашолакорӣ кардан. Дар мадди аввал ҳама вақт доминант – сарсилсила монда мешавад, ки нисбатан серистеъмолтар аст: доминант *смелый* (*боец*) – *нотарс*, силсилаи синонимӣ: *храбрый* – часур, *отважный* – шуҷоъ,

бесстрашный – нотарс.

Дар забони рӯсӣ дар баробари калимаҳо ибораҳои фразеологӣ низ дар силсилаи синонимӣ ҷой дода мешаванд [5]. Чунончӣ: *через край, куры не клюют, без счёта* – бе ҳисоб, берун аз меъёр ба маънои зиёд; *считать ворон* (галок), *лодыря гонять, лежать на боку, лежать на печи* (на печке), *сидеть сложа руки, считать (ловить) мух, голубей гонять* ба маънои танбалӣ кардан; *ад кромешний, вавилонское столпотворение, содом и гоморра, мамоево побоище, сумасшедший дом* – ба маънои бесариштагӣ, бесарусомонӣ, саргумӣ; *под боком, в двух (трёх, нескольких) шагах, перед глазами, рукой подать, под рукой, под самым носом* – дар наздикӣ; *сломя голову, во весь карьер, во весь дух, во всю прыть, изо всех сил; на всех парусах, на всех парах, со всех ног, (во все ноги), во все лопатки, очертя голову, высунув язык, не чуя ног под собой, как на пожаре, как (словно, точно), угорелый, что есть духу, что есть мочи (силы), без оглядки без памяти, на полном газу* – бисёр тез [5] ва ғайра.

Дар забони англисӣ низ мафҳуми синонимия ба назар расида, хусусияти лексии ин вожаҳо қариб дар се забон яхелаанд. Дар забони англисӣ ду намуди синонимҳо маъмуланд: калимаҳои пурра муродифшаванда ва нопурра. Ба гурӯҳи калимаҳои пурра синонимшаванда вожаҳои дохил мешаванд, ки маънои пурраи яхела дошта, онҳо қомилан метавонанд дар ҳар контексти матн ё услуб ҷойи ҳамдигарро иваз намоянд: *anxious, worried, troubled, eager* – бегоҳат, ҳаяҷонбахш; *to clap-to applaud* – қарсақ задан; *entertaining, amusing* – музҳик, хандаовар; *various, different* – гуногун; *to strike, to hit smb.* – қасеро задан; *to be struck, to surprise, to astonish* – мадхуш кардан, дар таъҷуб андохтан...[18]. Калимаҳои нопурра синонимшаванда вожаҳои мебошанд, ки маъноҳои ба ҳам наздикро доранд, яъне маънои ба ҳам наздики ҷузъӣ доранд. Дар ҷадвали зерин маънои «мушкилии қалон» дар забони англисӣ бо ҷор намуд ифода гардидааст:

1. We have a big problem.	Although gigantic is synonymous with big, the word combination of gigantic problem (1c) does not sound natural.
a. We have a large problem.	
b. We have a huge problem.	
c. We have a gigantic problem.	

Ҳангоми қоркарди барномаҳои компютерӣ барои тадриси синонимияи забони англисӣ ҷадвали махсуси электронӣ таҳия шудааст, ки дар ҷадвали мазкур бештар сифатҳои ҳамчун калимаҳои синонимишаванда ҷой дода шудаанд:

ЗАБОНШИНОСӢ

Adjectives	Synonyms
1.big – калон	a. <input type="text" value="enormous"/>
2.broad – паҳн	b. <input type="text" value="wide"/>
3.intelligent – доно	c. <input type="text" value="clever"/>
4.nice – хуб	d. <input type="text" value="kind"/>
5.happy – хушбахт	e. <input type="text" value="glad"/>
6.dangerous – хатарнок	f. <input type="text" value="risky"/>
7.weak – суғ	g. <input type="text" value="feeble"/>
8.slim–ҳароб, лоғар	h. <input type="text" value="slender"/>
9.rude – беҳурмат	i. <input type="text" value="impolite"/>
10.safe - беҳатар	j. <input type="text" value="secure"/>

Омӯзиши синонимҳои забони англисӣ нишон дод, ки дар забони омӯхташаванда синонимҳо дар баробари забонҳои тоҷикӣ русӣ мавқеи махсуси қорбурд доранд, яъне калимаҳои оддӣ муродифи шакли академӣ, илмӣ худро низ дорад. Чунинчӣ: *adequate, appropriate, essential relevant* – қомилан мувофиқ, баробар, лозим, воқиб, дарқорӣ; *initial, main* – аввала, нахустин, асосӣ; *fundamental, crucial* – муқтаҳкам, устувор, пойдор; *wide, broad* – васеъ [18] ва ғайра.

Омӯзиши муқоисавӣ яке аз бахшҳои лексикӣ – синонимҳои забонҳои омӯхташаванда: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нишон дод, ки умумият дар мавҷуд будани сарилсилаи синонимӣ ва силсилаи синонимӣ, ифодаи калимаҳои синонимӣ бо сифат дар се забон ба назар расида, мавқеи қорбурди ғуруҳи калимаҳои синонимӣ дар услубҳои нутқ ба таври ғуноғун сурат меёбад. Муродифҳои се забони омӯхташаванда: забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ бо тобишҳои маъно аз ҳамдигар фарқ намуа, дар ҳама ғуна мавридҳо яқдигарро иваз қарда наметавонанд. Дар системаи муодилҳои се забон

калимаҳои синонимӣ метавонанд мафҳумҳои холисона (мафҳуми мусбӣ) ва ғаразнок (мафҳуми манфӣ)- ро ифода намоянд: ҷанг – амали мӯътадил, *набард* бо обуранги ҳиссии мусбат (забони тоҷикӣ); *неприятнь*, *антипатия* – ҳиссиёти мӯътадил, *ненависть* – бадбинӣ ҳиссиёти манфӣ, (забони русӣ); dislike – *маъқул набудан* – мафҳуми мӯътадил, hate – бадбинӣ ҳиссиёти манфӣ (забони англисӣ).

Пеш бурдани таҳлили муқоисавии синонимҳо тариқи коркарди барномаи компютери омӯзишӣ ба роҳ монда шуд, ки асоси онҳо забонҳои барномасозии Visual Basic, C++, C, C# WPF, Java, Python, РНР ташкил меод, ки вазифаи асосии он таҳияи барномаи системаи лугавии синонимҳои се забони омӯхташаванда: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Китобнома:

1. Авалиани, Ю.Ю. Дар бораи фарқи муродифот ва вариантҳои ибораҳои фразеологӣ / Ю.Ю. Авалиани, Ч. Мирсаидов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1967. – С. 134-139.

2. Аминов, М. Баъзе хусусияти услубии ҷуфтҳои синонимӣ / М. Аминова // Мактаби Совети. – 1981. - №3. – С.14-16.

3. Бархударов, С.Г. Лексическая синонимия / С.Г. Бархударов // Сборник статей. – М.: Академия, 2007. – 354 с.

4. Джамshedов, П. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках / П. Джамshedов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 96 с.

5. Икрамова, Х.М. Способы передачи русских синонимов на таджикский язык в кратком русско-таджикском словаре / Х.М. Икрамова // Первая республиканская лингвистическая конференция. – Фрунзе, 1966. – С. 82-83.

6. Кабиров, Ш. Синонимҳои пай дар пай дар «Таърихи Бадахшон» / Ш. Кабиров // Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1983. – С.83-85.

7. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 8-11.

8. Краснов, Ф.А. О типах зависимостей о синонимических отношениях в связи с вопросом об опорном слове. В кн.: Вопросы филологии / Ф.А. Краснов. - Вып.3. – Фрунзе: Киргиз, 1969. – С. 67-71.

9. Маджидов, Х. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Х. Маджидов. – Ҷ.1. / Х. Маджидов. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 254 с.

10. Мирзоева, М.М. Муродифоти луғавӣ дар «Ҷаллодони Бухоро»-и С. Айни / М.М. Мирзоева // Паёми Донишгоҳи милли. Ҷ.1. – Душанбе. - 2010. - №7 (63). - С. 61-64.

11. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо ва таҳлили силсилаҳои синонимӣ / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Ҷ.2. — Душанбе: УТД. 1975. - 316 с.

12. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 162 с.

13. Назарова, З.А. Синонимия различных глагольных форм в «Гулистане» Саади / З.А. Назарова // Вестник ТГНУ, серия филологии. – Душанбе: Сино, 2008. - № 2(48). – С.70-75.

14. Талбакова, Х. Синонимика ва вариантҳои воҳидҳои фразеологӣ / Х. Талбакова // Паёми ДМТ. – Душанбе: Сино, 1993. - №4. – С.102-108.

15. Туйгунов, Н.Х. Некоторые особенности синонимов в таджикском и английском языках / Н.Х. Туйгунов // Вестник ТНУ. – Душанбе: Сино, 2011. – №10 (74). – С. 346.

16. Фатхуллоева, Ш. А. Словообразовательная синонимия в таджикском языке (с привлечением материалов английского языка): диссер. ...канд наук: 10.02.19 / Фатхуллоева Шарофат Абдусатторовна; [Место защиты: [Институт языкознания Академия наук Таджикистана]. – Душанбе, 2020. –152 с.

17. Laurence, Urdang. Dictionary of synonyms and antonyms / L. Urdang. – USA, 1985. – 441 p.

18. Gandelsman, A. English synonyms / A. Gandelsman. – М., 1963. – 500 p.

19. Scholastic Dictionary of Synonyms Antonyms Homonyms. – USA, 1972. – 220 p.

УДК: 491.592.4

ВЗРЫВНЫЕ СОГЛАСНЫЕ Д И Ӣ В ФОНЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКА

Мирзоев Ш.³

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Ҳамсадоҳои таркандаи д ва Ӣ дар сохтори фонетикии забони шуганонӣ

Дар мақола дар асоси таҳлили фонетикии калимаҳои дорои овози Ӣ маълум мегардад, ки овози Ӣ фонемаи мустақил буда, маънои лугавии калимаро тағйир дода метавонад. Шумораи вожаҳои, ки овози Ӣ доранд, 190 калима аст. Овози Ӣ дар ин калимаҳо дар мавқеаҳои фонетикии гуногун қарор дорад. Дар ибтидои калима, дар мобайн ва охири калима, чи пеш ва ҳам пас аз садонок. Теъдоди зиёди вожаҳои дорои садои Ӣ баъзе забонишиносон аз забони тоҷикӣ гирифташуда медонанд, ки дар забони шуганонӣ ба тағйироти фонетикӣ дучор мешавад, яъне садои д ба Ӣ мубаддал мегардад. Таҳлили маводи забонӣ ин нуқтаи назарро рад мекунад.

Калимаҳои калидӣ: вожаҳо: фонема, садо, воҳид, морфема, вариант, фонетика.

Взрывные согласные д и Ӣ в фонетической системе шугнанского языка

В статье на основе фонетического анализа слов со звуком Ӣ выявлено, что звук Ӣ является самостоятельной фонемой, которая способна изменить лексическое значение слова. Количество слов со звуком Ӣ, составляет 190 слов. Звук Ӣ в этих словах находится в различных фонетических позициях. В начале слова, в середине и в конце слова, как перед гласными звуками, так и после них. Большое количество

³Мирзоев Шохназар - номзоди илмҳои филологӣ, ходими пешбари шӯъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. С. Бандалиев, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Мирзоев Шохназар – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. С. Бандалиева, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Mirzoev Shohnazar – candidate of Philological sciences, leading Researcher of the Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. S. Bandaliev, 210. Tel.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

слов со звуком δ , некоторые лингвисты считают заимствованными из таджикского, которые в шугнанском языке подвергнуты фонетическим изменениям, т.е., звук d переходит в δ . Анализ материала опровергает эту точку зрения.

Ключевые слова: фонема, звук, единица, морфема, вариант, фонетика.

Explosive consonants d and δ in the phonetic system Shugnan language

In the article on the basis of phonetic analysis of words with the sound δ it is revealed that the sound δ is an independent phoneme, which can change the lexical meaning of the word. The number of words with the sound δ , is 190 words. The sound δ in these words is in different phonetic positions. In the beginning of the word, in the middle and at the end of the word, both before the vowel sounds and after them A large number of words with the sound δ , some linguists consider borrowed from Tajik, which in Shugnan language are subjected to phonetic changes, ie, the sound d goes to δ . The analysis of the material refutes this point of view.

Key words: *phoneme, sound, unit, morpheme, variant, phonetics.*

Еще в начале XIX века, да и почти до второй половины этого века памирские языки оставались белым пятном на лингвистической карте мира.

Продвижение английских колонизаторов с юга на север и российских с севера на юг стало началом изучения памирских языков, которые являлись непонятными для пришельцев. Наряду с военными специалистами в ареал распространения памирских языков пришли учёные географы, этнографы и другие специалисты. Языковеды в этих экспедициях участие не принимали, ибо большинство из них не знали персидского языка, с помощью которого бы они могли общаться с памироязычным населением. В 70-ые годы XX века, а точнее в 1876 году Р. Шоу рассматривает ваханский и сарикольский языки, как с грамматической стороны, так и с лексической. В этой работы он дает таблицу, в которой переводит слова, общие для других иранских языков, а также словарь, содержащий ваханские, сарикольские, шугнанские, сангличские и мунджанские слова с английским переводом.

Р. Шоу выявил основные особенности памирских диалектов и тем самым положил начало изучению этих бесписьменных горных диалектов. После присоединения Памира к России русским иранистам

стало доступно изучение быта и языков памирских народностей. В начале специальных лингвистических экспедиций на Памире не проводились, но русские офицеры и другие официальные лица, посетившие Памир, попутно занимались изучением местных языков.

К таким лицам относится Д.Л. Иванов, которым в 1883 году был собран материал по шугнанскому языку. Впоследствии эго работа была издана видным иранистом, академиком К.Г. Залеманом под названием «Шугнанский словарь» Д.Л. Иванова.

Анализируя материалы Д.Л. Иванова, К.Г. Залеман подчеркивает важность и необходимость изучения живых, бесписьменных говоров населения Памира. К.Г. Залеман подчеркивает: «Было бы весьма желательно, чтобы будущие исследователи памирских наречий на месте обратили должное внимание настоль богатое разнообразие форм у коренных глаголов и записывали их по образцу предшествующей парадигмы. Ведь один лишь недостаток материала мешает нам вникнуть глубже в суть и причины этого явления, как и вообще образования глагола в этих наречиях» [2, 309].

К.Г. Залеман отдал свой собранный материал, которого он записал от шугнанцев в 1897 г., немецкому иранисту В. Гейгеру. В. Гейгер на основе исторического сопоставления рассматривает звуковую систему диалектов, после чего приходит к рассмотрению их морфологии.

В 1908 году была издана работа Тумановича «Краткая грамматика и словарь шугнанского наречия». Цель работы, по словам автора, состояла в том, чтобы дать возможность офицерам на Западном Памире ознакомиться с местными языками и не давать себя в руки переводчика [5].

В 1914 г. на Памир была впервые направлена специальная экспедиция Русского Комитета для изучения Средней и Восточной Азии. Экспедицией руководил французский учёный Р. Готьё. В составе ее находился И.И. Зарубин, который впоследствии внес весомый вклад в изучении памирских языков.

Цель экспедиции, как она была сформулирована в опубликованном в 1914 г. «Отчёте о командировке Р. Готьё и И.И. Зарубина на Памир летом 1914» заключалась в систематическом и по возможности исчерпывающем обследовании долины Мургаба – Бартанга и примыкающей части долины Пянджа.

В 1931 г. в журнале «Культура и письменность Востока» (кн. X изд. ВЦ ННА М., 1931) была опубликована статья А.М. Дьякова «Советский Памир». В статье указаны все говорящие не таджикски; автор говорит о необходимости преподавания шугнанского языка в школах. Далее он пишет о малоизученности памирских диалектов. О том, что посвящённые им работы помещены в специальных, мало читаемых неспециалистами изданиях. К тому же большая часть в иностранных изданиях, почти совсем недоступных для советского читателя».

Таким образом, изучения памирских языков охватывает следующие периоды: 1) С 1876 года по 1908 г., 2) С 1908 г. по 1939 г. после которого в изучении памирских языков наступил длительный перерыв, длившийся до 1950 г. Третий период изучения памирских языков начинается с 1950 года, и продолжается, по сей день. В этот период при непосредственной помощи учёных – иранистов г. Москвы и Ленинграда среди самых памирцев выросли учёные – лингвисты, которые вносят весомый вклад в изучении бесписьменных памирских языков.

Как уже было подчеркнуто выше, Туманович еще в начале XX в. хотел, чтобы русские офицеры ознакомились с местными языками, дабы не давать себя в руки переводчиков, которые бы могли, вести исследователей или не понимающих этих языков в заблуждении. В истории Западного Памира был случай, когда переводчик перевел слова *пира* Саид Мурсала начальнику Памирского отряда неправильно. Начальник отряда при этом нагрубил *пиру*. В результате *пир* в определенной степени отвернулся от русских, что было не в пользу русского правительства. В настоящее время из-за отсутствия свойственных памирским языкам звуков в таджикском и русском языках, в этих языках они заменяются другими звуками, что приводит к искажению смысла исконного слова. Об этом недвусмысленно говорят следующие факты: 1. В долине Джавшангоза на восточном склоне есть горообразный холм, который по наречию местного населения произносится *йӯрҳ буқ* – дословно переводится *медвежий холм*. Сегодня это слово во всех научных изданиях, посвящённых Памиру, упоминается *Южбок*, что не имеет ничего общего со своей производящей основой, и обозначает что-то находящегося на южном боке.

Или другой пример: сегодня наряду с другими памирскими

языками упоминается в научной литературе такое понятие как Сарыкольский язык. Само слово в местном наречии звучит *Сарикӯ* т.е. на верхушке горы. Т.е. местность, которая находится на высоте. Так эту местность называют ее жители, связывая его название с его географическим положением. А слово Сары-Куль если перевести его дословно, то получается местность, которая расположена над озером, а озеро там нет. Следовательно, название место искажено и не отвечает требованиям реальной действительности.

Возьмем другой пример: В конце шохдаринского ущелья есть широкая долина, которая на шугнанском языке звучит *Ҷӯҳангоз*, что в переводе на русский обозначает *кипящие луга*. Это название полностью отражает рельеф местности, т.е. побережные луга так изрыты, как будто они кипят. Отсюда и местность получила свое название.

На сегодня большинство жителей шахдары, рашткалинского района называют эту местность вместе *Ҷӯҳангоз*, *Ҷавҳангоз*, а другие и вовсе *Ҷавшангоз*, произносят вместо звука *ҳ* звук *ш*.

Слово *жавшан* из таджикского языка в переводе на русский язык обозначает кольчуга. А вот вторая часть этого слово *гоз*, что в переводе на русский язык обозначает луг. Следовательно, получается слово, части, которой состоят из таджикского и шугнанского языков. При этом некоторые ссылаются на том, что в середине XX века в этой долине археологам найдено кольчуга *жавшан*, отсюда и название местности. Это не соответствует реалиям действительности, ибо местность - это еще до прихода русских назывался *Ҷӯҳангоз*. Археологи, действительно при раскопках нашли здесь кольчугу, которая хранится сегодня в краеведческом музее ГБАО, но она ни в коем случае не связана с названием *Ҷӯҳангоз*.

Таких примеров на сегодня встречаются очень много, когда свойственные памирским языкам языковые законы не обоснованно трактуются чисто субъективно.

Исходя из вышеизложенного, мы в данной статье решили в той или иной степени определить место звука *δ*, который свойствен памирским языкам, но не имеет места в таджикском и русском языках.

Согласный звонкий *δ* при произношении, которого кончик языка прикасается к верхним зубам, своим произношением сближается русскому смычному согласному звуку *д*, но и отличается от звука *д* тем, что имеет в той или иной степени и взрывной оттенок,

т.е., струя воздуха при произношении звука **δ** накапливается в полости рта, кончик языка прикасается к верхним зубам и взрывом произносится этот звук.

Для более убедительного доказательства нашей точки зрения, нами собраны около 190 слов, со звуком **δ**, где в 138 позициях исследуемый нами звук находится в различных фонетических позициях.

В 35 словах звук **δ** находится в начале слова и во всех 35 словах звук этот находится перед гласными. Например: **δуст** – рука, **δерв** – коса, **δум** – хвост, **δар** – далеко, **дийӡн** – два, **дӡс** – десять, **δевин** – сумасшедший, **δуд** – дым, **δев** – демон и т.д.

В 72 словах звук **δ** находится в середине слова, из них в 25 словах звук **δ** находится после гласного перед гласным: **Виδӡм** – потолок, **бидӡнд** – седло, **маδор** – полдень, **тиδӡнд** – порог, **гидӡ** – мальчик и т.д.

В том числе в 25 словах звук **δ** находится между гласными, в 29 словах звук **δ** находится после согласного перед гласным **парδӡст** – бараслет, **парδӡ** – занавеска, **гарδов** – водоворот, **бурδӡ** – кусок хлеба, **карδӡ** – деяние, **гарδӡ** – лепешка, **мурδӡ** – труп, **мурδор** – никудышный и т.д.

В 18 словах звук **δ** находится после гласного перед согласным **деδч** – заходивший, **беδч** – пропавший, **деδд** – заходит, **пудч** – загнивший, **хӡδм** – сон, **вӡδн** – мята и т.д.

В 30 словах согласный звук **δ** находится в конце слова. **Пӡδ** – след, **мӡδ** – спина, **асӡδ** – в этом году, **хеδ** – загон, **шӡδ** – колючка, **чӡрд** – кривой, **зорδ** – сердце, **тӡδ** – тутовник, **доδ** – жалоба, **пеδ** – силок и т.д.

Слов со звуком **δ** в памирских языках намного больше, но данный материал нами собран на территории г. Хорога, где компактно живут выходцы различных районов ГБАО. Нужно подчеркнуть тот факт, что мы в основном собрали основы слов с этим звуком, не касаясь, сложные слова, а также и производные основы с этим звуком.

Из 138 слов со звуком **δ** в 12 словах, встречающие и в таджикском языке имеет место звук **δ**. **Пийодӡ** – пийода, – пешком, **δев** – дев-демон, **мурδӡ** – мурда – труп, **δум** – дум – хвост, **δуст** – даст – рука, **парδӡ** – парда – занавеска, **парδрум** – пордум – подхвостник, **дӡрд** – дард – болезнь, **содӡ** – сода – разиня, **тӡδ** – тут – тутовник, **гарδов** – гирдоб – водоворот, **зарδов** – зардоб – гной и т.д.

Приведенные примеры показывают, что звук **δ** в данных словах находится в различных фонетических позициях в начале слова в 3 словах перед гласными, в 4 словах после согласного перед гласными, в 2 словах в конце слова, и в 3 слов после гласного перед гласными.

Нужно подчеркнуть тот факт, что звук **δ** в приведенных нами словах находится в различных фонетических позициях и ни в одной из них не подвергается качественным изменениям. Переход звука **δ** в **д** и наоборот **д** в **δ** не происходит. А вот в 12 словах, которые в шугнанском языке в своем составе имеют звук **δ**, в таджикском языке на место **δ**, имеют **д**. Отсюда возникает вопрос о заимствовании этих слов из таджикского языка и замена звука **д** на **δ** т.е. вместо *тӣйода* - *тӣйодā*, сода - *содā*, дард - *дāрд*, парда - *пардā*. Анализ слов со звуком **δ** показывают, что переход звука **д** в **δ** и наоборот **δ** в **д** не происходит. Следовательно, мнение о том, что данные 12 слов являются заимствованными из таджикского языка, не имеет под собою почву.

В самых памирских языках, в детской речи, наблюдается переход **δ** в **д** и з в **δ**. Например: вместо *дум* они произносят *дум*, а вместо *зибан* *дибан* - прыгай и т.д.

В настоящее время по дороге Душанбе-Хорог, Хорог-Ишкашим, Хорог-Мургаб встречаются название пунктов в которых свойственные памирским языкам звуки из за отсутствие их в таджикском или русском языке подвергают изменениям т.е. заменяют их другими звуками, которые искажают смысл исконного слов Например: вместе *Курибоген* - Курсбоген, *Ҳиҷун* - Сучан, *Бабӯм* - Бодом, *Ҳӯд* - Шод, *Ҳипудг* – Шипат, *Ҳидз* - Шидз, *Порҳинев* – Паршинев, *Ҳитам* - Шитам, *Ҳичӣҳ* - Шичих, *Ҳӯвцеф* - Шувджев, *Роҷқалā* – Роштқала, *Ҳӣдч* - Хидж и т.д. Таких слов гораздо больше.

Вроде бы эти не такие уж грубые ошибки, но именно эти незначительные ошибки впоследствии приводят к тому, что слово потеряет свое исходное значение, что губительно для бесписьменных языков. Названия эти тесно связаны с миропониманием горцев и их утрата в той или иной степени приводит не только к лексическим изменениям, но и к фонетическим изменениям.

Литература:

- 1 Дьяков, А.М. Языки советского Памира / А.М. Дьяков // Культура и письменность Востока. Книга X. - М.: ВЦК НА, 1931. - С. 85–90.

2 Залеман, Н.Г. Шугнанский словарь Д.И. Иванова. Восточные заметки (сборник статей) / Н.Г. Залеман. - Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1895. – 320 с.

3 Мирзоев, Ш. Синонимия в лексике бесписьменных языков. / Ш. Мирзоев. - Душанбе: РТСУ, 2007. – 250 с.

4 Соколова, В. С. Очерки по фонетике иранских языков / В.С. Соколова. Вып. 2. - М., - Л.: Изд-во Акад. наук, СССР, 1953. – 244 с.

5 Туманович, О.Б. Краткая грамматика и словарь шугнанского наречия / О.Б.Туманович. - Ташкент. 1908. – 10 с.

6 Шанский, Н.М. Современный русский язык. Ч. 1. / Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1981. – 200 с.

УДК: 4:008

ДЕФИНИЦИЯХ ДВУХ ПОНЯТИЙ В СЛОВАРНЫХ СТАТЬЯХ (ЯЗЫК И КУЛЬТУРА)

Некушоева Ш.⁴

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Оиди тафсири ду мафҳум дар лугатҳо (забон ва фарҳанг)

Дар мақола дар мисоли ду мафҳум – забон ва фарҳанг – ба масъалаи тағйири семантикаи мафҳумҳо таҳлилҳо оварда мешаванд, ки ба андешаи муаллиф, ин тағйирот бояд бо мурури замон ба муҳтавои мақолаҳои луготи тафсири, бахусус лугатҳои муносири онлайн ворид карда шаванд. Тибқи гуфтаҳои муаллиф, тафсири мафҳумҳои сахт аз ҷам вобаста ва ҳамдигарро пурракунада бояд дар асоси ҳамбастагӣ ва

⁴Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. Холдорава, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

Nekushova Shahlo Saidnuriddinovna – candidate of philology sciences, senior scientific worker of Pamir Languages Department of the Institute of Humanities of NAST. Address: GBAO, Khorog, st Kholdorov, 4. Tel.: [\(+992\)935971176](tel:+992935971176); e-mail: nekushoeva@bk.ru.

робитаи байни онҳо сурат гирад. Ва танҳо бо ҳамин васила дар воҳидҳои лугат тамоми семантикаи ҷузъӣ, маъноӣ ва дарки воҳидҳои лугавӣ аз тарафи соҳибони муосири забону фарҳанг инъикос хоҳад ёфт.

Калимаҳои калидӣ: лугати тафсири, забон, фарҳанг, онлайн лугатҳо, «Лугати Деҳудо», таъриф.

О дефинициях двух понятий в словарных статьях (язык и культура)

В статье на примере двух понятий – язык и культура затрагивается вопрос изменения семантики понятий, что по мнению автора со временем должно быть введен в содержание толковых, в частности современных онлайн словарей. Согласно высказываниям автора, интерпретация сильно зависимых и дополняющих друг друга понятий должна происходить на основе их смежности и взаимосвязи. И только таким образом статьи словарей отразят всю составляющую семантику, значений и восприятий лексических единиц современными носителями языка и культуры.

Ключевые слова: толковый словарь, язык, культура, онлайн словарь, «Лугати Деҳудо», определение.

About the definitions of two words in dictionaries (language and culture)

Using the example of two concepts - language and culture, the article touches upon the issue of changing the semantics of concepts, which, according to the author view, should eventually be introduced into the words content of explanatory, in particular of modern online dictionaries. According to the author's statements, the interpretation of strongly dependent and complementary concepts should take place on the basis of their adjacency and interconnection. And only in this way will the dictionary entries reflect the entire component semantics, meanings and perceptions of lexical units by modern native speakers and owners of culture.

Key words: explanatory dictionary, language, culture, online dictionary, «Lugati Dehkhudo», definition.

Язык является значимой и неделимой частью культуры народа, и это взаимосвязь языка и культуры настолько принципиально, что так же как культура оказывает сильное влияние на язык, язык в свою очередь тоже имеет огромное воздействие на культуру. Человек с помощью языка формирует и выражает свое понимание внешнего мира, наравне с этим язык является средой для формирования и развития человека. Более того, современная лингвистика и

языкознание давно пришли к выводу, что, если мы хотим изучить язык другого народа без понимания его культуры — это равно тому, что, посещая восточную чайхану, мы заказываем капучино, а потом еще удивляемся по поводу его отсутствия. Современной лингвистикой язык уже давно не воспринимается как устройство в самом себе и системы знаков для обозначения явлений, теперь же язык не только лингвистами, но и другими смежными науками рассматривается в связи с культурой, психологией, социологией и т.п. В рамках данной статьи хотелось бы коротко остановиться на взаимосвязи языка и культуры, в равной мере оба являющиеся продуктом сознания и мыслительных процессов человека, однако в зеркале первой из них отражается второе понятие, а второе в свою очередь является условием для развития и изменения второй. Однако следует отметить, что оба – и язык и культура, сильно зависят от социальных и исторических событий, под натиском которых портиться не только чистота языка, но и культуры.

Чтобы глубже осознать взаимосвязь языка и культуры, необходимо разобраться в том, что же обозначают эти две понятия, значение которых на первый взгляд настолько очевидно, что мы уверены в нашем понимании относительно них. Все же давайте обратимся к некоторым толковым словарям персидского, таджикского, русского и английского языков, пропуская часть интерпретации словарных статей в значении язык как часть тело, выясним, как они определяют язык в качестве средства коммуникации, и выявим насколько в словарных определениях всесторонне отражен широкое значение языка и культуры. Для данного короткого исследования нами были использованы самые солидные онлайн и электронные словари персидского языка «Луғатномаи Деххудо» и «Фарҳанги форсии Муъин», в качестве источника для таджикского языка были выбраны такие электронные толковые словари, как двухтомный словарь «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» под редакцией С. Назарзода и электронный словарь «Воҷаҷӯ», для определений русских слов *язык* и *культура* мы обратились к онлайн словарю С.И. Ожигова и онлайн «Толковый словарь русского языка» [3], а источниками для выявления семантики английских *language* и *culture* выступили онлайн словари, указанные в ссылках. Сразу оговорим, что период составления названных словарей, конечно, сильно отличается друг от друга, чем самым

содержание интересующих нас понятий также варьирует от словаря к словарю, а также, конечно у онлайн словарей есть возможность добавить и развить определения к словам, чего лишены такие авторитетные словари, как словари выдающихся лексикологов А. Деххудо и С.И. Ожигова.

В словаре «Луғатномаи Деххудо» в статье زبان – язык наравне с его определением часть тело, даётся следующее его понимание:

زبان. [ز / زُ] (۱) معروف است و به عربی لسان گویند و بضم اول هم درست است

[язык - известен с огласовками [za/zo] и в арабском говорят *лисон* и с *замма* тоже правильна].

Тут же с ссылкой на «Фарханги Низом» приводятся формы данного слова в языках пехлеви, Авесте и санскрит:

در پهلوی زبان و زفان بوده در اوستا هزوا و در سنسکریت جیهوا... و چون در پهلوی با ضم اول است باید در فارسی هم جایز باشد (فرهنگ نظام)

[7]

[в пехлеви *zoban* и *zofan*, в Авесте *hezvo*, а в санскрите *jihve* ... поскольку в пехлеви с первой огласовкой *замма*, это должно быть допустимо и в персидском]. Фактически в онлайн статья زبان в словаре «Луғатномаи Деххудо» мы не находим определение языка в качестве инструмента для общения, коммуникации, а также определённой системы знаков для определения явлений и предметов.

Определение языка в онлайн словаре Муьина наравне с определением его в качестве органа речи гласит, что:

زبان - مجموعه نشانه های آوایی و خطی که برای بیان اندیشه و برقراری ارتباط به کار می رود. 2 -

[8] 3 - مجموعه رموزها و نشانه هایی که برای یک معنی خاص به کار می رود.

2. **Язык** – система звуковых и письменных знаков, которые служат для выражения мысли и налаживания связи; 3. система символов и знаков, которые используются для определенного значения).

Следует отметить, что в данном источнике мы обнаруживаем более широкое определение чем в словаре Деххудо. Однако, исходя из вышесказанного словаря Муьин, в современном лингвистическом понимании языка данное определение все еще остается открытым для раскрытия.

Теперь обратимся к данным двум онлайн словарям для извлечения определений слова *культура* – فرهنگ. Статьи этих двух словарей гласят, что:

فرهنگ ف َ ه َ [(ا)] (از: فر، پیشوند + هنگ از ریشهٔ تنگ اوستایی به معنی کشیدن و
وفرهختن)

هر دو مطابق است با ادوکات و إدوره در لاتینی که به معنی کشیدن و نیز به معنی تعلیم و
[7] تربیت است. (به معنی فرهنگ است که علم و دانش و ادب باشد. (برهان)

(культура - [fa ha] (от: *far* префикс + *hang* от авестийского корня *hang* со значением рисовать и обучать) и оба соответствуют латинице «адвокат» и «управление», тоже в значение рисовать и обучать, воспитание. В значении *farhanj*, т.е. наука и знание (Бурхан)).

Из онлайн словаря Муъин мы извлекли 1, 2 и 4 определения понятия культуры, которые более близки тому нашему пониманию, которое является объектом исследования в данной незначительной по объему работе. Эти пункты словаря Муъина гласят, что:

[8] فرهنگ - (ف َ ه َ) [(ا) .] 1 - علم ، دانش . 2 - تربیت ، ادب ... 4 - عقل ، خرد.

(культура – (fa ha) [pa] 1. Наука, знание. 2. Воспитание, вежливость ... 4. разум, мудрость).

Из обобщенных дефиниций данных двух словарей самое большее что мы извлекаем это то, что язык - система звуков для выражения мысли, налаживания связи и определения значений, а культура – это воспитание и знание. Риторический вопрос «насколько точно содержание статей передает значение исследуемых слов и удовлетворяет ли это содержание современное понимание этих понятий?» нарывается само собой. Но, давайте двинемся дальше и посмотрим, какие дефиниции приводят словари таджикского, русского и английского языков.

Обратимся к словарям таджикского языка и в том ракурсе, в котором дефиниции нас интересуют, мы находим, что понятия *язык* и *культура* в них определяются следующим образом: **забон** - воситаи ифодаи фикр ва алоқа бо мардум; нутқ [9] (**язык** – средство выражения мысли); **забон** - ... 2. маҷмӯи воситаҳои овозӣ ва луғавию дастурӣ, ки натиҷаи кори тафаккурро инъикос намуда, алоқа ва мубодилаи афкори одамонро таъмин мекунад. 3. сухангӯии (такаллуми) ҳоси ҳар миллат ва тоифа, лисон, лаҳҷа. 4. гуфтор, нутқ; таҳрир, баён ... [4] (**язык** - ...2. совокупность звуковых, лексических и грамматических средств, который отражая результат деятельности сознания, обеспечивает связь и обмен мыслями между людьми. 3. речь, присущая каждой нации и народу, язык, диалект. 4. говор, речь, письмо, выражение ...).

В этих же словарях исследуемая нами статья для культуры

гласит, что: **фарханг** - ақлу адаб; дониш, илм, маърифат [9] (**культура** – разум и воспитание; знание, наука, образование); **фарханг** - 1. маҷмӯи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсоли, ҷамъияти ва ахлоқӣ, маданият; ... [5] (**культура** – совокупность достижений человечества в сфере производства, общества и воспитания, культура).

Для русского слова *язык* как в словаре С.И. Ожегова, так и на онлайн словаре русского языка дается одно и тоже определение, а в частности, язык определяется в качестве исторически сложившейся системы звуковых, словарных и грамматических средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и взаимного понимания людей в обществе [10, 11]. Для определения слова *культура* в обеих источниках находим, что **культура** – это «... Совокупность производственных, общественных и духовных достижений людей. ...) [10, 11]. Обратите внимание, что дефиниции в таджикских и русских словарях идентичные.

Примечательным является то, что относительно расширенную формулировку данных двух понятий мы находим в толковых онлайн словарях английского языка, где дефиниции еще больше расширяются. Согласно двум онлайн солидным словарям английского языка, слова *language* и *culture* в обобщенном виде определяются следующим образом:

Language – a system of communication consisting of sounds, words, and grammar; the words, their pronunciation, and the methods of combining them used and understood by a community; a systematic means of communicating ideas or feelings by the use of conventionalized signs, sounds, gestures, or marks having understood meanings [12, 13]. (**Язык** – система общения, состоящая из звуков, слов и грамматики; слова, их произношение и способы их сочетания, используемые и понятные сообществу; систематические средства передачи идей или чувств с использованием условных знаков, звуков, жестов или знаков, имеющих понятное значение ...). На этом онлайн словаре определения понятия язык приводятся с примерами в разных его значениях (см. онлайн словарь Cambridge Dictionary)

Culture - the way of life, especially the general customs and beliefs, of a particular group of people at a particular time; ... the attitudes, behaviour, opinions, etc. of a particular group of people within society; ... music, art, theatre, literature, etc.; the customary beliefs, social forms, and material traits of a racial, religious, or social group; the characteristic

features of everyday existence (such as diversions or a way of life) shared by people in a place or time [12, 13]. ... **(Культура** - образ жизни, особенно общие обычаи и верования, определенной группы людей в определенное время; ... отношения, поведение, мнения и т. д. определенной группы людей в обществе; ... музыка, искусство, театр, литература и т. д.; традиционные верования, социальные формы и материальные черты расовой, религиозной или социальной группы; особенности повседневного существования (такие как развлечения или образ жизни), разделяемые людьми в определенном месте или времени). Как видим определение слова культура в статьях указанных онлайн словарях, которые снабжены богатым языковым материалом с различными значениями данного слова (см. онлайн словари, указанные в ссылках), охватывает почти все содержание данного понятия, которое более приближенное к современному пониманию языка и культуры.

Когда на современном этапе развития наук о языке и культуре констатируется неоспоримый факт, что язык – это неделимая, составная часть культуры, и оба понятия тесно взаимосвязаны с процессами коммуникации, формированием личности и общества в целом, считаем, что появляется необходимость включения и других восприятий данных двух понятий. К примеру, таких метафорических понятий как «язык – это живой организм», «язык – это зеркало сознания и культуры», «язык – это хранилище традиционного опыта народа», «язык – это оболочка смыслов в виде дома бытия» [2, 4] и т.п. Личность является носителем языка и хранителем культуры народа, и последний овеществляется, озвучивается и отражается первым.

Красных В.И. указывая на тесную взаимосвязь языка и культуры, утверждает, что «Язык – это один из ключей к культуре общества и внутреннему миру человека. ... язык – осмысливается в наши дни как обусловленное культурой и переживаемое в индивидуальном сознании знание о мире, проявляющееся в коммуникативном деятельности» [3, 5]. Вильгельм фон Гумбольдт утверждает, что «Язык тесно переплетен с духовным развитием человечества и способствует ему на каждом ступени его локального прогресса или регресса, отражая каждую стадию культуры» (выделено автором) [1, 48].

Таким образом, думаем, что современные толковые словари также должны описать формулировавшийся новое восприятие

понятий современным сообществом, и если угодно, дать короткое определение сопряженности тесно связанных понятий, что на наш взгляд, сильно бы повысил рейтинг такого словаря. Очевидно, что словари составляются в зависимости от цели словаря, его объема, порядка расположения в нем слов, объекта описания и т.д., и, раньше возможность дать в одном словаре всю исчерпывающую информацию о языке, которая удовлетворила бы в равной степени всех не существовало, однако современное развитие компьютерных технологий и интернета на сегодняшний момент предоставляют нам такую возможность. Поэтому, думаем, что, современным лексикографам и программистам в области языкознания следует подумать над подобными проблемами.

Литература:

1. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: ОАО ИГ Прогресс, 2000. – 400 с.
2. Красных В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Красных. – Волгоград: Перемена, 2002. – 331 с.
3. Красных В.И. Языковые ключи / В.И. Красных. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / Зери таҳрири С. Назарзода, - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 949 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.

Интернет ресурсы:

6. - URL: <https://www.vedu.ru/expdic/search/> - Матни электронӣ.
7. URL:<https://www.vajehyab.com/?q=%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF&f=dehkhoda> - Матни электронӣ.
8. URL:<https://www.vajehyab.com/moein/%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%DA%AF>. - Матни электронӣ.
9. URL:<https://vazhaju.tj/search/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BD>. - Матни электронӣ.
10. - URL: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid>. - Матни электронӣ.

11. - URL: <https://www.vedu.ru/expdic/40191/>. - Матни электронӣ.
12. - URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>. - Матни электронӣ.
13. - URL: <https://www.merriam-webster.com/>. - Матни электронӣ.

УДК: 491.592.4

НАИМЕНОВАНИЯ ЭТАПОВ СВАДЕБНОГО ОБРЯДА В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

(на примере шугнанцев левобережья Пянджа (Афганистана))

Зоолишоева Ш.⁵

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Лексикаи марҳилаҳои маросими тӯйи арусӣ дар забони шугнонӣ (дар мисоли шугнизабонони соҳили чапи дарёи Панҷ)

Дар мақолаи мазкур калимаҳои маросими тӯйи арусии шугнизабонони соҳили чапи дарёи Панҷи Бадахшони Афғонистон, аз назари этнолингвистӣ бо тавсифи умумии марҳилаҳои асосии тӯй ва муайян кардани калимаҳои аслии ва иқтибосӣ баррасӣ карда мешаванд.

Таҳлили маводи ҷамъоваридашуда дар ин мавзӯ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз калимаҳои зиёди иқтибосӣ, аз забони дарӣ (форсӣ), забонҳои туркӣ ва арабӣ, сокинони манотиқи номбаршуда, тавонистанд маросими тӯйи арусиро бо тамоми расму оинҳои, бо вожаҳои истилоҳоти аслии забони шугнонӣ гузаронанд.

Калимаҳои калидӣ: Шугнони Афғонистон, тӯй, давраҳои тӯй,

⁵Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна – номзади илмҳои филологӣ ходими калони илмӣ шӯъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Zoolishoeva Shamshod Farosatshoevna – candidate of philology sciences, Senior Researcher of the Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

интихоби арӯс, гуфтугӯӣ, хостгорӣ, никоҳ, маросимҳои баъди тӯӣ, калимаҳои асли, калимаҳои иқтибосӣ.

***Наименования этапов свадебного обряда в шугнанском языке
(на примере шугнанцев левобережья Пянджа (Афганистана))***

Названия этапов свадебного обряда в шугнанском языке (на примере шугнанцев левобережья Пянджа (Афганистан)).

В данной статье свадебная лексика носителей шугнанского языка, проживающих в левобережье реки Пяндж - афганском Бадахшане, будет рассмотрена в этнолингвистическом аспекте, с общим описанием основных этапов свадьбы и выявлением исконных и заимствованных слов.

Анализ представленного в данной теме материала показывает, что широкое использование заимствованных слов из персидского (фарси), турецкого и арабского языков, наряду с семантической адаптацией обозначенных терминов, может облегчить проведение свадебной церемонии жениха и невесты со всеми сопутствующими ритуалами, используя оригинальную терминологию шугнанских языков.

Ключевые слова: Шугнан Афганистана, свадьба, этапы свадьбы, выбор невесты, сговор, сватовство, брак, послесвадебные церемонии, исконные слова, заимствованные слова.

***The names of the stages of the wedding ceremony in the Shughnan language
(using the example of the Shugnans of the left bank of the Panj
(Afghanistan))***

In this article the wedding lexicon of Shughnan speakers living in the left bank of the Panj River - Afghan Badakhshan, will be considered in the ethnolinguistic aspect, with a general description of the main stages of the wedding and the identification of native and loan words.

The analysis of the material presented in this topic shows that the wide use of loan words from Persian (Farsi), Turkish and Arabic languages, along with semantic adaptation of the designated terms, can facilitate the wedding ceremony of the bride and groom with all the accompanying rituals, using the original terminology of Shughnan languages.

Key words: Shughnan Afghan, wedding, wedding stages, bride selection, collusion, matchmaking, marriage, post-wedding ceremonies, original words, borrowed words.

Согласно договоренности между царской России и Англии в 1895 г., Шугнан был разделен по реке Пяндж, правобережная часть присоединилась к России, а левобережье отошла к Афганистану.

На сегодняшний день Шугнан, наряду с остальными 27 административными районами входит в состав провинции Бадахшана Афганистана. Территория, где живут шугнанцы, расположена на северо-востоке страны. Их родной язык шугнанский, относится к северопамирской (шугнано-рушанской) подгруппе восточной ветви иранской группы индоевропейской языковой семьи. На сегодняшний день этот язык входит в числе бесписьменных языков и находится под угрозой исчезновения. Несмотря на то, что государственными языками Афганистана являются дари и пушту, в языке жителей исследованной территории встречаются также много заимствованных слов из английского и урду. После территориального размежевания по реке Пяндж, жителей правобережья и левобережья стали называть, соответственно, афганскими и таджикскими шугнанцами.

Следует отметить, что, несмотря на исторические изменения, начиная с принятия Ислама, влияние других традиций и вероучения, жители названного «вулусволи» - региона смогли сохранить и передать из поколения в поколение свой родной язык, свои традиции и обычаи. Д.Л. Иванов написал следующее про шугнанский язык: «Сколько известно, из припамирских горцев, говорящих на таджикском языке, имеют свои местные наречия ваханцы и шугнанцы (сарыкольцы представляют смесь этих двух наречий). Наречие тех и других настолько отличны между собой, что они не понимают друг друга. Основа шугнанского наречия (которым говорят и рушанцы) в массе указывает персидский корень слов; но есть и самостоятельные слова, совпадающие со многими из индоевропейских языков, в том числе и с словенскими (дисть – десять, пиндзь – пять)» [4, 658].

Язык, быт, традиции и обряды шугнанцев с давних времен пристально стали изучать такие ученые, как: И.П. Минаев, Д.Л. Иванов, М. С. Андреев, А. К. Писарчик, Н. А. Кисляков, А. А. Бобринской, И.И. Зарубин, Л.Ф. Моногарова, В.С. Соколова, Р.Х. Додихудоев, И.М. Стеблин-Каменский, Д. Карамшоев, Н. Шакармамадов, Н. Офаридаев, З. Юсуфбекова, О.З. Назарова. Ш. Мирзоев, Т.С. Каландаров и др.

В своей работе З. Юсуфбекова отмечает, что: «... работа профессора Петербургского университета И.П. Минаева (Минаев, 1879), содержащая свод сведений средневековых путешественников и исследователей о народах припамирских областей. ...в ней дан ряд

кратких и отрывочных сведений этнографического характера о населении Вахана, Шугнана, Рушана и афганского Бадахшана. В работе приводится также краткое географическое описание, данные о жилище и занятиях шугнанцев, а также шугнанское наречие» [14, 9].

Следуя подчеркнуть, что за последнее время некоторые грамматические и лексические особенности языка шугнанцев Афганистана отражены в работах афганских исследователей, таких как, Савригул Сако, Хасан Алишах Хусейн и Хушназар Памирзод [15; 16]. Тем не менее, на сегодняшний день лексика, связанная со свадебным обрядом шугнанцев левобережья Афганистана, в этнолингвистическом аспекте остается не изученной.

В данной статье нами изложена информация о лексике основных свадебных обрядов, таких как: *niwēnc-xuš-čid* – выбор невесты, *guftugūy* – сговор, *xēxī-čid* – сватовство, *sūr* – свадьба, *nikō* – бракосочетание, *xīx-salūm* – приветствие тещи, *kāl-zinéd* – мытье головы, *salūm* – приветствие.

Рассматривая вопрос об исконной и заимствованной свадебной лексики с дари и арабских языках, уместно цитировать слова З.О. Назаровой, что: «Ввиду исламизации ритуалов, нередко арабские заимствования, связанные с официальными терминами процедуры бракосочетания и ее правовыми аспектами [7. 471]».

В настоящее время свадебный обряд шугнанцев, сохранил древнюю традицию с тремя основными этапами: первый это предсвадебные обычаи, второй – свадьба и обряд бракосочетания, а третий послесвадебные обряды.

Основной лексемой всех этих этапов является слово «*sūr*» – свадебное торжество, которое во многих словарях [3, 386. 5, 615. 10, 353, 11, 945] имеет одинаковое толкование, за исключением словаря пехлевийского языка «Фарханги пахлави» [10, 214], где написано, что слово – *sūr* – سور – *меҳмонӣ* – гостеприимство, *хушӣ*, *шодӣ* – веселье, радость, также имеет значение как جشن مذهبی – религиозный праздник. Но стоит отметить, что в свадебной обрядности шугнанцев только обряд бракосочетания «*никох*» – относиться к религиозной церемонии, а свадебное торжество имеет древние доисламские обычаи и традиции.

Слово *sūr* в «Толковом словаре таджикского языка» интерпретируется в значение праздник, свадьба, угощение, торжественный банкет, а также свидетельствует о том, что слово *sūr*

имело широкое употребление в языке таджикской классической литературе [11].

В шугнанском языке, со словом *sūr* можно встречать много лексем с прибавками суффиксов или при составление сложных слов, как: *sūr-dor*, *sūr-kínij* / *sūr-kunij* [5, 611] – тот, кто устраивает свадьбу, *sūr-čid*, *sūr - anjivdōw* - справлять свадьбу, играть свадьбу, устраивать пир [5. 612], *sūr-rāw* – тот, кто приглашен на свадьбу, свадебный гость, *sūr-ūna* – свадебные подарки или словосочетание *sūr-xūnā* - дом где празднуют свадьбу, *sūr-sóz* – свадебная песня, *sūr-sózindā (ēn)* – певец (цы), *sūr-āwqōt* - свадебная пища, *sūr-dēk* – свадебный казан. В работе Броимшоевой М. приведены следующие слова, где в сложных словах вторым слогом, является слово *sūr*: *xuḥ-sūr* – во время празднования готовят еду из легких и печени животного, *xūnčī-sūr* – свадьба жениха, *niwēnc-sūr* - свадьба невесты, *xūnā-sūr* – обрезание [2, 37].

К первому этапу свадьбы относиться, такая церемония, как «*niwēnc-xuḥ-čid* - выбирать невесту», который представлен в виде инфинитива словосочетания, именная часть *xuḥ-čid (ōw)* - выбор невесты. Следует отметить, что этот обряд до сих пор на упомянутой территории остаётся серьезным вопросом, которого решают в основном родители и старшие члены семьи. Но как только невеста выбрана, сваты отправляются в дом будущей невестки на сговоры.

Guftugūy [10, 353] – сговор или предварительный сговор. Данный лексический элемент заимствован из языка дари (фарси).

На сговоры всегда отправляются в четверг: - «*fúk waxt-ta guftugūy payšanbí mēθ sēn*». Сваты приходят с угощениями и подарками, невеста и жених в этой церемонии не участвуют. Посидев и поговорив некоторое время, сваты, обращаются с особыми традиционными иносказательными фразами к хозяину дома, что:

- *Mu puc ghulūmí-yard qabūl-et* – Примите моего сына в качестве раба.

- *Maš-ām zindagūnī tilāptōw yaθč* – Мы пришли просить у вас жизнь.

- *Maš-ām tār tamā jōy obī-zindagūnī tilāptōw yaθč, xu puc tamārd hamčun nawkār dākām* – Мы пришли в ваш дом просить у вас воды жизни и отдать вам своего сына как слугу.

- *Umēdum čūj yí paywandí qāwmiyātí wuz tu qatí bastā kinum* - Надеюсь связать с вами родственные узы.

- *Māš maqsād du-xūnā yí-xūnā kīnām* – Наша цель объединить два дома в одну.

- *Murδā-zínayij tilāptōwām yaδč* [14, 95] - Мы приехали просить у вас обмывальницу покойника.

- *Lixó anjāvij murd dāk* – просим вас выдать свою дочь нам в качестве «держателя подбородка» человека, находящегося при смерти.

В своей работе З. Назарова про выражение фразеологизма «*lixó anjāvij murd dāk*» пишет следующее: «Скорее всего, это предположение является лексической мотивацией обрядового действия. Символическая семантика этого фразеологизма, возможно, – помощь невесты родителям жениха до конца их жизни, т. е. до смерти. Согласно данной традиции, невеста сына, которая будет жить с родителями жениха, должна помогать им во всех домашних делах и заменять дочь» [7, 473].

Из данных примеров явствует, что слова «невеста» имеет нескольких символических синонимов, которые этимологически относятся, к таджикскому языку, как *zindagūnī* – жизнь, *obí-zindagūnī* – дословно: вода жизни.

В выше приведённых фразах понятие «жених» имеет следующие символические синонимы *yulūm* «раб», *nawkār* «слуга».

Понятие «создание семьи» выражено следующими синтаксическими единицами: *yí raywandí qawmiyātí* «создадим родственные узы», *du-xūna yí-xūnā kīnām* «объединим два дома в один».

Как было сказано выше, мнения дочери не спрашивали и, если она сопротивлялась и не хотела выходить замуж, в таком случае родители использовали такую фразеологию “*maš-ta az xu arwō nagārδām* – мы не отрекаемся от духа своего предка” или “*xu arwōtā māš xafā nākīnām* – мы не разочаруем дух своего предка”.

Отказ производился только в том случае, если сваты не понравились родителям невесты, конечно, отцу. Свой отказ они демонстрировали, возвращая обратно все подарки, принесенные родственниками жениха. Но такое случалось редко, и, как правило, всегда получали положительный ответ, так как в большинстве случаях сватают невесту среди родственников по отцовской линии.

После получения положительного ответа предстоял другой

обряд *xēxí*, *xēxí-tilāpt* или *xēxí-čid*⁶ [12, 452] - создание родственных отношений между семьями невесты и жениха, используя следующие терминологии *xēx-āt tābōr sitōw* – становиться родственниками или *xēxí bāyní ām barqāror čidōw* – создать родственные отношения. В основном, этот обряд проводится в доме у невесты, где готовят угощения для гостей. В назначенный час сваты приходят в дом будущих родственников. Их тепло встречают, сажают на почетное место, которое в традиционном доме называется *bār-nēx*. Зажигают благовоние, и для формальности спрашивают у гостей цель их прибытия. Кто-нибудь из них отвечает, что «*mādhēn orzū čuyj xēšigārī tamā qātī, dūnjāt pāywāndī čūb čūbāt, pāywāndī odām odām, tamā rizīn xu pucārd tilābēn, 2-xūnā 1-xūnā kīnām, agā rozi cāviēt dūwo kīnām*». - Эти люди пришли к вам с надеждой создать родственные отношения, так как дерево происходит от дерева, а человек от человека, просят своему сыну руки вашей дочери, если вы будете согласны». Как только выясняется цель их визита, сжигают благовонное растение *sītīrāxm*, и халифа читает *fotiṽ-дуа*⁷, и после чтения дуа, родственники жениха встают с места пожимают и целуют руку родителей и близких родственников невесты, и с этого дня они считаются *qud(ā)-gūn* - породнившимся. Девушку с этого дня называется (*xismēnz*) *xēxí-čūyṽ* - помолвленная, а парень *xismūnj* – помолвленный. Кроме того, в этот день обсуждается вопрос и о выкупе *kúxm-at-qalín(g)*⁸ [14, 167], который обозначается ритуальной лексикой *qaror-dōd* - соглашение. В завершение помолвки в качестве подарка сватам дарят две большие лепешки.

Получив *kúxm-at-qalín(g)* в доме у невесты, устраивают обряд раскройки и шитья одежды - *ṽoma-burūn*. У населения афганского Шугнана этот обряд, так же называется «*kaxōy-ēn majlis* – женское собрание», в котором должны участвовать только женщины.

В доме жениха проводят обряд «*sartārošūn* - букв. «подстригание

⁶ Перед тем как проводить это мероприятие, также как и сговоры, принято обращаться к халифе (со стороны жениха), чтобы для проведения данного обряда определить благополучный час и день. Счастливым час и день называется **Sa (‘) d** - سعد, а не благополучный **Nahs** - نحس, халифа определяет их по мусульманской книге Нуджум - نجوم.

⁷ Дуа, фоти́ха - состоит из арабских и персидских слов, в основном тексты содержат сурь и аяты из Корана.

⁸ *Kúxm* - состоит из продовольственных продуктов, *qalín(g)* - состоит из предметов одежды.

жениха».

От сватовства до свадьбы иногда проходит много времени, обычно жители Шугнана свадьбу справляют осенью или зимой, как только завершают сельскохозяйственные работы.

Jêt-gār - вестник или глашатай - человек, который уполномочен сообщить или пригласить родственников и соседей на свадьбу. В знак благодарности ему давали деньги - *jêtũ-nā*.

В шугнанском языке слово *jêt* «приглашение» - как и в других памирских языках относиться к многозначным словам, как: **jêt-gār** (*kūn*) - человек, приглашающий на свадьбу или *jêt-čid* (*ōw*) - приглашать, созывать гостей, *jêtũ-nā* - подарок за весть [7, 478].

Малый праздник - *xiṣ-sūr*, раньше праздновали ночью, перед свадьбой, который в настоящий момент не празднуется.

Второй этап, это проведение свадьбы *sūr* и обряда бракосочетания *nikō*.

Sūr - длится 3 дня, в обоих домах начинают праздновать рано утром, гостей угощают афганским пловом, и этот процесс угощения называется «*garḍā-dēd*» букв. «подача хлеба». Также один человек *asāwúl* [3, 95. 12, 690], в день свадьбы следит за порядком, он обычно стоит в середине дома с палкой в руках, также является распорядителем. Делая всякие замечания, палкой в шутку бьет родственников жениха и берет с них деньги. Такое его поведение доставляет многим гостям удовольствие и радость.

Поезд жениха, отправляется за невестой⁹, по дороге или вблизи к дому невесты, жениху подносят в пиале *shir-rūṡān* – молоко с топленным маслом, пиала покрывают сверху красным материалом. Когда жених пьет молоко, материал положат в его тюрбан, а он кончиком мизинца три раза облизывает молоко и входит в дом.

Жениха и всех остальных его людей угощают сначала чаем со сладостью, после этого в назначенный час приступают к обряду бракосочетания.

Обряд бракосочетания *nikō* – проводится в доме невесты, в присутствие свидетелей. В этом обряде, *būn dēd* – сыпать муку на правое плечо жениха означает «*šōḡūn tār tu čid dēd*» – радость вошла в мой дом. *Халифа* читает текст, состоящий из аятов и сур священного

⁹Раньше за невестой отправлялись на лошади, а теперь с того момента как были построены дороги отправляются на машине.

Корана, а некоторые дуа читаются на языке дари. По окончании обряда *nikō*, в назначенный час снаряжают невесту и отправляются в путь. Невесту в дом мужа сопровождают мужчина *jīlāw-gir* и одна женщина – *čīnēwēr*з по отцовской и материнской линии.

Последним этапом или послесвадебными обрядами являются:

Обряд смотрины невесты *rūbināk-δēd* - на территории Шугнана празднуется, на следующий день после свадьбы. Все приглашенные женщины подходят к невесте, целуют ее и дарят ей подарки, духи, платки, мыло, зеркало или какие-нибудь украшения, и эти подарки называются, как *rūbināk-ēj*. Хозяйка дома открывает гостинцы невесты, по две маленькие лепешки и немного халвы раздает соседям и родственникам. Свадьба завершается в доме жениха через 3-дня.

Xix-sālūm – «приветствие тещи» или *xīsūr-sālūm* – «приветствие тестя» совершает жених со своим другом через три дня после свадьбы. Зять, с подарком отправляется в дом родителей жены. Там его очень радушно встречают, готовят угощения и знакомятся поближе друг с другом. Когда зять собирается уходить, родители невесты тоже дарят ему в качестве подарка корову или *gilīm* [3, 145.] - суконный халат.

Kāl-zinéd – для празднования мытья головы, родители невесты отправляются по-разному: некоторые через 7 дней, некоторые через несколько месяцев, а некоторые даже через год. Родители невесты, и, ее названный отец со своей женой или матерью приходят с подарками.

Невеста через месяц или год, отправляется к своим родителям, и, этот обряд называется *sālūm* - приветствие. Она посещает также своих родственников. Родители и родственники преподносят ей подарок в виде мелкого или рогатого скота. Этот подарок называется *jīēz*. Этим завершается свадебный обряд. Невеста для родителей мужа будет *zīnāy*, для золовки *xiyūn*, жених - *dūmōd*, зять-*xisir*з, а теща называется словом- *xīx*, а тесть - *xisur*.

Исконная лексика, обозначающей степени родства, которая вошла в ряд родственных лексем после завершения обряда сватовство и бракосочетания:

Лексемы *nīwēnc* – невеста, *xūnčī* – жених используют до завершения свадьбы, лексемы *xismūnǰ* - помолвленный и *xismēnz* - помолвленная используют после сватовство, лексемы *čōt* - муж и *jīn* - жена - после обряда бракосочетания, лексемы невестка *zīnāy*, золовка - *xiyūn*, зять - *xisir*з, теща – *xīx* - используют после свадьбы.

Заемствованная лексика в шугнанском языке имеет корень в других языках. Многие термины в обрядах являются заимствованными из дари - фарси, как: *sur* - свадьба, *guftugūy* - переговоры, *xēxī* (из тадж. *xeshi* см. тадж. *xesh* - родственник' *xēxī-tīlāpt* от *talabidan* «просить») - сватовство, *ĵūmā-burūn* (*ĵoma* – 'одежда' основа глагола *bur-* + суф. *-on'* кроить) – кройка одежды, *sartārošūn* (из тадж. *sar* - голова, глаголь – *taroshidan* - бриться) [7, 475.], *bāxt-būst* (само слово *bāxt* в тадж. яз. означает - судьба) - свадебное подношения, *rūbin-āk-dēd* (само слово *ru(y)* в тадж. означает – лицо, *bin* - в тадж. означает видеть) - обряд смотрины невесты, *salom* - приветствие, *xisur-sālūm* (с тадж. - *xisur*) почтить тестя, *kulčā* - маленькие съедобные лепешки, *brinj* - рис, *shir-rūyān* (в тадж. *shiru ravghan*) - молоко с топленным маслом.

Лексемы, заимствованы из тюркского языка: *qudā*, *qalīng*.

Заемствованные слова из арабского языка имеют связь с религией и используются только в религиозных обрядах, как обряд *nikō* - бракосочетание, чтение *fotīyā*, суры, и аяты. Лексема *ĵiēz* - приданное, тоже арабского происхождения.

В завершение хотелось бы отметить, что в статье изложено краткое лексическое описание наименования основных этапов свадебной обрядности шугнанцев Афганистана. Обобщая изучения лексики свадебной обрядности шугнанского языка, выявили следующее: в шугнанском языке наравне с исконными лексемами встречаются заимствованные слова с дари-фарси, арабского и тюркских языков.

Литература:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф-Вып I-II. Переизд. / М.С. Андреев. - Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. - 794 с.
2. Броимшоева, М. Таҳлили этнолингвистии лексикаи маросими тӯи арӯсӣ дар забони шугнонӣ. / М. Броимшоева // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2023. - № 1. -168 с.
3. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. - М.; - Л.: Издательство Академии наук СССР, 1960. — 388 с.
4. Иванов, Д.Л. Шугнан. Афганистанские очерки / Д.Л. Иванов // Вестник Европы. Год двадцатый. Т. III. - 1885. - №6. – 658 с.

5. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь / Д. Карамшоев, Т. П. - М.: Наука, 1991. – 615 с.
6. Каландаров, Т.С. Шугнанцы / Т.С. Каландаров. - М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2004. - 476 с.
7. Назарова, З.О. Этнолингвистический анализ лексики, связанной со свадебным обрядом (на материале памирских языков) / З.О. Назарова // Российский гуманитарный журнал. Т. 4. - 2015. - №6. - С. 471-486.
8. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по истории лексики памирских языков / И.М. Стеблин-Каменский. -М., 1982. -167 с.
9. Стеблин-Каменский, И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин-Каменский. - СПб.: [Петербургское Востоковедение](#), 1999. - 484 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Сухангустар, 2008. - 950 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе: Сухангустар, 2008. - 945 с.
12. Фарҳанги паҳлавӣ. Ҷ. 2. - Техрон, 1352,
13. Шакармамадов, Н. Сурудҳои тӯи Помир / Н. Шакармамадов. – Хоруғ, 1993. - 119 с.
14. Юсуфбекова, З. Семья и семейный быт шугнанцев (конец XIX - начало XX в.) / З. Юсуфбекова. – Душанбе: Шарки Озод, 2001. - 184 с.
15. سورگل سکا. تحول و تکامل زبان شغنی از هندو اروپایی تا امروز، افغانستان: سیمای شغنان، 2020، 91-ص.
16. دوره ی نامه پایان(پامیری زبانهای خویشاوندی 1393. حسینی شاه علی حسن بغالن دانشگاه .)لیسان ی

УДК: 491.592.4

ФЕЪЛҲОИ АРХАИСТӢ ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОНӢ

Назаршоева Ч.¹⁰, Алиназарова Ш.¹¹

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар забонишиносӣ қисмати лексика нисбат ба дигар қисматҳои забонишиносӣ фаъолтару зуд тағйирёбанда ба шумор меравад. Бо пайдоиши ашӯҳо ва падидаҳои нав мафҳумҳои нав пайдо мегарданд ва барои номгузориҳои ин мафҳумҳо вожаҳои нав ба вуҷуд меоянд. Дар баробари аз байн рафтани ин ё он падида вожаҳои, ки барои ифода кардани онҳо қорбаст мешуданд, аз истифода мебароянд, ё шакли овозию маънои онҳо тағйир меёбад.

Дар мақолаи мазкур баъзе феълҳои амалу ҳаракат, ки дар забони шугнонӣ архаизм шудаанд, ё доираи истифодаи онҳо маҳдуд гардидааст, таҳлил карда мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: феъл, лексика, феълҳои қуҳнашуда, феълҳои маҳдудистеъмол, муродифҳо, забони шугнонӣ.

Устаревшие глаголы в шугнанском языке

В лингвистике по сравнению с другими частями наиболее активной является лексическая часть и быстрее меняется. С появлением новых

¹⁰**Назаршоева Чилла Раҳимбековна** – номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии шӯъбаи забонҳои помирии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. А. Мародасейнов, 19. Тел.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Назаршоева Чилла Раҳимбековна – кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. А. Мародасейнова, 19. Тел.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Nazarchoeva Chilla Rahimbekovna – Candidate of Philological sciences, researcher of the department of Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician of B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. A. Marodaseynova, 19. Tel.: (+992)93526 19 82; e-mail: chilla1982@mail.ru.

¹¹**Алиназарова Шарифа** – магистранти соли дувуми шӯъбаи забонҳои помирии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. Ш.Шотемур, 10. Тел.: (+992)931171758.

Алиназарова Шарифа – магистрант второго курса отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Ш.Шотемура, 10. Тел.: (+992)931171758.

Alinazarova Sharifa - second-year master's student of the department of Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician of B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Sh. Shotemur, 10. Tel.: (+992)931171758.

вещей и явлений появляются новые понятия и новые слова для обозначения этих понятий. С исчезновением того или иного явления слова, которые использовались для их выражения, выходят из употребления, или меняется их фонетическая форма и значение.

В данной статье анализируются некоторые глаголы действия и движения, которые стали архаизмами или их употребление в шугнанском языке ограничено.

Ключевые слова: глагол, лексика, устаревшие глаголы, непродуктивные глаголы, синонимы, шугнанский язык.

Obsolete verbs in the Shugni language

In linguistics, compared to other parts, the lexical part is the most active and changes faster. With the advent of new things and phenomena, new concepts appear, and new words appear to denote these concepts. With the disappearance of a phenomenon, the words that were used to express them go out of use, or their vocal form and meaning change. This article analyzes some verbs of action and movement that have become archaisms or their use in the Shugnan language is limited.

Key words: verb, vocabulary, obsolete verbs, unproductive verbs, synonyms, Shugnan language.

Дар забоншиносӣ қисмати лексика нисбат ба дигар қисматҳои забоншиносӣ фаъолтару зуд тағйирёбанда ба шумор меравад. Тағйиру такмил ёфтани лексика бевосита ба фаъолияти истехсолии халқ, бо ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсии он алоқаманд мебошад [5, 128]. Тамоми равандҳои рушди таърихӣ ҷомеаро лексика инъикос мекунад. Бо пайдоиши ашёҳо ва падидаҳои нав мафҳумҳои нав пайдо мегарданд ва барои номгузориҳои ин мафҳумҳо вожаҳои нав ба вуҷуд меоянд. Дар баробари аз байн рафтани ин ё он падида вожаҳое, ки барои ифода кардани онҳо корбаст мешуданд, аз истифода мебароянд, ё шакли овозию маъноӣ онҳо тағйир меёбад. Бо дарназардошти ҳамаи ин қонуниятҳо, сохтори луғавии забонро ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардаанд: лексикаи фаъол ва лексикаи ғайрифавол.

Яке аз қабатҳои лексикии забонро калимаҳое ташкил медиҳанд, ки аз таркиби луғавии фаъоли забон дар давраҳои гуногун баромадаанд, ки дар забоншиносӣ ин падидаҳо архаизмшавӣ (матрукшавӣ) меноманд. М.И. Фомина дар бобати куҳнашавӣ (архаизмшавӣ)-и вожаҳо чунин ақида дорад, ки «ба калимаҳои куҳнашуда на танҳо ҳамоно вожаҳое, ки дар давраи хеле пеш аз истифода баромадаанд, мансуб доништа мешаванд, балки вожаҳое, ки

дар давраҳои начандон дур аз истифода баромадаанд, низ шомиланд» [5, 130]. Дуруст аст, ки ин раванд дар забон яку якбора ба вучуд намеояд, балки раванди тӯлониро дар бар мегирад.

Забони шуғнонӣ ҳам аз ин раванд дар канор намондааст. Бо таъсири омилҳои гуногун дар ин забони беҳат ҳам вожаҳои зиёде ҳастанд, ки замоне серистеъмол будаанд ва альон дар забон истифода намешаванд ё ки доираи истифодаи бисёр калимаҳо маҳдуд гардидааст. Дар забоншиносӣ инро архаизмшавӣ, ё калимаҳои архаистӣ ном мебаранд.

Дар доираи ин мавзӯ тасмим гирифтем таҳлилҳоямонро дар мисоли феълҳои ҳаракату амали забони шуғнонӣ дар як мақолаи илмӣ баррасӣ намоем. Барои тадқиқотамон интихобан аз луғатҳои Зарубин И.И. «Шугнанские тексты и словарь» ва Д. Карамшоев «Шугнанско-русский словарь» феълҳои ҳаракату амалро ҷудо кардем ва тариқи пурсиш аз одамони синну соли гуногун дар бораи феълҳо ва то чӣ андоза донишмандони маъноҳои онҳо муайян кардем, ки ин феълҳо дар забони шуғнонӣ дар кадом сатҳи истифода қарор доранд.

Бояд гуфт, ки «Луғати шуғнонӣ-русӣ»-и профессор Д. Карамшоев як ганҷинаи беҳамтои забони шуғнонӣ аст. Чунки барои забонҳои беҳат, ба мисли забони шуғнонӣ дар тӯли асрҳо ин қадар лексикаи бойи забони мазкур ҷамъоварӣ шуда, дар ин китобҳо ҳифз гардидааст ва ҳамакнун мо имконият дорем бо тақия ба ин луғатҳо дар самти дилхоҳи забоншиносӣ тадқиқотҳоямонро анҷом диҳем.

Ҳангоми таҳлили феълҳо маълум гардид, ки қорбурди баъзе вожаҳо дар як маҳал агар матрук шуда бошад, дар ҷойи дигар истифода мешавад, лекин доираи истифодааш маҳдуд гардидааст. Ба ҷойи он синонимҳои дигари ин феъл қорбаст мешаванд.

Масалан, дар ҷумлаи *бӯд-ен йод тар ху замӣн ху даб-ен wizêrt wam* (поруро ба замин бурда, баъд онро пош доданд) [2, 353] феъли *wizêrt* (з. г.), *wizêr* (з. х.), *wizêrch* (ш. перф.), *wizêrtow* (ш. масд.) дар луғати Д. Карамшоев маънои пош доданди пору, заминро бо пору ғизо додан аст. Ҳарчанд ин феъл аз ҷиҳати ҳудуди истеъмолаш ба гурӯҳи вожаҳои маҳдудистеъмол мансуб бошад ҳам (доираи истифодаи ин феъл мансуб ба ҷою минтақаи замини кишту боғдорӣ мебошад), ҳоло феъли мазкур дар ҳамин доираи маҳдудаш низ аз истифода баромадааст. Ба ҷойи он феълҳои худии забони шуғнонӣ, ки ҳоло серистеъмоланд, ба ҳамин маъно қор бурда мешаванд. Ҳамин амал то ҳол дар деҳотҷойҳо анҷом дода мешавад, аммо феъли

ифодакунандаи он дигар аст. Масалан, *ди Ӯд дам зимҷард тихӢрм кинет* (ҳамин поруро ба замин пошед). Ҷойи феъли *wизёртов*-ро феъли таркибии номии *тихӢрм чӢдов* «пошидан, пош додан» гирифтааст.

Дар ҷумлаи *ху почайен пидвӢд ху, пор ди дам хаҷ-тӢр “почаҳоятро таҳ куну аз об гузар”* [1, 199; 3, 405] феъли ҷумла *пидвӢд* (з. х.), *пидвӢдд* (з. г.), *пидвӢдч* (ш. перф.), *пидвӢддов* (ш. масд.) мебошад, ки амалро фаҳмонда ва дар луғат маънои барзадан, қатъ карданро ифода мекунад.

Дар забони шугнонӣ альён бештар феъли *тӢбтов* “тофтан, бартофтан” *му зӢуен тӢб вуз хамер кинум* (остинҳоямро бартоб, ман хамир кунам); *ху почӢйен тӢб ху тӢм ас хаҷ науҷис* (почаҳоятро бартобу баъд аз об гузар) ба ҳамин маъно истифода мешавад.

Дар луғати профессор Д. Карамшоев феъли *войӢф* (з. х.) *войафт* (з. г.); *войӢфч* (ш. перф.), *войӢфтов* (ш. масд.) маънои ҷаҳд кардан, талош кардан, дарафтодан, ӓзиданро ифода мекунад. Масалан, дар ҷумлаи (шғн.) *Ӣид ту нуҷ ида маузӢнч ху, даб нис хирокаӢ войафт* (ҳамин писарат гурусна мондаст ва ба хӯрок талош мекунад) феъли *войӢф* маънои талош кардан барои хӯрдани хӯрокро ифода мекунад. Ин феъл шояд хеле пештар дар забони шугнонӣ истифода шудааст, зеро альён дар забони шугнонӣ ин феъл мавриди истифода нест ва ҳатто маънои онро низ касе намефаҳмад. Аз ин рӯ феъли мазкур дар забони шугнонӣ ба гурӯҳи феълҳое, ки пурра архаизм шудаанд, дохил мегардад.

Дар луғати Д. Карамшоев феъли *вардӢв* (з. х.) *вардӢвд: вардӢд* (з. г.), *вардӢдч* (ш. перф.), *вардидов* (ш. масд.) маънои беҳудагӯй кардан, сафсатагӯй кардан, аз худ бофтанро ифода мекунад. Ин шакли феъл альён дар забони шугнонӣ корбаст намешавад. Вале шаклҳои *вардӢн: вардӢнт* [2, 319], ки ҳамин маъноро мефаҳмонанд, истифода мешаванд.

Дар забони шугнонӣ дар баробари кухнашавии феълҳои аслии содаи забони шугнонӣ феълҳои зиёди таркибӣ низ архаиз шудаанд. Бояд гуфт, ки раванди кухнашавии феълҳои таркибӣ дар забони шугнонӣ нисбати феълҳои сода бештар аст.

Маълум аст, ки феълҳои амалу ҳаракати таркибии забони шугнонӣ аксар аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ӓридиҳандаи *чӢдов* (кардан), *сидов* (шудан), *дӢдов* (додан) ва ғ. таркиб ӓфтаанд. Раванди кухнашавии феълҳои таркибӣ ба он вобаста аст, ки шакл ӓ ҷузъи

аввал, яъне чузъи номии феъли таркибӣ куҳна шуда, аз истеъмол баромадааст. Вале чузъи дуҷуми онҳо, ки бештар феълҳои ёридоханда мебошанд, дар забони шугнонӣ ҳам дар таркиби феълҳо ва ҳам ҳолис то ҳол қорбурди васеъ доранд.

Масалан феъли таркибии *дарwêzā cîdow*, ки аз исми *дарwêzā* (қашшоқӣ, фақирӣ) ва феъли ёридохандаи *cîdow* (кардан) таркиб ёфтааст, дар луғати И.И. Зарубин маънои талабидан, гадоӣ карданро ифода мекунад: *муз ху кӯдак-ен чӣт дарwêzā кин-ум* “ман барои кӯдаконам талабандагӣ мекунам”. Азбаски чузъи номии ин феъл (*дарwêzā*) дар забони шугнонӣ куҳна шуда аз истифода баромадаст, ҳуди феъли таркибӣ низ дар забони дигар қорбасти намешавад.

Дар забони шугнонии ҳозира феъли мазкур барои мардум нофаҳмо ва бегона аст. Вале муродифҳои ин феъл *гадоӣи cîdow* “гадоӣ кардан” *тилābtow* “талабидан” дар забони шугнонӣ маънои феъли мазкурро пурра ифода мекунад: *аз даст-и ху бāч кāч-ам гадоӣ-и мис чӯд, тар қишлоқ-ен-ām тилābtow мис сат* “барои фарзандонамон шуда, гадоӣ ҳам кардем, ба деҳаҳо талабандагӣ ҳам рафтем”

Дар ҷумлаи *ми хӯвд-и қӣл тӣжд* «ҳамон ширро дам кашид» [1, 214]. феъли таркибии *қӣл тӣждow* дар луғати И.И. Зарубин маънои нӯшидан, дам кашидани чизи моеъ мебошад. Ҳамин вожа, яъне чузъи якуми феъли мазкур дар забони шугнонӣ дар шакли *қӣп/қуп тӣждow/дēdow* “дам кашидан”-и чизи моеъ (шир, об, атола ва ғ.) истифода мешавад. Агар ба шакли калима нигоҳ кунем, бо мурури замон овози охири калима тағйир ёфтааст, яъне овози *л* ба *п* мубаддал гардидааст. Пас шакли калима куҳна шудааст ва ҷойи онро шаклҳои нав (*қӣп ва қуп*) гирифтаанд, ки ҳамон маънои авваларо доранд.

Дар забони шугнонӣ феълҳои таркибии зиёд роиҷ ҳастанд, ки дар гузашта дар байни мардуми Шугнон ҳамчун ифодакунандаи як расму анъанайи ин сокинон ба шумор мерафтанд. Масалан, ҳангоми таваллуд шудани кӯдак ҷунин расм буд, ки то се рӯз модар ба кӯдакаш шири синаро намедихад. Расм буд, ки баъди шустану парпеч кардани кӯдак ба вай ғизо медоданд ва тавассути ҳамин ғизои аввалин гӯё як расму анъанайи суннатӣ анҷом дода мешуд. Инро дар забони шугнонӣ бо феъли *сипӣд cîdow* “додани ғизои аввалин ба кӯдак” ифода мекарданд. Алъон бо сабаби аз байн рафтани ҳуди ҳамин расм зарурат ба истифодаи феъл ҳам намондаст. Бинобар ин феъли мазкур дар забони шугнонӣ ба вожаҳои архаизм дохил шудааст. Ва ақидаи М.И. Фомина дар бобати куҳнашавии лексика, ки дар боло оварда

шуд, бамаврид аст, ки “лексикаи куҳнашуда ҳамон нест, ки хеле барвақт аз истифода баромадаанд, ҳатто ҳамон вожаҳое, ки дар давраҳои наздик аз истифода баромадаанд, архаизм мебошанд” [5, 130].

Ҳамин тариқ, дар забони шугнонӣ феълҳои зиёд ҳамин равандро аз сар гузаронидаанд, вале дар доираи як мақолаамон мо танҳо чанде аз ин феълҳоро баррасӣ карда тавонистем. Аз таҳлил ҳамин чанд феъли куҳнашуда чунин хулосаҳоро ба даст овардем:

- феълҳои ҳаракату амал, ки дар забони шугнонӣ маънои луғавиашон тамоман матрук шудааст ва ба ин гурӯҳ ҳам феълҳои сода ва ҳам таркибӣ шомиланд.

- феълҳои ҳаракату амал, ки таркиби овозиашон бо мурури замон тағйир ёфтааст ва шакли нави феъл, бо ҳамон маъно қорбасти мешаванд.

- дар феълҳои таркибии забони шугнонӣ, ки ҷузъи аввалашон бештар феълҳои номӣ ҳастанд, азбаски ҷузъи номиашон, аз истифода баромадааст, ҳуди феъл низ архаизм шудааст, вале ҷузъи дуюми онҳо бо дигар феълҳо қорбасти мешаванд.

- феълҳои ҳаракату амал, ки ягон расму анъанаи мардумро ифода карда, бо мурури замон бо сабаби аз байн рафтани ҳамон расму анъана зарурият ба истифодаи феъли ифодакунандаи он намондааст.

Китобнома:

1. Зарубин, И.И. Шунганские тексты и словарь / И.И. Зарубин. – Москва-Ленинград: АН ССР, 1960. - 387 с.
2. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь. Т.1. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1991. - 575 с.
3. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь. Т.2. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1991. - 615 с.
4. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь. Т.3. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1991. - 567 с.
5. Фомина, М.И. Современный русский язык. Лексикология / М.И. Фомина. – М.: Высшая школа, 2003. - 415 с.
6. Шанский, Н.М. Устаревшие слова в лексике современного русского литературного языка / Н.М. Шанский // Русский язык в школе. - 1954. - №3. – С.154.

УДК: 891.550.09

ВИЖАГИҲОИ ШЕЪРИ АТО МИРХОҶА

(дар асоси як маҷмуаи ашъори шоир)

Қаландариён Ҳ.С.¹², Тошмамадова Ф.С.¹³

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар таърихи адабиёти муосири тоҷик Ато Мирхоҷа аз қабилу он шоиронест, ки ашъори ӯ саҳми босазое дар ҳудуди миллӣ, шинохти ҳувиату шинохти мавқеияти таърихӣ миллати тоҷик гузоштааст. Дар ин мақола саъй бар он шудааст, ки дар бораи мавзӯҳои калидии ашъори дар яке аз маҷмуаҳои шоир – “Нафаси дуввум” ҷо дода, яъне эҳёи давлатдорӣ тоҷикон, истиқболи гарму фараҳмандона аз истиқлоли давлатии кишвар, васфи пирӯзиҳои мардуми бунёдкор, шукронаву ифтихор аз зиндагӣ бо ғаму шодии Ватан ва замзамаи эҷозии ишқу муҳаббат изҳори назар шавад. Ин маҷмуа фарогири газалиёти ошиқона, рубоӣҳои хушҳолкунанда, ҷавобияҳои танзомези шириндо ва тарҷумаҳои шеърӣ шуарои русу аврупоӣ буда, аз беҳтарин офаридаҳои замони муосир маҳсуб меёбад.

***Калимаҳои калидӣ:** Ато Мирхоҷа, шеърӣ муосири тоҷик, вижагиҳои шеърӣ шоирони муосир, истиқболи гарм аз истиқлоли ватан, шукронаву ифтихор аз зиндагӣ, мавзӯи Ватан-модар, мақоми инсон, ҷанбаи ҷитимоӣ шеър.*

¹² **Қаландариён Ҳоким Сафар** - доктори илмҳои филологӣ, директори Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Қаландариён Ҳоким Сафар - доктор филологических наук, директор Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Qalandariyon Hokim Safar - Doctor of Philological Sciences, Director of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician Bahodur Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov 4. Tel.: (+992) 934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

¹³ **Тошмамадова Фарзона Сайёдобековна** - докторанти (PhD) Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, н.Рошткаля. Тел.: (+992)501143155; e-mail: f.toshmamadova@mail.ru.

Тошмамадова Фарзона Сайёдобековна - докторант (PhD) Институти гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, Рошткалинский район. Тел.: (+992)501143155; e-mail: f.toshmamadova@mail.ru.

Toshmamadova Farzona Sayyodbekovna - doctoral student (PhD) of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Roshtkala district. Tel.: (+992)501143155; e-mail: f.toshmamadova@mail.ru.

Особенности поэзии Ато Мирходжа (по мотивам сборника стихов поэта)

В истории современной таджикской литературы Ато Мирходжа – один из тех поэтов, чьи стихи внесли ценный вклад в национальное искусство, признание самобытности и исторического положения таджикского народа. В данной статье предпринята попытка обсудить ключевые темы стихотворений одного из сборников поэта - «Нафаси дуввум» (“Второе дыхание”), то есть возрождение таджикской государственности, теплый и радостный прием независимости страны, восхваление побед народа, благодарности и гордости за жизнь, выражающую скорбь и радость Родины и волнение любви. Этот сборник включает в себя романтические газели, приятные рассказы, и переводы русской и европейской поэзии и считается одним из лучших произведений современности.

Ключевые слова: *Ато Мирходжа, современная таджикская поэзия, особенности стихов современных поэтов, теплый прием независимости Родины, благодарность и гордость за жизнь, тема Родины, статус человека, социальный аспект поэзии.*

Characteristics of the poetry of Ato Mirkhoja (based on a collection of poems by the poet)

In the history of modern Tajik literature, Ato Mirkhoja is one of those poets whose poems made a valuable contribution to national art, recognition of the identity and historical position of the Tajik people. This article attempts to discuss the key themes of the poems of one of the poet's collections - “Nafasi duvvum” (Second Wind), that is, the revival of Tajik statehood, the warm and joyful reception of the country's independence, praising the victories of the people, gratitude and pride for life, expressing sorrow and the joy of the Motherland and the excitement of love. This collection includes romantic ghazals, pleasant stories, sweet recitations and translations of Russian and European poetry and is considered one of the best works of modern times.

Key words: *Ato Mirkhoja, modern Tajik poetry, features of the poems of modern poets, warm welcome to the independence of the Motherland, gratitude and pride in life, the theme of the Motherland, human status, the social aspect of poetry.*

Хеле шудааст, ки завқи шеърхониву шеърдонии мардум коста гардидааст. Аз ин рӯ, ба шеър танҳо чун ба назме, ки моҳияти каломии манзумро аз мансур чудо месозад, нигоҳ мекунамду бас. Шояд ин сабабҳои мухталифери дорад, аммо ба эътиқоди ин ҷониб, мардуми чанд гоҳе дар вартаи бенавоӣ монда ва шоирони дар қаламрави мадху

сиёсат қадам зада, моҳияту чавҳари аслии шеърро аз байн бурдаанд. Айб, албатта, аз ду ҷониб аст: шиори шоирона дигар ба дарди касе намехӯрад ва тухми умед кошта ба ояндаи беҳтар хеле мушқил гаштааст. Аммо нуқс на танҳо дар ҳамин ҷост. Мартабаи шукр ва мақоми қаноат солҳост, ки барои мардум бегона метобанд. Чун қаноти қаноат шикаста аст, моддигароӣ мардумро ғуломи халқабаргӯши худ гардондааст. Он шоире, ки зиштиҳо ва зебоиҳои айём ва ансобрӯ баробар нашиносад, эҳтиром натавонад пайдо кард. Ҳамчунин рӯ овардани мардум ба рӯҳонияту маънавият, ки сарчашма аз андешаи шоирон мегирад, дигар осон нахоҳад буд.

Вазифаи шеър танҳо иборат аз тасвири ҳаёт нест, балки дар баробари ин ба ҳақиқат ва инсонгароӣ хидмат намудан аст. Танҳо ба ҳамин роҳ шеър мафҳуми асосии ҳаётро муайян мекунад, раванди онро зоҳир менамояд, кӯшишҳои моро беҳӣ мебахшад ва ба майлҳои замири мо тавоноӣ мебахшад. Мӯхтавое, ки шеър фаро мегирад, мухталифанд: қиссаҳои таърихӣ, ривоеҳо аз аҳди қадим, ҳақиқатҳои илмиву фалсафӣ, рангорангии табиат, зиндагӣ ва ҷаҳони ботинии инсон аз муҳимтарин мавзуоти шеър ба шумор омадаанд.

Ато Мирҳочаи Неру аз қабиле чанд тан аз шоирони ба қавли Низомии Арӯзӣ «салимулфитрат, азимулфикрат, саҳеҳуттабъ, дақиқунназар»-и имрӯзиён мебошад ва мазмуну латофати баёни шеърҳои ҷадиди маҷмуаи ӯ мусаммо ба «Нафаси дуввум» далели мӯътамадест ба сифоти фавқ.

Муаллиф мавзӯҳои калидии маҷмуаро «эҳёи давлатдорӣ тоҷикон, истиқболи гарму фараҳмандона аз истиқлоли давлатии кишвар, васфи пирӯзҳои мардуми бунёдкор, шукронаву ифтихор аз зиндагӣ бо ғаму шодии Ватан ва замзамаи эҷозии ишқу муҳаббат» қарор додааст ва бесабаб онро «Нафаси дуввум» низ ном нагузоштааст. Миллати тоҷик ва андешамандони меҳанпарвари он ёди хайр аз нахустнафаси худ, ки ба асри тиллоии замони ҳукуматдорӣ Сомониён рост меомад, мекунад. Аммо он замони орому осудаҳолонаи афсонамонанд гӯё як олами рӯёе беш набуд, зеро фарҳанги милливу маънавии мардуми эронитаборро баъдан арабҳо ва иштирокгарони дини ҷадид, туркону муғулони биёбонгард, ки садоду салоҳ барояшон бегона буд, саъй бар он доштанд, ки комилан аз байн бибаранд. Китобхонахоро ба коми оташ доданд, марказҳои омӯзишӣ илмиро аз ҷаҳлу таассуби хушк набуд сохтанд, то нишонае аз маънавият ва фарҳангу тамаддуни адабпарвари тоҷик

ба чашм нарасад ва барои аз хотираҳо зудудани гузаштаи нек вараке, ки мулоҳиза аз ҷомеаи қаблиамон дошта бошад, боқӣ намонд.

Барои шоир Ато Мирхоҷаи Неру замони салтанати салотини сомонӣ бо сиёсати давлатдории ҳукумати имрӯзаи тоҷикон ҳамради аст. Ҳақиқатан ҳам салтанати ҳокимони сомонии хирадгарро мӯчиби пешрафту хусни тафохум байни кулли мардумон гашта буд. Ётилои донишу хирад, бартарии ақл бар ҷаҳл, ботин бар зоҳир, амал бар гуфтор дар ин давра назаррас буд, озолии ақидаи иллати пайдо шудани муҳаббат ба гузаштаи халқу кишвар, эҳёи андешаҳои миллӣ ва ояндабинӣ гардида буд. Агар зардуштие ташвиқи мазҳаб мекард, ба сабаби эҳтироми аҷдодон, ки дар ин оин буданд, иззат мекарданд, агар суннимазҳабе дар мазҳаби худ устувор буд, ба эҳтироми нигоҳдошти суннати Пайғамбари ақрам (с) ҳурматаш мекарданд, агар шиамазҳабе аз муҳаббати аҳли байт сухан мегуфт, ба эҳтишоми пойдории хонадони Ҳазрати Муҳаммад (с) иқроман бо ӯ муносибат мекарданд. Ин нишонаҳо баъд аз ҳазор сол гӯё аз нав эҳё шуда, таърихи ду даврони дурахшони давлатдории тоҷиконро оштии дода бошанд. Ба қавли шоир, баъд аз он ки Ҳазрати Одам раъзаи ризвонро ба ду гандум бифурӯхт ва ба «дунёи ваҳшӣ» фурӯд омад, инак фурсати мувофиқа фаро расид, то тавонад ҳамчун Инсон зиндагӣ кунад. Ва шояд барои мо - тоҷикон маҳз аввалин мавқеи муносиб баъд аз ҳазору анд сол расида бошад, то дар фазои озоду ором тавонем аз хони неъматҳои табиати меҳани худ коми дил ҳосил намоем. Ишораи шоир ба ҳамин маъност:

Чу Одам фитодан ба дунёи ваҳшӣ,

Дар он зистан ҳамчу Инсон ҳамин аст [2].

Ба қавли адабиётшинос Охонниёзов В.Д. “руҷӯи шоирон ба ҳодисаҳо ва ашхоси таърихӣ аз зумраи он масъалаҳое маҳсуб мешавад, ки дар адабиёти даврони Истиқлолияти кишвар мазмуну мафҳуми дигарро пайдо намудаанд” [3, 75]. Дуруст аст, ки шоирони даврони Истиқлол ба воқеаҳою шахсони воқеии таърихӣ муроҷиат карда, гӯшзад мекарданд, ки андешаҳои бузургони таърих ва арзишҳои фарҳангии миллиро бояд дар гузаштан аз имтиҳони зиндагӣ ба назар гирифт, то дигарбора ғута ба ҷохи ноогоҳӣ назанем.

Ато Мирхоҷа дар шеърӣ «Эҷози Раҳмон» бо истифода аз санъати талмех, ки қасдаш «ғунҷонидани маънии бисёр дар лафзи андак» будааст, аз пайғамбарони барҳақ Нӯх, Мӯсо, Исо, Иброҳим, Муҳаммад (с) ёд карда, замони муосирро як навъи даврони камолёбии

дину диёнат ва ҳосили заҳамоти гузаштагон номидааст:

Чу Нӯҳи набӣ сохта киштӣ аз хеш,
Гузаштан зи дарёи тӯфон ҳамин аст.
Чу Мӯсо асо ёфтган аз садоқат,
Буридан бад-он оби Уммон ҳамин аст.
Чу Исо барои гуноҳи ҳама халқ
Намудан сари хеш қурбон, ҳамин аст.
Бироҳим гаштан, шудан андар оташ,
Зи гулхан кашидан гулистон, ҳамин аст.
Ба кунҳи Муҳаммад расидан ба таҳқиқ,
Расидан ба маънии имон ҳамин аст... [2].

Албатта, оҳангҳои динӣ дар баробари сарчашмаи шахсии илҳом хидмат кардан, шоирро бо ҷаҳонбинии мардум, ки дар зиндагиашон дин мақоми нисбатан муҳимро ишғол мекунад, наздик менамояд.

Ватан барои шоир танҳо иборат аз макони зист, ки мебоист омаду ҷо гирифту рафт, нест. Барои соҳиби воқеӣ шудан ба ин Ватан, талошу ҷоннисориҳои зиёде дар масири таърихӣ лозим буд. Аз ин рӯ, ҳар гӯшаву канори он «музди ҳалоли волидони мост» ва он бояд нигоҳбиниву нигоҳдорӣ шавад. Шоир дар шеърӣ «Ин туй санги сабури даҳр» Тоҷикистонро мухотаб қарор додааст ва аз гули тасвири ӯ бӯи муҳаббати ҳақиқӣ, меҳри фарзандона, ихлосу иродати бериё ба машом мерасад. Барои шоир Тоҷикистон падари нуронӣ, марди меҳнатдӯсту заҳматкаш, дорои табъи волову имони росих ва модари ширинеро мемонад, ки рӯҳафзову ҷонбахшу ишқпарвару покандешу хайрхоҳ буда, куллан ҷаннаткадаи рӯи олам аст. Шоир аз тақдири талхи таърихии миллат хуб огоҳ аст ва аз ҳама ҷавру ҷафокашиданҳоро маҳз аз адолатҷӯиҳои ин халқ дар байни «ҷаҳони ҷангалу гургӣ», ки албатта, осон нест, хулоса кардааст:

Тоҷикистонам!
Ман зи тақдири ту дониستم:
Некиву инсофкоре бас гарон аст,
Порсо будан дар ин дунё на осон аст.
Ҳар ки дорад некиву инсоф,
Дар ҷаҳони ҷангалу гургӣ
Дар шумори гӯсфандон аст.
Аз ин рӯ,
Сарпаноҳи охиринаш
Сангзорони кӯҳистон аст [2].

Бо ҳамаи ин «ҷабрҳо аз сабр»-у «сабрҳо аз ҷабр» нигоҳ накарда,

шоир боз ба исрор ва истодагарӣ аз қаламрави «некиву инсофи худ» берун гом наниҳодану ва бо фарҳангу маърифати худ мулки фарҳанги ҷаҳониро тасхир карданро талқин менамояд:

Тоҷикистон!

Баъд аз ин аз пушти ҳар санги кӯҳистон,

Дар шумори чашмаҳоят ҷӯш зан!

Барҳез!

Дар шумори некиву инсофи худ

Бар рӯи дунё рез!

Дар шумори ахтарони шеърӯ фарҳангат,

Ба фарҳанги ҷаҳон омеъ! [2].

Шоири ватанпараст ҳарчанд таассуф аз он меҳӯрад, ки «чун Бухоро рафта буд аз даст» ва «дар Бухоро гар дарахти сабзи ман хушкид», боз ҳам изҳори хушҳолӣ аз он мекунад, ки «тоҷиконро мадҳи бахти нав Душанбе шуд» ва «ҷӯби хушке ҳам дар ин хоки Душанбе сабз мегардад». Назари хушбинона доштан ба оянда ва дар дили ҳаммеҳанон тухми умед дар яке аз вижагиҳои шеърӣ шоир мебошад.

Сарвари давлат муҳтарам ʻЭмомалӣ Раҳмон забонро “яке аз унсурҳои тақонбахши таъриху фарҳанг” маҳсуб доништа, менигорад, ки “маҳз тавассути забон инсон арзишҳои маънавии халқи худро ҳифз менамояд ва ба ин арзишҳо арҷи бештар мегузорад” [4, 5]. Дуруст аст, ки “манзалати забони порсии дари тоҷикӣ барои ин мардум (ВМКБ – Қ.Х., Т.Ф.) ҳамеша дар тори сар ва бар болои дида будааст. Мавриди таъкид аст, ки забони тоҷикӣ, агарчи барои қисме аз сокинони ин минтақа забони модарии онҳо аст, барои қисмати дигари он забони эътиқоду эътимоду эҷод дар давоми зиёда аз ҳазор сол мебошад. Аз ин хотир, рӯчуи аҳли ҳунар ба он ва тавсифи бузургиву хизмати ин забон барои миллату халқ дар ҷойи хушқу ҳолӣ сурат нагирифтааст” [3, 86]. Ато Мирҳоча дар шеърӣ «Бо забон бояд ҷаҳонро сохтан!» ба ҳамватанонаш хитоб намуда, иддао дорад, ки дигар ҷойи ноз кардан барои он чизе, ки доштем, намондааст. Вақти он расидааст, ки дигар шикоят аз истиғнои таъби туркон ва шиква аз дурнамӯй аз асли хеш накунем, зеро ин сифати очизона ва ба дарди мо даво намешавад:

Шиква з-истиғнои турке то ба кай?

Бигзар аз ӯ, ё гузар аз хештан!

Аз ҷудой шиква кардан очизист,

Гар ту мардӣ, з-иттисол овар суҳан!

Хоки кӯйи ёр гаштан фахр нест,
Кӯйи ўро боядо гулзор кард.
Гусса хӯрдан нест кори шермард,
Боядо хуррам димоғи ёр кард! [2].

Шоир гӯё як навъ пофишорӣ мекард, то «аз сари дегу танӯри модарон» сар бардошта, «рӯ ҷониби дунё намуд». Аммо рӯ ҷониби дунё намуданро маҳз ба воситаи забони модарӣ ташвиқ мекунад. Бояд андеша карду гуфту навишт. Ба ҷаҳониён худро бишиносонем. Шигифтоваро, ки шоир (шояд бори аввал ҳам бошад, чаро ки ҷусторе дар ин ҷода надорам) сиву ду ҳарфи алифбои забонро ба сиву ду дандон мушобеҳ кардааст:

Сиву ду ҳарфи алифборо бубин
Сиву ду дурри сухан андар даҳон;
Сиву ду дандони ақли порсӣ-
Сиву ду пайванди рӯҳи ҷовидон.
Сиву ду ҳарфи алифборо вакил
Бар баду бар неки ин дунё гумор.
Бо забони миллатат, эй ҳамтабор,
Даҳрро дар хидмати миллат гумор! [2].

Маълум аст, ки шеърӣ классикии мо ҷаҳонро ба зебоии худ тасхир кардааст. Ихлосмандону дӯстдорони шеър имрӯз ҳам намунаи тозаӣ ин зебоиро дар сохту мазмуни кӯҳна дидан меҷӯянд. Шояд як иллати ҷудой афтодан байни шеърӣ шоири муосир ва хонандаи имрӯз сохту мазмунофарӣҳои нави шоир ва кӯҳнагирии мухлисони бошад?! Тасвири афкор дар шеър бештар ҷанбаи иҷтимоӣ гирифт.

Доштани «чаши дил» ҷу Мавлоноӣ огоҳ то ба «Шамси дин» ошно тавон буд, ҳар касро насиб нахоҳад шуд. Ба андешаи шоири нозукбин «аз ғами ишқи Лайливу Маҷнун» ҳазорҳо қисса метавон биништ, аз «қисмати талхи Вомиқу Узро», аз «ишқи пуршӯри Хусраву Ширин», аз «фосиқии Аёз бо Маҳмуд» садҳову ҳазорҳо қиссаву афсона метавон бофт. Ҷилваӣ шох доштану ботинан камбағал будан, «кӯсаву қачал» будану ақл беш аз мӯй доштан, бо ҳар банди фанд худро бар домани пайғамбарони ноҳақ бастану рутбаву унвони бузургманиширо аз бозор беозор дарёфт кардан кори саҳлест, аммо нишонаест аз беимонӣ. Ба хушбаёнӣ шоир дар шеърӣ «Сирри ҷовидонӣ»:

Ин ҳама иштибоҳу мағлатаҳо,
Ин ҳама яъсу шевану исён,
Ин ҳама худфуребиву ғавғо
Аз ҷӣ бошад? Зи қоҳиши имон! [2].

Барои Ато Мирхоҷа «шоирон миллати алоҳидаанд». Шояд илҳоми шоир аз мазмуни каломи Мавлонои Рум, ки «ошиқонро мазҳабу миллат Худо» гуфтааст, бошад. Шеърӣ «Шоирон миллати алоҳида»-и Ато як навъи посухгӯи саволи «шоир кист?» ва ё «шоир бояд чӣ хел бошад?» аст. Ба назари аввал чунин менамояд, ки ӯ рӯҳияву зоҳиру ботини ҳар як шоирро тасвир кардааст. Аммо чун жарфтар андеша кунем, он як тасвири содаву омиёна нест. Ато на бар он андеша аст, ки ҳамаи шоирон дорои чунин хосият ҳастанд, балки ӯ низ мисли Мавлоно дар ҷустуҷӯи шоирони шамснавост, ки ба зоҳир одамони одӣ ҳастанд, аммо нури Ҳақ дар ҷабинашон ҳувайдост:

Шоирон миллати алоҳидаанд,
Муршиду дайру динашон дигар аст.
Меҳрубониву лутфашон дигар,
Душманоиву кинашон дигар аст [2].

Шеър илҳоми шоир ва илҳоми шоир раҳнамои зиндагии шоҳон ва зиндагии шоҳон ибратомези хоссу ом аст. Миллати шоиронро «саркашу ёғӣ» ном бурдани Ато ҳам на ба хотири нофармону исёнгар будани ин мардум дар баробари миллату давлати худ, балки маҳз саркашӣ аз қабул доштани ҳар фикри хом ва халқи худро гӯшзад кардан аз боди муҳолиф, ки ба муқобили рафти киштии ҳаёт мевазад, мебошад:

Муътақид нестанд бар чапу рост,
Ки ясору яминашон дигар аст.
Миллатеанд саркашу ёғӣ,
Асбу абзору зинашон дигар аст!
Напазиранд қайду шартеро,
Чунки шакку яқинашон дигар аст!
... Оғаҳӣ медиҳанд мардумро,
Ки вучуди меҳинашон дигар аст... [2].

Ғазалиёти ошиқона, рубоӣёти хушҳолкунанда, ҷавобияҳои танзомези ширинадо ва тарҷумоҳои шеърӣ шуарои русу аврупоӣ, ки баҳс дар атрофи онҳоро ба фурсатҳои дигар волегузорем, ҳусни хитоби ин китобро фузунӣ мебахшанд.

Охиран, тасдиқ бояд кард, сайри фикри шоирони муосири тоҷик осон нест ва бояд ба улуми мухталиф, аз ҷумла тасаввуфу фалсафа мусаллат буд, то фаҳмидани андешаи комили онҳо насиб гардад. Барои шоири хубамон Ато Мирхоҷаи Неру аз забони худашон дуогӯем, ки:

Забони лутфи маро тозагии борон бахш,
Худои ишқ, ба ман мӯъчизи баҳорон бахш! [2].

Китобнома:

1. Давлатбеков, Л. Суннатҳои шифоӣ ва хаттии адабиёти тоҷик дар Бадахшон / Л. Давлатбеков. - Душанбе: ИРАМ, 2023. - 400 с.
2. Мирхоча, Ато. Нафаси дуввум / Ато Мирхоча. - Душанбе: Адиб, 2013. – 168 с.
3. Охонниёзов, В.Д. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2023. - 198 с.
4. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. - 432 с.

УДК: 891.550-1

“ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО” - СУРУДИ ТҶҲИИ БАДАХШОНӢ (андешаҳо перомунӣ як мақолаи илмӣ профессор Розенфелд А.З.) Охонниёзов В.¹⁴

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

*Анна Зиновевна Розенфелд аз ҷумлаи он олимони рус мебошад, ки
қулли ҳаёт ва фаъолияти илмӣ ба таҳқиқи фарҳангу адаби миллати
тоҷик бахшидаанд. Дар мақолаи мазкур аз яке аз нахустин мақолаҳои
илмӣ А.З. Розенфелд бо номи “Юсуф ва Зулайхо” - суруди тӯйии
бадахшонӣ” ёд мешавад. Ҳадафи эҷоди мақола нишон додани хизмати*

¹⁴ **Охонниёзов Варка Дустович** - д.и.ф., сарҳодими илмӣ шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Охонниёзов Варка Дустович - д.ф.н., асосии наоунии сотрудник отделе фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Okhonniyozov Varka Dustovich - Doctor of Philological Sciences, Chief Researcher of the Badakhshan Folklore and Literature Department of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: 4 Usmon Kholdor St. Khorog, GBAO, Tajikistan. Tel.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

муҳаққиқ дар таҳлилу таҳқиқи ҳолисона, садоқатмандона ва олимона дар мисоли кучактарин таҳқиқ мебошад, ки бояд барои муҳаққиқони ҷавон чун намуна хизмат кунад. Дар баробари ин, ҳулосаҳои рӯи қоромеда ба арзиши таҳлилу таҳқиқҳои ҳамсон барои дуруст ва ҷарфтар шинохтани тамаддуни миллии далолат мекунад.

Калимаҳои калидӣ: А.З. Розенфелд, муҳаққиқ, этнограф, лаҳҷашинос, фолклор, адабиёт, суруд, “Юсуф ва Зулайхо”, суруди тӯӣ, мазмун, лаҳҷа, лаҳҷаи бадахшонӣ забони тоҷикӣ.

«Юсуф и Зулайхо» - бадахшанская свадебная песня

(размышления об одной научной статье профессора Розенфельда А.З.)

Анна Зиновьевна Розенфельд – одна из тех российских ученых, которые всю свою жизнь и научную деятельность посвятили исследованию культуры, фольклора и литературы таджикского народа. В данной статье анализируется одна из первых научных статей А.З. Розенфельда под названием «Бадахшанская свадебная песня “Юсуф и Зулейха»». Цель статьи - показать заслуги исследователя в объективном, лояльном и научном анализе и исследовании на примере самого маленького исследования, которое должно служить примером для молодых исследователей. В то же время выводы работы указывают на ценность подобных анализов и исследований для правильного и лучшего распознавания национальной культуры.

Ключевые слова: А.З. Розенфельд, исследователь, этнограф, лингвист, фольклор, литература, песня, «Юсуф и Зулайхо», свадебная песня, содержание, диалект, диалект таджикского языка.

“Yusuf and Zulaikho” – Badakhshani Wedding Song

(reflections on a scientific article of Professor Anna Zinovevna Rosenfeld)

Anna Zinovevna Rosenfeld is one of those Russian scientists who devoted their entire lives and scientific activities to the study of the culture, folklore and literature of the Tajik people. This article analyzes one of the first scientific articles by A.Z. Rosenfeld called “Yusuf and Zulaikho”- a Badakhshani wedding song.” The purpose of the article is to show the merits of the researcher in objective, loyal and scientific analysis and research using the example of the smallest study, which should serve as an example for young researchers. At the same time, the conclusions of the work indicate the value of such analyzes and studies for the correct and better recognition of national civilization.

Key words: A.Z. Rosenfeld, researcher, ethnographer, linguist, folklore, literature, song, “Yusuf and Zulaikho”, wedding song, content, dialect, dialect

Ҳаёт ва фаъолияти илмӣ яке аз олимони хушноми замони Шӯравӣ Анна Зиновевна Розенфелд сазовори ёдоварӣ ва омӯзиш аст. Ӯ тамоми умрашро ба пажӯҳиши фарҳанг, забон, фолклор ва адабиёти мардуми мо бахшида буд ва аз кӯчактарин мақолааш сар карда, то монографияҳои калонҳаҷми илмиаш содиқона ва олимона омода гардида буданд. Маҳз ҳамин тарафаи ҳаёти илмӣ олим зарурат ба омӯзиш дошта, сазовори пайравӣ низ мебошад. Дар ин мақола мо аз хусуси андешаҳои олим дар гирди як суруди фолклорӣ, ки бо номи “Юсуф ва Зулайхо” дар миёни сокинони Бадахшон машҳур аст, тамаркуз мекунем ва дар баробари муайян намудани арзиши таҳлили суруд аз тарафи олим, ба сабку усули таҳлил низ назар меандозем, ки қобили эътироф ва пайравӣ мебошад. Пеш аз пардохтан ба ҳалли масъалаи мақазии мақола, аз чанд санаи ҳаёти хонум Розенфелд ёдовар мешавем, ки низ боиси таҳсин ва ҳамзамон ҳайрат мебошанд.

Анна Зиновевна Розенфелд ҳамагӣ 22 сол дошт, ки Институти фалсафа, забоншиносӣ ва таърихи Ленинградро (с. 1932) хатм намуда буд. Дар ҳуди ҳамон сол, ӯ ба кишвари мо Тоҷикистон омада, ба муддати зиёда аз як сол дар деҳаи Сангвори болооби Хингов муаллими мактаб шуда кор мекунад. Дар соли дуҷуми фаъолияташ бо мардумшинос ва осорхонашиноси намоёни Шӯравӣ Николай Андреевич Кисляков ба шавҳар мебарояд. Дар давоми солҳои 1934-1937 ходими илмӣ базаи тоҷикистони Академияи илмҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, 1941-1943 (ва боз дар давоми солҳои 1951-1955) дар Институти забон ва адабиёти Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон кор кардааст. Солҳои 1943-1945 дар Сафорати Иттиҳоди Шӯравӣ дар Эрон (референт ва тарҷумони шӯбаи матбуоти сафорат) кор кардааст. Дар давоми солҳои 1937-1941 ва 1945-1950 ҳамчун корманди Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ низ фаъолият намудааст. Аз соли 1947 муаллими кафедраи филологияи эрони факултети шарқи Донишгоҳи давлатии Ленинград (забон ва лаҳҷаи тоҷикӣ) шуда кор кардааст.

Анна Зиновевна бо Тоҷикистон алоқа ва муҳаббати махсус дошт, зеро аз соли 1936 то ибтидои солҳои 70-ум дар экспедитсияҳои гуногун, ба монанди экспедитсияҳои диалектологӣ, забоншиносӣ ва

фолклорӣ дар кишвари мо ширкат кардааст. Самти тадқиқоти хонум Розенфелд бисёрчабха буда, ӯ дар масъалаҳои диалектология ва лексикографияи забони тоҷикӣ, фолклори тоҷикию форсӣ, адабиёти тоҷик, топонимикаи тоҷик, этнография ва мифология, забони форсӣ, алоқаҳои адабии русию форсӣ ва русию тоҷикӣ, осори Садриддин Айний ва мисли инҳо тадқиқ бурдааст [1]. Ба як сухан, А.З.Розенфелд муҳаққиқи худодод будаст.

Яке аз арзишҳои тадқиқоти олим дар он аст, ки ӯ ба ҷанбаҳои наомӯхтаи фарҳанг, маросим, забон, фолклор ва адабиёти тоҷикони минтақаҳои кӯҳистон сари қор гирифтааст. Маводи ҷамъоварда ва мавзӯҳои мавриди баррасии илмӣ қарордодаи А.З. Розенфелд (албатта, мисли дигар олимони ҳамзамонаш) бо гузашти замон арзиши бисёртар ва волотарро соҳиб мегардад, зеро ин мавод бо самимият гуфта, бо самимият ҷамъоварӣ ва бо самимият таҳлили илмӣ шуда буд.

Дар давоми солҳои 60-уми асри гузашта, олим дар миёни сокинони Бадахшони Тоҷикистон гашта, ҳамроҳи шогирдонаш маводи зиёдеро ҷамъоварӣ менамояд ва таҳлилу тадқиқҳои ҳудро нисбати онҳо ба нашр мерасонад. Аз ҷумла, Анна Зиновевна Розенфелд соли 1970 мақолаеро дар хусуси як суруди мардумӣ бо унвони “Юсуф ва Зулайхо” дар “Маҷмӯаи Палестинӣ” аз нашр мебарорад [2, 62-67]. Ба қавли муҳаққиқ панҷ қаринаи ин суруд дар дасти ӯ будаст, ки асосан аз миёни сокинони деҳаҳои Вранг, Ямг, Яхшволи ноҳияи Ишкошим ва ш. Хоруғ ҷамъоварӣ гардида буданд.

Мақола ҳамагӣ аз 6 саҳифа иборат аст ва ҳамин шаш саҳифа нуктаҳои зиёди таҳлилро дар бар гирифтаанд ва ҷандин ишораҳоро барои таҳқиқи оянда мекунад. Ҷунончи, мувофиқ ба талаботи қорҳои илмӣ, (ки дар замони шӯравӣ воқеъан саҳт буданд) мақола аз ҷумлаи хабарии машҳур будани суруди “Юсуф ва Зулайхо” дар миёни қулли маскунони Бадахшон оғоз ёфта, аз қаринаҳои мавҷудбудаи он маълумот дода мешавад. Муаллиф, тибқи садоқати илмӣ, аз замони ҷамъоварӣ ва ҷамъовардагони суруд низ дар поварақ маълумот медиҳад. Теъдоди мисраъҳо, тарзи иҷрои суруд, нақароти он ва инчунин монандию фарқияти байту банди сурудро зикркунон дар хусуси тағйири тартиби эпизодҳои суруд, мустафоди радиф (аниқтараш набудани радиф дар баъзе аз мисраъҳо), калимаи такрории “ёр” дар фароварди ҳар мисраъ, тарзи қофиябандӣ, такрори

калимаҳои алоҳида дар бандҳо ва ғайра ба таври алоҳида маълумот медиҳад.

Пас аз ин, муҳаққиқ ба мазмун ва мундариҷаи суруд дахл намуда, онро бо қиссаи қуръонии “Юсуф ва Зулайҳо” дар муқоиса мегузорад. Аз ин лиҳоз сурудро дорандаи мазмунӣ динӣ мепиндорад, зеро он натавонад бар мабнӯӣ қиссаи қуръонӣ таълиф шудааст, балки инчунин дар он қулли муъҷизаҳо тавассути тоҷату ибодат ва Худо оғозу анҷом мешаванд. Бо ин хусусияташ суруд бояд дар радиёӣ сурудҳои дигарӣ маросимҳои динӣ қарор гирад, аммо, зикр мекунад муаллифи мақола, ин суруд дар маросими тӯй иҷро гардида, шакли тарзи суруданаш ҳам махсуси ин маросим аст.

Дар идомаи таҳлил муаллиф онро бо достони “Юсуф ва Зулайҳо”-и Абураҳмони Қомӣ муқоиса мекунад. Ҳарчанд қайд мекунад, ки нусхаи суруди аз Бадахшон дасрасҳударо бо ҳеҷ яке аз достонҳои дар ин мавзӯ ёҷодшуда мансуб доништан имкон надорад, вале бовучуди ин метавон эпизодҳои алоҳидаи онро на дар аввал, балки пас аз қисматҳои зиёди достони “Юсуф ва Зулайҳо”-и Қомӣ дарёфт кард, ки ба таваллуди Юсуф, тасвири зебоии Зулайҳо, ҳобдидаҳои ӯ, издивоҷаш далолат мекунанд.

Қои таъҷуб аст, ки то чӣ андоза муҳаққиқ ба ҷузъиёти як суруди кӯчаке, ки дар маросими тӯйи гурӯҳе аз бошандагони кӯҳистон иҷро мешавад, диққати ҷиддӣ дода, онро бо қиссаҳои қуръонӣ ва бузургтарин достонҳои адабиёти форсу тоҷик муқоиса мекунад ва муҳимаш ин аст, ки бар мабнӯӣ ҳамаи ин муқоисаҳо масъалагузорӣ низ менамояд. Бар замири ин, ҳуди қаринаҳои суруд низ байни худ дар муқоиса гузошта мешаванд.

Барои мисол, ба яке аз ҷузъиёте, ки хонум Розенфелд таваҷҷуҳ намудааст ин аст, ки дар се қаринаи дар дастдоштаи суруд, яке аз мисраъҳо ишора ба “мақбараи модари Юсуф дорад ва он дар достони Қомӣ мавҷуд нест, вале дар достони “Юсуф ва Зулайҳо”-и ба қалами Фирдавӣ мансуб доништа вучуд дорад. Инчунин, хеле ҷолиб аст, ки муҳаққиқ афзалияти шифоӣ будани сурудро барои сазовор шудани он ба махсусиятҳои шеваи тоҷикӣ - бадахшони забонаш ба таъкид гирифта, дар ин замина мисолҳои кофиро таҳлил намудааст. Бояд гуфт, ки омӯзиши махсусиятҳои шеваи бадахшони забони тоҷикӣ аз зумраи масъалаҳои мавриди иштиёқ ва таҳлили хонум Анна Зиновевна буд ва ба ин масъала дар мақолаҳои дигар дахл хоҳад шуд.

Муҳаққиқ инчунин аз исми Ғарибмамад ном шахс дар суруд ёрас мешавад ва мегӯяд, ки шояд ҳамин кас муаллифи суруд бошад, аммо суруд имрӯзҳо ҳамчун моли фолклор дар гардиш аст.

Дар мавриди хулосаи мақола ҳаминро бояд зикр намуд, ки он сирф роҷеъ ба мақола набуда, балки дар хусуси наشري намунаҳои фолклори Бадахшон аст, ки вақтҳои охир ба тарзи густурда идома дошт ва муаллиф ихзор медорад, ки ин раванд, бешубҳа, боиси пайдоиши осори зиёди дигаре дар ин самт мегардад, ки то ба ҳол дастраси фолклоршиносон нест. Дар охири мақола қаринае аз нусхаҳои суруди “Юсуф аз дасти Зулайхо”-ро дар 8 банд бо ҳуруфи латинӣ меорад, ки барои омӯзиши раванди таҳаввули натавони ин суруд, балки осори дигари монанд дар ин сарзамин хизмати босазое хоҳад кард.

Бовучуди хулосаи муаллиф, ки дар доираи як мақола ва як мавзӯ анҷом пазируфтаст, мо ҳамчун хонандаи мақола андешаҳои дигареро низ пайдо намудем, ки идомаи таҳқиқи онҳо бар нафъи илм ва миллати тоҷик хоҳад буд.

Чунончи, роҳнамоии муаллиф ба муқоисаи як суруди кӯчаки фолклори тоҷикони кӯҳистони дурдаст бо калонтарин достонҳои адабии тоҷик аз миллату фарҳанги ягона доштани кулли мардуми эроннасл шаҳодат медиҳад.

Дуҷум, андеша намудан бар сари он муаммо, ки кадоме аз ин сарчашмаҳо: Қуръон, достони “Юсуф ва Зулайхо”-и мансуб ба қалами Ҳаким Фирдавӣ ё достони ҳамноми Абудрахмони Қомӣ сабаби эҷод, нашр ва паҳн шудани ин суруди кучак, вале машҳур гардида буданд зарурати маҳз аст ва кушодани ин муаммо бисёре аз масъалаҳои эътиқодӣ, адабиву фарҳангии моро ошкор месозад.

Сеюм, шеваи бадахшони забони тоҷикӣ (на гурӯҳи забонҳои шарқи эронӣ), ки мардуми қаторӣ онро “забони порсӣ” ном мебаранд, аз нахустин намунаҳои забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад ва пажӯҳиши густурда ва жарфи он боиси кашфи махсусиятҳои дигари забони миллию фарҳанги милли мегардад.

Худи муаллифи мақола ин масъаларо ба ин тавр зикр мекунад: Адабии маҳаллии Бадахшон аз ҷиҳати анъана бой аст ва намояндагони он – шоирони мазиде ба забони “форсӣ” – бадахшонӣ - тоҷикӣ, шакли дигари забони адабии тоҷик, эҷод мекарданд. Осори ин шоирон ба қадри бояду шояд омӯхта нашудааст, ҳарчанд ҳиштии

аввал дар ин чода аз чониби эроншиносони шӯравӣ ниҳода шудаанд [2, 64].

Чаҳорум, муаллифи мақола эҳтимоли қисмате аз дostonҳои нисбатан калонҳаҷм дар суҷаи “Юсуф ва Зулайҳо” будани суруди “Юсуф аз дасти Зулайҳо”-ро изҳори мекунад, ки онҳо дар адабиёти тоҷикии форсӣ, кurdӣ, узбекӣ, туркӣ, гурҷӣ ва адабиёти дигар халқҳо машхуранд. Ин суҳани муаллиф метавонад пажӯҳандагонии ояндаи корро барои мушоҳида сайри таърихии суҷаи мазкур ва инчунин барои бори дигар сохтани таъсири адабиёти оламшумули мо ба фарҳангу тамаддуни дигар халқони аз ҷиҳати баромади этникӣ ба мо наздик ва ҳам дур роҳ намояд.

Китобнома:

1. Анна Зиновьевна Розенфельд. – URL: <https://librusec.pro/a/75653>, (дата обращения: 01.02.2024, 13:54). – Текст: электронный.

2. Розенфельд, А.З. Бадахшанская свадебная песня “Юсуф и Зулейха” / А.Н. Розенфельд // Палестинский сборник, выпуск 21(84). Ближний Восток и Иран. – Ленинград: Наука, 1970. – С. 62-67.

УДК: 491.59.25

**БАЪЗЕ АНДЕШАҲО РОҶЕЪ БА НАЗМИ
МАҲАЛЛИЗАБОНИ ВОДИИ ВАХОН**

Абдулназарзода А.¹⁵

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақола масъалаи забони вахонӣ ва доираи истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои дигари ҳамсарҳад, инчунин заминаҳои рушди назми забони вахонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон оид ба таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони хориҷӣ ба омӯзиши забон, фолклор ва паҳлуҳои дигари ҳаёти маскунони водии Вахон маълумот манзур гардида, муаллиф кӯшиши кардааст, ки сабабҳои кам дастрас гардидани назми маҳаллизабони водии Вахонро муайян намуда, бо назардошти мавҷудияти адабиёти бойи шиғоҳӣ ба забони вахонӣ хулосабарорию марбутаро пешниҳод намояд.

***Калимаҳои калидӣ:** забони вахонӣ, водии Вахон, назми таълифӣ, адабиёти шиғоҳӣ, забонҳои помирӣ, шеърӣ муаллифӣ, маскунони водии Вахон, булбулик.*

Некоторые суждения относительно поэзии долины Вахана

В рамках данной статьи обсуждаются некоторые вопросы ваханского языка и круг его распространения на территории Республики Таджикистан и в других пограничных странах, а также основы развития поэзии на ваханском языке. Автором представлена информация относительно исследований зарубежных ученых по ваханскому языку, фольклору и других жизненных аспектах жителей Ваханской долины. Автором, с учетом существования богатого литературного материала на ваханском языке, предпринята попытка

¹⁵ **Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир** - доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмӣ шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934060804; e-mail: abdulnazar9416@gmail.com.

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир - доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934060804; e-mail: abdulnazar9416@gmail.com.

Abdulnazarzoda Abdulnazar Abdulkodir - Doctor of Philological Sciences, Chief Researcher of the Badakhshan Folklore and Literature Department of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934060804; e-mail: abdulnazar9416@gmail.com.

выявить причины узкого распространения поэзии местных поэтов Вахана.

Ключевые слова: ваханский язык, долина Вахана, композиционная поэзия, устная литература, памирские языки, авторская поэзия, жители долины Вахана, булбулик.

Some thoughts about the poetry of the Wakhan valley

This article discusses some issues of the Wakhan language and the range of its spreading on the territory of the Republic of Tajikistan and in other border countries, as well as the basis for the development of poetry in the Wakhan language. The author provides information regarding the research of foreign scientists on the Wakhan language, folklore and other life aspects of the people of the Wakhan Valley. The author, taking into account the existence of rich literary material in the Wakhan language, has made an attempt to identify the reasons for the narrow spreading of poetry by local Wakhan poets.

Key words: *Wakhan language, Wakhan Valley, compositional poetry, oral literature, Pamir languages, original poetry, inhabitants of the Wakhan Valley, bulbulik.*

Вахон водиест, ки дар ду тарафи қисмати болоии дарёи Панҷ ҷойгир буда, қисмати он водие дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб ёфта, ҳудуди дигари он ба кишвари Афғонистон тааллуқ дорад. Худи вожаи Вахон дар китоби “Авасто” дар шакли “ванҳу” омадааст, ки маънои бахшандаи некӣ дорад. Ба ақидаи антрополог А.Н. Аристов номи Вахон ҳанӯз дар асри IV маълум будааст, ки маскунони онро вахониён номидаанд.

Забони сокинони вахонзамин забони вахонӣ ё худ забони ваҳӣ мебошад. Бо забони вахонӣ ба ғайр аз мардуми водии Вахони ноҳияи Ишкошим боз дар ноҳияҳои Афғонистон, ки бо ин водӣ ҳамсарҳад мебошанд, ҳарф мезананд. Инчунин дар қисмати Покистон ва Синзяни Ҷумҳурии мардумии Хитой ҳам бо забони вахонӣ муқомала мекунанд. Оиди теъдоди одамоне, ки дар маҷмӯъ бо ин забон дар ин чор кишвар дар маҷмӯъ гуфтугӯ менамоянд, маълумоти сахехро дар ихтиёр надорем. Танҳо ҳаминаро қайд кардан имкон аст, ки теъдоди соҳибзабонон дар ҳудуди ноҳияи Ишкошими Ҷумҳурии Тоҷикистон феълан зиёда аз 20000 нафар мебошанд.

Яке аз муҳаққиқони шинохтаи забони вахонӣ Татьяна Николаевна Пахалина дар сарсухани рисолаи илмӣ худ “Ваханский

язык», ки соли 1975 нашр кардааст, роҷеъ ба макони зист ва теъдоди одамоне, ки бо забони вахонӣ гуфтугӯ менамоянд, овардааст, ки “Территориально ваханцы расселены в наиболее высокогорные части Припамирья, как в пределах СССР, так и в пограничных с Советским Союзом районах Афганистана, Пакистана и Китая. Численность говорящих на ваханском языке может быть определена только приблизительно. В пределах СССР она составляет примерно 6-7 тыс. человек. Немногих меньше проживает ваханцев в Афганистане и Пакистане, ещё меньше - в пределах Китая (Синьцзян)” [10, 2-3].

Ба маълумоти мазкур така намуда метавон хулосабарорӣ намуд, ки теъдоди бештари соҳибзабонони забони вахонӣ нисбати Афғонистон, Покистон ва Хитой дар кишвари мо зиёдтар будаанд.

Тартибдихандагони “Дастури ҷамоварии материалҳои забонҳои помири ва фолклор” қайд мекунанд, ки вахониён дар қисмати Ҳиндустон низ зиндагӣ мекунанд ва бо забони вахонӣ миёни худ муошират менамоянд. “Забони вахонӣ дар водии Вахони райони Ишкошими ВАБК паҳн шудааст. Вахониён инчунин дар Афғонистон, Покистон ва Ҳиндустон низ маскан доранд. Қисме аз мардуми Вахон дар Синьцзяни Хитой дар он ҷойе, ки сарҳади ССР, Хитой ва Ҳиндустон аз ҳам чудо мешавад, истиқомат мекунанд [6, 14].

Муҳаққиқи осори шифоҳии Бадашон Н. Шакармамадов дар хусуси доираи фарогири забони вахонӣ дар қаламрави Тоҷикистон ва се кишвари дар боло зикргардида нисбатан маълумоти ҷузъиро баррасӣ намудааст. “Ваханский язык на территории нашей страны распространён по долине верхнего течения Панджа от сел. Лянгар-кишн до сел. Намадгут. На территории Афганистана на нём говорят в долине Вахандарья (левый приток Пянджа) и в ваханских селениях, расположенных на левом берегу Пянджа. Некоторые количество ваханских поселений находится также в долинах Ярхун, Верхняя Хунзе, в Ишкашине, в Чиргатале (западный Пакистан) и в Синьцзяне (верховья р. Яркенд) [4, 6].

Мардуми водии Вахони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари забони вахонӣ бо забони тоҷикӣ аз замони хеле қадим озодона ҳарф задаанд ва ба қавли аксари тадқиқотчиён онҳо ҳар ду забонро чун забони модарӣ эҳсос менамуданд. Аз ҷумла Стеблин-Каменский марбут ба ин масъала овардааст, ки “Поскольку для ваханцев оба языка, и таджикский, и ваханский являются родными, они не

проводят между ними резкой границы, тем более что таджикский язык служит источником непрерывного обогащения ваханской лексики. Для ваханца совершенно безразлично, расскажет ли он сказку по-таджикски или по-вахански. Нередко, начав рассказывать по-вахански, сказитель переходит на таджикский язык, а затем внезапно опомнившись, заканчивает по-вахански” [9, 161].

Хатто дар маводҳои назмии фолклории мардуми Вахон омехтагии зиёди калимаҳои вахонӣ ва тоҷикӣ дар матнҳо баръало мушоҳида мегардад. Стеблин-Каменский оид ба маводҳои назмии шифоҳии кӯдакона ба забони вахонӣ ҳарф зада, менигорад. “Характерным для ваханского фольклора является также макаронические стихотворения. Большею частью это детские стихи шуточного содержания, состоящие из смеси таджикских и ваханских слов” [9, 173].

Забони вахонӣ аз забонҳои дигари помирӣ куллан фарқ дошта, аз кай боз таваҷҷуҳи тадқиқотчиёро ба худ ҷалб намудааст.

Аз охири қарни XVIII аллакай олимони зиёд ба сарзамини Вахон сафар карда, дар баробари фарҳангу маданият ва табиати нотақрори он фолклор ва забони маҳаллиро низ меомӯхтанд ва матну намунаҳоро бо забони вахонӣ гирдоварӣ менамуданд. Яке аз нахустинҳо шуда, сайёҳи англис Р. Б. Шоу дар баробари маводҳои фолклор, аз ҷумла афсонаҳои мардуми Шуғнону Сарикӯлӣ намунаҳои афсонаҳои вахониро гирд оварда наشر менамояд [11, 5].

Солҳои 1890 гуруҳҳои кории илмӣ аз ҷониби Россия ва Дания ба Помир, аз ҷумла Вахон сафарбар гардиданд. Олимони машҳури рус ба монанди А.Н. Бобринский, А. А. Семёнов ва Н.В. Богоявленский махсус ба водии Вахон сафари қарӣ анҷом доданд. А. Семёнов то охири ҳаёташ ба ҷамъоварӣ ва омӯзиши таъриху фолклор ва забони Вахонӣ машғул буд. Минбаъд олимони дигари шинохта ба монанди М.С. Андреев, И.Б. Стеблин-Каменский, С.И. Климчитский, И.И. Зарубин ва дигарон қариб тамоми умри худро ба омӯзиши забони вахонӣ бахшиданд ва бархе аз онҳо қисмате аз умри хешро дар водии Вахон ба сар бурданд.

Дар баробари олимони хориҷӣ тадқиқотчиёни дохилӣ ба монанди А. Ҳабибов, Б. Лашкарбеков, А. Мирбобоев, С. Матробиён ва дигарон минбаъд ба омӯзиши забони вахонӣ ва ашъори тоҷикизабони шоирони маҳаллӣ машғул шуданд.

“Осори мардумии вахониён мисли ин сарзамин таърихи бостонӣ дорад. Дар байни мардуми сокини водии Вахон аз қадим боз афсонаҳо, ривояту устураҳо, зарбулмасалу мақолҳо, ҳамчунин жанрҳои манзуме мисли булбулику таронаҳо, сурудҳо ва соири навъҳои фолклорӣ васеъ ривоч доштанд ва то ба имрӯз ривоч доранд” [3, 12].

Сокинони вахонзамин мисли дигар халқиятҳо эҳсосоти худро дар шакли назм баён намуда, шоирони зиёди маҳаллӣ ба забони тоҷикӣ ва вахонӣ осор эҷод менамоянд. Намунаҳои зиёди назми фолклорӣ миёни мардуми Вахон аз он шаҳодат медиҳанд, ки эҷоди назм миёни онҳо аз қадим ривоч ёфтааст. Лоиқӣ қайд аст, ки дар фолклори мардуми Вахон аксари жанрҳои адабӣ, махсусан осори назмиро зиёд дарёфт кардан мумкин аст, ки аз ғанӣ будани он гувоҳӣ медиҳад.

Яке аз жанрҳои маъмули фолклори водии Вахон ин булбулик мебошад. Ин жанр ҳамрадифи даргилик ва лалайик, ки қадимтарин намунаҳои назми гуруҳи забонҳои шуғнонӣ-рушонӣ мебошанд, мансуб меёбад. Булбулик дар байни сокинони Вахон хеле маъмул буда, олимони зиёд онро ҷамоварӣ, нашр ва оид ба мундариҷаву шакл ва мавзӯҳои асосии фароғирифтаи он изҳори андеша намудаанд. Алалхусус, аз ҷониби яке аз аввалин муҳаққиқ ва гирдоварандаи фолклори Вахонзамин С.И. Климчитский 12 номгуӣ булбулик ва И.М. Стеблин-Каменский бештар аз он булбуликро бо қаринаҳои мухталиф ҷамъоварӣ намудаанд. Минбаъд олимони маъруф аз ҷумла А.Н. Болдиров дар пешгуфтори китоби “Сказки народов Памира” ва А.З. Рознефелд, Т.Н. Пахалина, А.Л. Грюнберг, Б. Лашкарбеков, намунаҳои булбуликро гирдоварӣ намуда, оид ба паҳлуҳои зиёди ин жанр андешаронӣ намудаанд. Соли 1996 дар Покистон китоби Сабине Фелму таҳти унвони “The voice of the nighningale” (“Навои булбул”) нашр мегардад, ки дар он 37 намунаи булбуликро бо тарҷума ба забони англисӣ нашр карда мешавад. Дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар китоби “Ганҷи Вахонзамин” 283 намунаҳои булбулик нашр гардидаанд.

Осори шоирони маҳаллӣ ба забони тоҷикӣ теъдодан зиёд буда, он аз ҷониби муҳаққиқон то андозае гирдоварӣ, нашр ва тадқиқ гардидааст.

Ашъор бо забони вахонӣ бошад, хеле кам ҷамъоварӣ гардидааст

ва он ба чуз аз доираи чанд мақола дигар тадқиқ нашудааст. Осори ягон шоири вахизабон то кунун дар шакли китоби алоҳида нашр нашудааст. Танҳо чанд шеър дар саҳифаи рӯзномаҳои маҳаллии “Маърифати Шуғнон”, “Зиндагӣ” ва чанд намунаҳои дигари шеъри шоирони маҳаллӣ ҳамчун намуна дар китобҳои “Вопросы памирской филологии”, “Алифбои ғаврии забонҳои помирӣ”. “Памироведение” ва “Ганчи Вахонзамин” нашр шудаанд.

Муаллифи ин сатрҳо зиёд кӯшиш намуд, ки оиди адибони маҳаллизабони Вахонзамин ва осори онҳо, ки замони пеш аз Инқилоби Октябр ва замони Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаёт ба сар бурдаанд ва эҷод кардаанд, маълумоти бештарро пайдо намояд. Мутаассифона, он интизориё, ки доштем, ба андозаи он маълумотро пайдо карда натавонистем. Аслан аҳли таҳқиқи илми филологӣ, минҷумла адабиётшиносон ва фолклоршиносон бар он ақидаанд, ки агар ин ё он халқ, соҳибзабонони ин ё он забон фолклори ғанӣ дошта бошанд, хатман осори ашъори муаллифӣ зиёдро низ соҳиб мебошанд. Аз ин хотир метавон ба хулоса омад, мудоме, ки мардуми вахизабон соҳиби эҷодиёти бузурги даҳаникии халқ мебошад, миёни он шоирони маҳаллизабон аз давраи пештар зиёдтар будаанд ва аз худ осори назми муаллифӣ теъдодан бештарро мерос мондаанд.

Нуқтаи дигари ҷолиб он аст, ки дар фолклори водии Вахон намунаҳои зиёди назмиро дучор омадан мумкин аст, бо назардошти ҷонибҳои мусбӣи шаклӣ ва мазмунӣ хуб доштан, хонанда амиқ пай мебарад, ки онҳо ба таври касбӣ аз ҷониби ашхоси аз шеърӯ шоирӣ огоҳёфта ва соҳибтаҷриба, яъне шоири пухта офарида шудаанд. Ин ҳолатҳои дар адабиёти шифохӣ бо забонҳои дигари маҳаллии помирӣ низ зиёд дучор меоянд. Муҳаққиқ В. Охонниёзов марбут ба масъалаи омилҳои пайдоиши шеъри муаллифӣ андешаронӣ намуда, қайд мекунад, ки “...дар байни хазинаи илмӣи Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ шеърпораҳои мавҷуданд, ки аз ҷиҳати сохт, услуб, таносуби калом ва вазни шеърӣ эҷоди ашхоси ҷудогонаву ашъори китобӣ мебошанд. Ин ашъор чун осори адабиёти шифохӣ дар байни мардум маҳфуз дошта шудаанд” [8, 91].

Ин аст, ки чун дигар забонҳои помирӣ ба сабаби аз алифбои алоҳида маҳрум будани забони вахонӣ осори адибони вахизабон то замони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон кам маҳфуз гаштааст.

Тадқиқи шеъри муаллифӣи помиризабон моро ба он водор

менамояд, ки яке аз воситаҳои махфуз мондани назми таълифӣ ин пайваста бо мусиқӣ хондани он аз ҷониби ҳунармандону ҳофизон дар маъракаҳои хурсандӣ ва мотам мебошад. Албатта, ин восита наметавонад, барои ҳифзи пурраи эҷоди шоирони маҳаллизабон мусоидат намояд, зеро на ҳамаи шеърҳои шоирон аз ҷониби ҳунармандон интиҳоб гардида, ба он мусиқӣ банду баста мегарад ё на ҳамаи осори шоири дилхоҳ таваҷҷуҳи ҳофизонро ҷалб менамояд.

Вобаста ба осори муаллифии вахизабон як нуктаи дигарро қайд кардан зарур аст, ки ин забон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар қисмати як ноҳия ё худ як водии Вахон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтааст. Нисбати баъзе забонҳои помирӣ, алалхусус гуруҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ доираи он хеле маҳдуд мебошад. Агар бо забонҳои шугнонӣ ва рушонӣ аксарияти соҳибзабонони забонҳои дигари помирӣ дар Бадахшони Тоҷикистон ҳарф мезананд, онро мефаҳманд, забони вахониро қариб танҳо бошандагони водии Вахони ноҳияи Ишкошим медонанду халос. Ин аст, ки ҳофизону дигар ноҳияҳои вилоят тақрибан осори ба забони вахониро намефаҳманд ва мавриди баҳрабардорӣ қарор намедиханд.

Сарфи назар аз ин, ҳунармандон дар бештар ҳолатҳо ашъори шоирони ҳудуд ва маҳалли ҳудро барои ба риштаи мусиқӣ кашидан ва истифодабарӣ интиҳоб менамоянд. Ба қавли муҳаққиқи шеъри муаллифии помиризабон В. Охонниёзов “ин гуна ашъор (осори аз ҷониби шоирони маҳаллӣ эҷодшуда - А.А.) асосан дар он маҳал бештар дар ҳукми истеъмол қарор мегирад, ки шоир зодаи ҳамон маҳал ё худ намояндаи ҳамон забон бошад. Чунонки муҳаққиқи эҷодиёти даҳанакии мардуми Бадахшон Н. Шакармамадов менигорад, агар “муҳаммасҳои Ғуломҷон (1880-1945) дар байни сокинони Рӯшон бештар маъмул бошанд, муҳаммаси дар бораи деҳаи Зуворн гуфтаи Сулаймоншо (1888-1938) барои аҳолии водии Ғунд маъмул аст” [8, 60].

Бо вучуди нуктаҳои боло бояд зикр намуд, ки мо зимни ҷамъоварии шеърӣ таълифии вахизабон маводи зиёдро аз миёни ҳофизон пайдо намудем. Саҳми аҳли ҳунар дар махфуз доштани чи осори шифоӣ ва чи ашъори таълифӣ на танҳо барои забони вахонӣ, балки барои забонҳои дигари маҳаллии помирӣ ниҳоят калон аст. Ба ин мазмун Л. Қимматшоев дар сарсухани “Даргилмодак” овардааст, ки “Ба иллати мавҷуд набудани алифбо намунаҳои комили адабии

рӯшонӣ то замони мо нарасидаанд. Танҳо он сурудаҳо ба ёдгор мондаанд, ки тавассути ҳунармандон (созмандон) аз даҳон ба даҳон гузашта, ҳифз шудаанд, вале умри ин сурудаҳо низ бо танг омадани муҳити истифодаи жанрҳои мусиқии суннатии помирӣ рӯ ба кӯтахӣ овардааст” [5, 9].

Албатта, на ҳамаи шеърҳои аз забони ҳофизон рӯи қоғаз овардашуда метавонанд, матни аслии эҷоди шоирон бошанд, ба ҳар ҳол ҳунармандон дар ҳар сурат интиқолдиҳандаи воқеии маводи фолклорӣ ва шеъри муаллифӣ дар водии Ваҳони Тоҷикистон хизмат карда истодаанд.

Мавқеи ҷуғрофии Ваҳон, ки аз қадим то замони Шуравӣ имкон надодааст, то шоирони он бо доираҳои адабӣ ва аҳли адаби минтиқаҳои дигар ҳамкорӣ ва рафтуомадро барқарор карда бошанд. Тадқиқгари ҳаёт ва осори яке аз шоирону донишманди Ваҳон Мубораки Ваҳонӣ, Гулҳасан Мирҳасан оид ба кам дастрас будани маълумот оид ба ин шоир андешаронӣ намуда, қайд менамояд, ки “Водии пурганче (Ваҳон - А.А.) аст, аммо ба сабаби кам будани иртиботи маънавӣ бо марказҳои маъмурӣ ва баҳусус бо доираи адабӣ-илмӣ он замон (аввалҳои асри XIX) номи чунин шахси фозилу донишманд ва олиму хирадманд (Мубораки Ваҳонӣ – А.А.) дар тазкираҳову таърихномаҳои он давр дарҷ нагардидааст” [7, 126]. Маҳз аз марказҳои илмиву адабӣ дар қанор будани водии Ваҳон сабаби дигари аз байн рафтани осори зиёди шоирону адибони Ваҳон, махсусан ба забони маҳаллӣ гардида буд.

Тарафи дигари масъалаи то ба мо нарасидани теъдоди бештари шеърҳои таълифӣ, ки дар замони то инқилоб ва замони шуравӣ офарида шудаанд, ин роҳандозӣ нагардидани тадқиқотҳои сирф ба масъалаи назми маҳаллизабон, махсусан ба забони ваҳонӣ мебошад. Мо дар боло фаъолияти қорӣ гуруҳҳои қорӣ илмӣ ва олимони алоҳидаро барои ғирдоварӣ ва анҷом додани додани тадқиқот дар водии Ваҳон қайд намудем. Лекин як тарафи масъаларо бояд ба инобат гирифт, аксарияти ин тадқиқотҳо дар масъалаи забон, фолклор, таърих ва ҷонибҳои дигари ҳаёти маскунони Ваҳон анҷом дода шудаанд. Маводҳои ғирдовардаи то солҳои 50-ум қариб барои ҳифзу тадқиқи масоили марбут ба илми адабиётшиносӣ истифода бурдан номумкин аст. Барои тақвияти ин фикр зарур шуморидем, ки як қисмати мақолаи профессор А.Н. Болдировро айнан биёрем, ки

масъаларо возехтар мекушояд: “...ҳамаи адабиётҳое, ки дар илми шарқшиносӣ оид ба Бадахшон ва вилоятҳои атрофи он - болооби Амударё мавҷуданд, аксарияти онҳо, асосан, дар бораи ҳолати сиёсии ин кишвар ва ё доир ба забони ачибе, ки мардуми маҳаллӣ бо он сухан мегӯяд ва менависад, бахшида шудаанд.

Сарфи назар аз баъзе қайдҳои мазмунӣ этнографӣ дошта, кори тадқиқотӣ оид ба адабиёти хаттӣ ва фолклории мардумони сершумори Бадахшон, бо маънои васеи ин мафҳум вучуд надорад.

Материалҳое, ки дар кори тадқиқотчиёни забоншинос барои мисол ва исботи фикрашон аз адабиёти хаттӣ ва ё фолклор дар шакли ҳикоя, зарбулмасал, шеърҳои ишқӣ ва ғайра оварда мешаванд, аз нуқтаи назари адабиётшиносӣ таҳлил карда намешаванд.

Албатта, чунин материалҳои пароканда, оид ба фолклор ва адабиёти хаттӣ гузашта ва ҳозираи Бадахшон тасаввуроти пуррае ба мо дода наметавонанд” [2, 7].

Нуқтаи дигареро, ки зимни баррасии масъалаи кам дастрас гардидани осори муаллифӣ ба забони ваҳонӣ ба назар гирифт, ин бар асари воқеаву монеаҳои зиёд пароканда гардидани соҳибзабонон дар марҳилаҳои мухталифи таърих мебошад. Махсусан сарчашмаҳои таърихӣ зиёд аз он далелат мекунанд, ки мардуми Ваҳон дар таърихи мавҷудияти худ тақрибан то замони ба Россия ҳамроҳшавии минтақа зери зулму истибдоди шадиди беруна қарор гирифтааст. Таърихшинос Аббаева Т.Г. зимни таҳлили таърихи Бадахшон вобаста ба авҷи хариду фурӯши одамон далелҳо оварда, махсус вобаста ба минтиқаи Ваҳон қайд менамояд, ки “хариду фурӯши ғулом дар Бадахшон ба он ҷо оварда расонд, ки мардуми он барои аз ғуломӣ халосӣ ёфтани, ба таври оммавӣ (деҳа ба деҳа) баромада, ба мамлакатҳои дигар мерафтаанд. Хусусан бисёрии мардуми Ваҳон ва Ишқошим (дар замони ҳокимияти Ҷонхон ва Шохҷон) дар нимаи якуми асри XIX ба Ёрканд, Чатрор, Канҷут, Қўқанд ва Дарвоз кўчида рафтаанд. Соли 1901 дар наздикии Ёрканд то 1000 хоҷагӣ, дар Сарикул қариб 200 оила ва Ош 20 хоҷагӣ аз мардуми Ваҳон зиндагӣ мекардаанд” [1, 31].

Чунин ҳолати кўчи оммавии маскунони Ваҳон ба дигар минтиқаҳо на танҳо барои аз байн рафтан ё барои ояндагон дастрас нагардидани ҳама гуна осори онҳо заминагузори намуд, балки барои кам гаридани теъдоди ҳуди соҳибзабонон мусоидат менамояд.

Масъалаҳои дар боло овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки

маскунони водии Вахони Тоҷикистон, чун дигар соҳибзабонони забонҳои маҳаллии помирӣ соҳиби эҷоди таълифӣ бо забони маҳаллӣ мебошанд. Мутаассифона, агарчи ашъори муаллифии замони Истиқлолият ба забони вахонӣ бештар ҳифз шудааст, эҷоди таълифии то ин замон эҷодгардида, теъдодан хеле кам нашру маҳфуз гардидааст. Албатта, ин агар аз як ҷиҳат ба кӯшишу ғайрати муаллифон ва олимони ватании замони Истиқлолият вобастагӣ дошта бошад, аз ҷониби дигар ба пайдо гардидани имкониятҳои муосир ба монанди мусоидат аз ҷониби мақомотҳои иҷроияи давлатӣ, таъсисҳои рӯзномаҳои маҳаллӣ, пайдо гардидани шабакаҳои иҷтимоӣ ва рушди технологияи иттилоотӣ саҳт марбут аст.

Ин аст, ки назми мавҷуда, аз ҷумла осори муаллифӣ ба забони вахонӣ, чун эҷоди бо дигар забонҳои маҳаллии помирӣ ба гирдоварӣ, тадқиқ, нашр, таваҷҷуҳи бештари соҳибзабонон, сохторҳои дахлдор ва муҳаққиқони соҳа ниёз дорад.

Китобнома:

1. Абаева, Т.Г. Очерки истории Бадахшана / Т.Г. Абаева. – Ташкент: Дониш, 1964. - 41 с.
2. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон / А. Абибов. – Душанбе: Дониш, 1975. - 72 с.
3. Ганҷи Вахонзамин / Тартибдиҳанда Ш. Давлатмамадов. - Душанбе, 2015. - 158 с.
4. Даргилик / Тартибдиҳандагон Н. Шакармамадов, Х. Қурбонов. – Душанбе: Дониш, 1987. - 143 с.
5. Даргилмодак / Мураттиб Л. Қимматшоев. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - 140 с.
6. Дастури ҷамоварии материалҳои забонҳои помирӣ ва фолклор / Тартибдиҳандагон Х. Қурбонов, Н. Шакармамадов, Д. Карамшоев. – Душанбе: Дониш, 1975. - 125 с.
7. Мирҳасан, Г. Ҳаёт ва назариёти ахлокии Мубораки Вахонӣ / Г. Мирҳасан // Масъалаҳои помиршиносӣ. - Душанбе: Дониш, 2003. - №5. – С. 126-140.
8. Охонниёзов, В.Д. Пайдоиш ва ташаккули шеърӣ муаллифӣ ба забонҳои помирӣ (дар мисоли гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ) / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. - 328 с.

9. Охонниёзов, В.Д. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон. Китоби аввал / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. - 328 с.

10. Пахалина, Т.Н. Ваханский язык. Второе издание / Т.Н. Пахалина. – Душанбе: Эр-граф, 2022. - 348 с.

11. Шакармамадов, Н. Назми халқии Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1975. - 72 с.

УДК: 891.550

МУЛОҲИЗАҲОИ АДМИ ШУҒНОНИ РОҶЕЪ БА ШЕЪРУ ШОИРӢ Давлатбеков Л.¹⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Афкори адабии мутафаккирон ва суҳанварони гузашта ба эҷодиёти шоирони муосир бешик зиёд аст. Аз мавқеи ин масъала эҷодиёти Сайид Замониддин Адими Шугнонӣ, ки аз шоирони маъруфи ҳар ду соҳили дарёи Панҷ ва ҳоса Бадахшони Афғонистон мебошад, қобили таҳқиқ ва омӯзиш аст. Муаллифи мақола саъй намудааст, ки таъсири афкори адабии донишмандони гузаштара ба эҷодиёти ин шоир мавриди арзёбӣ қарор диҳад. Аз таҳлилу баррасии муаллиф собит мешавад, ки шоир Адими Шугнонӣ бо афкори адабиву эстетикӣ мутафаккирони Шарқи асрҳои миёна ба монанди Абунасири Форобӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Насириддини Тӯсӣ ошнӣ дорад ва роҷеъ ба сифати каломӣ ҳунари дар шеъраш аз мавқеи фаҳмиши ин мутафаккирон суҳан меронад. Далелҳои овардаи муаллиф собит месозанд, ки дар ин самт

¹⁶Давлатбеков Лоло Мирзоевич – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Давлатбеков Лоло Мирзоевич - доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Davlatbekov Lolo Mirzoevich - doctor of philological sciences, leading researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog city, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

андешаҳои баённамудаи шоир беиштар аз ҳама бо афкори адабии фалсафии Носири Хусрав қаробат дорад. Адими Шугнонӣ барои ибрози андешаҳои афкори адабии хеш ба монанди ҳақим Носири Хусрави Кубодиёнӣ аз истилоҳоти фалсафӣ истифода намуда, муассирияти каломии хешро ба тавассути онҳо қавитар мегардонад. Шоир маҳсули эҷодияшро сабаби бақои умраи медонад ва аз он ифтихор дорад.

Маводи фароғирифта ва таҳлилу муқоисаҳои муаллиф тибқи талаботи принципҳои илмӣ буда, ҳулосаҳо муназзам ва мантиқӣ мебошанд.

Калимаҳои калидӣ: шоир, шеър, адабиёт, мавзӯҳо, мутафаккирон, суханиносон, каломии латиф, эҷоди бадеӣ, файзи нур, доираи адабӣ, андешаҳои фалсафӣ, нукоти дилнишин, ваҳйи ақл, дами руҳулмаин, матлаи шеър.

Суждения Адима Шугнани относительно поэзии

Литературное мнение мыслителей и поэтов прошлого, безусловно, имеет большое значение для произведений современных поэтов. С точки зрения этого вопроса, достойно изучения и исследования творчество Сайида Замониддина Адима Шугнани, который является одним из известных поэтов обоих берегов реки Пяндж и особенно Бадахшана Афганистана. Автор статьи попытался оценить влияние литературного мнения учёных прошлого на творчество этого поэта. Авторский анализ доказывает, что поэт Адима Шугнани знаком с литературно-эстетическими мыслями средневековых мыслителей Востока, таких как Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сина, Насируддин Туси, и говорит о качестве художественного слова в его поэзии с точки зрения понимания этих мыслителей. Аргументы, представленные автором, доказывают, что в этом направлении идеи, высказанные поэтом, более тесно связаны с литературно-философскими идеями Насира Хусрава. Адими Шугнани использует философские термины для выражения своих литературных мыслей, подобно мудрецу Насиру Хусраву Кубадгани, и усиливает с их помощью эффективность своих слов. Поэт считает свой творческий продукт причиной своего выживания и гордится этим.

Изложенный материал, авторский анализ и сравнения соответствуют требованиям научных принципов, выводы систематичны и логичны.

Ключевые слова: поэт, поэзия, литература, темы, мыслители, знаток слова, поэтика, художественное творчество, благодать света, литературный кружок, философские мысли, откровение ума, матлаъ (первый бейт) стихотворения.

Adim Shughnani's reflections on poetry

The literary opinion of thinkers and poets of the past, of course, is of great importance for the works of modern poets. From the point of view of this issue, the work of Sayyid Zamoniddin Adimi Shughnani, who is one of the famous poets of both banks of the Pyanj River and especially Badakhshan in Afghanistan, is worthy of study and study. The author of the article tried to assess the influence of the literary opinion of past scientists on the work of this poet. The author's analysis proves that the poet Adimi Shughnani is familiar with the literary and aesthetic thoughts of medieval thinkers of the East, such as Abu Nasr Farabi, Abu Ali ibn Sina, Nasiruddin Tusi, and speaks about the quality of the artistic word in his poetry from the point of view of understanding these thinkers. The arguments presented by the author prove that in this direction the ideas expressed by the poet are more closely related to the literary and philosophical ideas of Nasir Khosrow. Adimi Shughnani uses philosophical terms to express his literary thoughts, like the sage Nasir Khosravi Qubadiani, and with their help enhances the effectiveness of his words. The poet considers his creative product to be the reason for his survival and is proud of it.

The presented material, the author's analysis and comparisons comply with the requirements of scientific principles, the conclusions are systematic and logical.

Key words: poet, poetry, literature, themes, thinkers, word connoisseur, poetics, artistic creation, grace of light, literary circle, philosophical thoughts, revelation of the mind, matla'y (first beat) of a poem.

Омӯзиши чигунагии шеър ҳамчун навъи каломи хунари собиқаи дерина дорад. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар баробари мутафаккирон ва суҳаншиносони касбӣ шоирони зиёде роҷеъ ба чигунагии каломи латиф, масъалаҳои гуногуни эҷоди бадеӣ, вижагии шеър ва тафовути он аз насри бадеӣ, вазоифи тарбиявӣ ва мароми иҷтимоии шеър, фарқи хунари шеър аз анвои дигари санъати нафиса, хусусиятҳои муассириву образнокии он ва амсоли инҳо андешаҳои зиёде ибраз намудаанд. Дар ин самт махсусан хизмати мутафаккирони Шарқи асрҳои миёна Ибни Рушд, Абунасири Форобӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва Насириддини Тӯсӣ калон аст. Аз таҳқиқоти донишманди тоҷик Х. Шарифов маълум мешавад, ки ҳаким Носири Хусрав зимни баёни андешаҳои фалсафӣ доир ба хунари шеър ва нависандагӣ андешаҳои хоси худро дорад, ки он ба тарзи фаҳмишу биниши салафҳо ва ҳамзамонони ӯ монанд нест [6,142; 7, 270-308].

Шоир Сайид Заониддини Адими Шугнонӣ аз суҳанварони

муваффақи доираи адабии Бадахшони ҳар ду соҳили дарёи Чайхуни (Панҷ) асри гузашта буда, пайрави арзишҳои суннати афкори адабӣ ва адабиётмон мебошад [1; 2; 3]. Аз ин рӯ, нуқтаи назари ӯ дар бобати арзёбии каломи шоирона муқорини афкори баённамудаи пешинагон мебошад.

Воқеан, каломи латиф аз диди суҳанвари номбурда ганҷест, ки дар ниҳонхонаи хазинаи адаб ҷойгир аст, онро табъи дорои дарроки суҳан маърифат мекунад ва аз баракати руҳулқудус шеърӣ бесобиқа ва бозёфти шоирона аз вучуди суҳанвар мебарояду дастраси аҳли ҷомеа мегардад:

Нақди суҳан зи ганҷи ниҳони адаб, Адим,
Дар зери пой аҳли адаб мекунӣ нисор.
Гар файзи амр аз дами рӯҳулқудус расад,
Ояд зи табъи шеърсаро шеърӣ ибтикор [5, 347].

Аз шоирон ва донишмандони гузашта назари мулоҳизаҳои Адим дар масъалаи тамйиз ва чигунагии шеър ба андешаҳои ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ рабт дорад ё аз таълимоти ин ҳакими донишманд сарчашма гирифтааст. Ин гуна мулоҳизаҳои шоир аксаран зимни баёни масъалаҳои гуногун ба монанди пешрафти илму маориф, инкишофи илму техника, масъалаҳои ахлоқӣ ва амсоли инҳо ибраз гардидаанд. Тибқи андешаҳои Адими Шугнонӣ, ки бегумон аз таълимоти мутафаккирони гузаштамон сарчашма мегирад, каломи латиф суҳани ғайриоддӣ, ҷаззобу рангин ва муассир буда, аз суҳани муқаррарӣ бояд бо вижагиҳои махсуси худ комилан тафовут дошта бошад. Бинобар ин, ба андешаи ӯ, шоир суҳанро бояд тавре рӯи коғаз орад, ки он завқи хонандаву шунавандаро ба таҳрик дарорад:

Дар қатори шоирон гӯяд Адим хоксор,
Шеър бояд гуфт, аммо бо нукоти дилнишин [5, 322].

Шоир дар пайи баёни андешаҳои худ арзишҳои созандагиву тарбиявии шеър ва аҳамияти онро барои ҳаёти маънавии мардум ба инобат гирифта, ҷиҳати тақвияти андешааш аз истилоҳоти фалсафӣ истифода намуда, шеърро, ки натиҷаи маҳсули ҳаёл ва тафаккури шоир аст, ба ваҳй, ки одатан аз сӯи Худованд ба пайғамбарон ирсол мешавад, ташбеҳ медиҳад. Яъне шеър нидо ва паёми ақли шоир буда, ба сӯи мардум, ки нафси нотиқа ё рӯҳи суҳангӯӣ мебошад, равона мешавад, то ки мардум аз баракати нури он баҳра баранд:

Шеър ваҳйӣ ақл бошад сӯи нафси нотиқа,
Файзи нур рӯҳулқудуси чун дами рӯҳулмаин

Бо чавонони фаҳиму дӯстдорони башар,

Ҳамрадифи шеър меғӯем саломи оташин [5, 322].

Воқеан, шеър ҳамчун як навъи санъати нафиса василаи тарғиб ва ташвиқи беҳбудии ҳаёти ҷомеаи инсонӣ буда, шунавандаро ба сӯи ҳадафе, ки бояд барои пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ ва афроди он боис мегардад, раҳнамун созад. Аз диди шоир шеърро чавонони фаҳиму донову бомаърифат ва дӯстдорони башар бештар дарк мекунад ва аксари маврид муҳотаби шоир низ маҳз ҳамин қишри ҷомеа қарор мегирад.

Адими Шугнонӣ мақсади эҷоди каломи латифро барои ҷомеа хуб дарк мекард, аз ин рӯ дар шеъри дигар андешаҳои болоро тақвият дода, вазифаҳои ҷамъиятии ҳадафи таълифи шеърро аниқтар баён мекунад. Шоир нахуст дар матлаи шеър боз таъкид мекунад, ки адиб бояд шеъри дилнишин эҷод намояд, яъне сухани тоза ва бикрро баён кунад ва сипас бо ифодаи образнок лафзро ба қатра ва маъниро ба дарё монанд намудааст. Аз ин тасвири устодонаи муаллиф мусаллам аст, ки ӯ афзалиятро дар масъалаи чигунагии арзишҳои шеър пеш аз ҳама ба мазмуну маънӣ ва адои матлаб медиҳад.

Шоир он бошад, ки шеъри дилнишин иншо кунад,

Лафз агар чун қатра бошад, маънияш дарё кунад... [5, 323].

Акнун дар сухани шоир шеър неруи созандае ҳаст, чун «шуои чашмаи хуршед» ва «фурӯғи субҳ» боиси равшании роҳи мардуму пешрафти самтҳо ва паҳлуҳои гуногуни ҷомеа гардида, мӯчиби хушбахтии мардуми Машриқзамин қарор мегирад.

Шоир мушоҳида мекард, ки дар ҷомеаи Афғонистон падидаҳои ҷадиди иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо мушкилот дар ҳаёти мардум роҳ меёбанд ва сабабашро дар тафаккури суннати мардум, ки ба мактабу маориф дастрасӣ надоштанд, медид. Бинобар ин, аз чашмандози ӯ, вазифаи суханварон аз он иборат аст, ки ба василаи шеър, ки он силоҳи пурқуввати мафкуравӣ аст, бояд тарғибкунандаи арзишҳои пешқадами нав ва замонавӣ бошанд:

Баҳри нафъи мулку миллат боиси ҳубулватан,

Дил бибандад, дарс гӯяд, дафтаре имло кунад.

Аз шуои чашмаи хуршеди рабулмашрикин,

Чун фурӯғи субҳи содиқ равшанӣ пайдо кунад [5, 323].

Воқеан, шеър ҳамчун дастоварди маънавии миллат аз чашмандози Адими Шугнонӣ бо замони зиндагии шоир пайванди ногусастанӣ дорад ва инъикосгари ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷамъият

мебошад. Азбаски шоир аз соли 1933 ба иллати муҳочирати иҷборӣ дар Афғонистон қарор дошт ва ин мамлакат бо сабабҳои айниву зехнӣ аз лиҳози прогрессии техникӣ, вазъи иқтисодӣ ва ҳаёти маданӣ ақибмонда буд [5], орзу мекард, ки нури илму маърифат бояд ба пешрафти иҷтимоӣ ва иқтисодии Афғонистон кӯмак намояд ва боиси рушду тараққии он гардад:

То тавонад дар башар бо ҷумла ҳамнавьони худ,
Хидмати шоиста аз илму ҳунар иҷро кунад.
Дар тақаддум аз ҳарифон пештар монад қадам,
Ихтирои нури барқи осмонпаймо кунад.
Он чи гӯяндаш тамаддун дар ҳаёти иҷтимоъ,
Чун дами рӯҳулқудус хоки ватан эҳё кунад...[5, 323].

Мусаллам аст, ки бисёр масъалаҳои тасвири адабиёти бадеӣ, мавзӯҳои тасвиршаванда, образҳои мутадовили он, тарзи нигориш, воситаҳои тасвир бо мурури забон ба таҳаввулот мувоҷеҳ шуданашон аз эҳтимол дур нест. Бинобар ин, аз чашмандози Адими Шугнонӣ дар замони муосир дар раванди таълифи шеър лозим аст, ки аз истифодаи баъзе лавозимоти эҷодӣ бадеӣ бояд суханварон даст кашанд, зеро арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ тағйир ёфтаанд ва иқтисоди ҷомеа ба масъалаҳои дигар ниёз дорад. Акнун афсонаи Искандару Доро ва бозтоби онҳо дар адабиёти замони муосир дарҳури вақт нестанд. Шоирон бояд падидаҳои нави иҷтимоиро, ки боиси рушду нумуш ва пешрафти ҷомеа мешаванд ва миллати ғафлатзадаи Афғонистонро бо дастовардҳои умумибашарӣ таъмин мекунанд, пештар аз дигар қишрҳои ҷомеа дарк кунанд ва тарғибгари воқеии онҳо бошад.

Бештар ҳарфи таҷаддуд гӯяд андар анҷуман,
Камтар аз афсонаи Искандару Доро кунад.
Ҳақписанду покфитрат гулшани аҳбобро,
Чун насими рӯҳпарвар нофае бӯё кунад [5, 323].

Вале шоир дар эҷоди шеър ба истифодаи баъзе мавзӯҳо ба монанди ишқу ошиқӣ ва ҳангомаи ошиқон, ҳусни хубрӯён, мавриди қорбурд қарор додани образҳои машҳури Фарҳоду Ширин, Вомику Узро, Лайливу Мачнун, аз гулу булбулу мул, ҷому соғари саҳбо суханрондан назари нек дорад. Гумони ғолиб он аст, ки адиб хуб дарк намуда буд, ки мавзӯи ишқу ошиқӣ ва масъалаҳои марбути он аз мавзӯҳои ҷовидонии адабиёт мебошанд ва то замоне, ки ҷавониву ҷомеаи инсонӣ боқист, куҳнашавӣ надоранд:

Шаҳри ҳусни хубрӯён гар шавад ҳар чо бино,
Ошиқ он чо ҳар нафас ҳангомае барпо кунад.
Гоҳ аз Фарҳоду Ширин менамояд қиссаҳо,
Гаҳ суҳан аз мочарои Вомиқу Узро кунад.
Гаҳ зи шӯри ишқи Маҷнун мекунад шӯридагӣ,
Гоҳ васфи хату ҳолу чехраи Лайло кунад.
Гаҳ зи булбул, гоҳ аз гул, гаҳ зи мул ронад суҳан,
Гаҳ баён аз кайфи ҷому соғари саҳбо кунад.
Ин бувад оину расми орзуи шоирон,
К-аз тариқи шеърӣ дилкаш ҷазбаи дилҳо кунад.
Бар мисоли армуғон пайваста меҳоҳад Адим,
Назди арбоби хирад шеъру адаб эҳдо кунад [5, 323].

Аз ҷашмандози шоир дар ҷомеае, ки арзишҳои маънавӣ беқурбанд ва омма нисбат ба онҳо бетафовутанд, мактабу маориф вучуд надоранд ва илму маърифат дар сатҳи паст қарор дорад, шеър ҳамчун сафоли ночиз шоистагӣ надорад. Шоир сабаби беқадрии шеърро, ки марбут ба тафаккури бозмондаи ҷамъияти онвақтаи Афғонистон ва олудаи таассуби динӣ буд, ба жанри дроми роҷию, ки қилу қол, яъне гуфтугӯи пуршӯри беш нест, монанд мекунад:

Ҳар қадар доди суҳанро дод шоир дар ватан,
Назди баъзе худсарон шӯридаҳоле беш нест.
Қадри шеър имрӯз монанди дроми роҷию,
Шӯхию ширинадой қилу қоле беш нест.
Бо ҳама вазни гиромӣ назди ҷавҳарношинос,
Дар мақоми қурб аз нархи сафоле беш нест.
Вой бар он кас, ки бошад фоқиди илму ҳунар,
Зинда ҷон аз мурғаки паркандаболе беш нест [5, 325].

Андешаҳои шоир дар баъзе мавридҳо ҷанбаи фалсафӣ касб мекунамд ва суҳани ӯ аз мавқеи бузургдошти суҳанварон гуфтаҳои ҳаким Носири Ҳусрави Қубодиёниро ба хотир меоранд ва ё аз онҳо шодоб гардидаанд. Адими Шугнонӣ ба суҳангӯӣ ё аниқтараш ба эҷоди шеър монанди ҳаким Носири Ҳусрав тавзеҳи фалсафӣ медиҳад. Дар мавриди Носир Ҳусрав донишманди тоҷик Худой Шарифов менависад ва қайд мекунад, ки гузориши вай аз таълимоти мазҳабияш дур нест: «Пеш аз ҳама масъала ҷунин гузошта мешавад, ки ҷӣ тавр инсон кодири суҳан гуфтани нависандагӣ мегардад ва фазилати ин санъат дар ҷист? Инсон ба қавли Носири Ҳусрав, охиринаи ҳамаи зоишҳо мебошад, яъне баъд аз маодот, набот, ҳайвон инсон меистад...

Сухан гуфтани инсон фазилати ўст, ки вайро аз ҳамаи дигар таркибҳои ҳастӣ фарқ мекунонад. Аз ин ҷониб инсон қодир аст ба маърифати илму дониш. Он чи ба инсон имкони сухан гуфтан медиҳад, қуввати нотиқа мебошад» [6, 143].

Адими Шугнонӣ дар партави таълимоти Носири Хусрав инсонро, ки нафси нотиқа маҳсуб мешавад, ба дарахт ва суханро ба бори дарахтон ташбеҳ медиҳад, вале дар идомаи суханаш мақоми шоирро аз сухангӯӣ фаротар медонад, зеро тибқи андешаи ӯ таълифи шеър аз ҷониби шоир ба тавассути луғи Яздон муяссар мегардад:

Часад бо рӯҳи ҳисси тираву бо нури ҷон равшан,
Фурӯғи ақлу ҷон дар тан чу меҳру маҳ фурӯзон аст.
Чи феъли ақли донову чи нафси фоили гӯё,
Ба ҳам чун лозими малзум андар ҷисм пинҳон аст.
Чунин гӯянд аҳли фазл, доноёни равшандил,
Башар ҳамчун дарахт ҳасту сухан бори дарахтон аст.
Мақоми шоирӣ аммо фаротар аз сухангӯист,
Бад-ин маънӣ тавонам гуфт шеър аз лутфи Яздон аст [5, 310].

Адими Шугнонӣ аз доштани ҳунари шоирӣ ифтихор дорад ва сарафроз аст, зеро молик будан ба ин ҳунар шахсияти ўро маъруф ва сабаби ҷовидонии номаш мегардад:

Маро фаҳри сарафрозист, к-аз таъсири ин санъат,
Баланд ин номи пасти ман дар анзори адибон аст.
Рафиқонам ҳамегӯянд номи ҷовидон дорӣ,
Ки баъд аз мурдани ман ёдбудам назди эшон аст [5, 310].

Вале шоир дар абёти минбаъда изҳори озурдагӣ мекунад, ки ашъори гаронқадраш дар бозор аз сабаби касодии маънавӣ қадреву арзише надорад.

Вале бо васфи ин маънӣ каме озурдагӣ дорам,
Ки ашъори гаронқадрам дар ин бозор арзон аст [5, 310].

Хулоса, шоир дар баёни андешаҳои рӯзе ба ҷигунагии шеър андешаҳои суханшиносон ва шоирони гузаштaro пайгирӣ намуда, тибқи ҷаҳонбинияш дастрас намудани бозёфти шоирона ва шеъри бесобиқаро аз баракати руҳулқудус медонад.

Дар баёни андешаҳои шоир рӯзе ба сифати каломи бадеъ таъсири таълимоти ҳаким Носири Хусрави Қубодиёни возеҳ аст.

Шоир рӯзе ба арзишҳои созандагиву тарбиявии шеър ва аҳамияти онро барои ҳаёти маънавии ҷомеа андешаронӣ намуда, ҷиҳати тақвияти фикраш аз истилоҳоти фалсафӣ истифода менамояд.

Шеър аз диди шоир нидо ва паёми ақли шоир буда, ба сӯи мардум, ки нафси нотиқа ё рӯҳи сухангӯй мебошад, равона мешавад, то ки мардум аз баракати нури он баҳра баранд.

Шоир бояд шеърро баҳри манфиати миллат ва беҳбудии ватан эҷод намояд.

Китобнома:

1. Давлатбеков, Л. Рӯзгор ва осори Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ / Л. Давлатбеков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Серияи «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – №4/4 (171). - С.152-160.

2. Давлатбеков, Л. Баъзе андешаҳо роҷеъ ба рубоиёти Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ / Л. Давлатбеков / Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Филологияи шарқ дар масири фарҳанг ва тамаддунҳо» (22.12.2020) . – Душанбе, 2020. – С. 308-311.

3. Давлатбеков, Л. Табиат аз чашмандози Адими Шугнонӣ / Л. Давлатбеков // Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои: филологӣ, педагогӣ, таърих. - 2022. - № 3(47). - С. 82-87.

4. Пикулин, М.Г. Афғанистан (Экономический очерк) / М.Г.Пикулин. – Ташкент, АН Узб. ССР, 1956. – 300 с.

5. Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. Ашки ҳасрат. Чилди аввал ва чилди дуввум / Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. – Роулпандии Покистон, 1380. – 358 с.

6. Шарифов Х. Шоир ва шеър / Х.Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1998. 216 с.

7. Шарифов Х. Розӣ ҳаҳон / Х.Шарифов. - Душанбе: Нодир, 2004. – 352 с.

УДК: 891.550.09 Ф

ЧОЙГОҲИ ДРАМАИ ХАЛҚӢ ДАР МАРОСИМИ МОТАМ

Қурбонхонова Н.¹⁷, Ҷафоева Н.¹⁸, Шоназмиева Ф.¹⁹

*Институт илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Маълум аст, ки қисме аз жанрҳои адабиёти бадеии лафзӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавии мардумӣ пайвастагӣ доранд. Аз ин ҷиҳат онҳо дар ҳаёти маишии мардум мақоми калонро сазовор ғаштаанд. Яке аз ин навъҳои фолклорӣ, ки дар рӯзгори мардум пайваста ба анҷом

¹⁷ **Қурбонхонова Нуриҷаҳон** - номзади илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Охонҷонов, 35. Тел.: (992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Қурбонхонова Нуриҷаҳон - кандидат филологических наук, заведующий отделом фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Охонджонова, 35. Тел.: (992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Qurbonkhonova Nurijahon - candidate of philological sciences, Head of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan at the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Ohonjonov, 35. Tel.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

¹⁸ **Ҷафоева Нуринисо Рашидбековна** - магистранти курси дуҷуми шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. К. Мавлодод, 26. Тел.: (992)935015195; e-mail: niso79.79@mail.ru.

Джафоева Нуринисо Рашидбековна - магистрант второго курса отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. К. Мавлодод, 26. Тел.: (992)935015195; e-mail: niso79.79@mail.ru.

Jafoeva Nuriniso Rashidbekovna - second-year master's student of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan at the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. K. Mavlodod, 26. Tel.: (992)935015195; e-mail: niso79.79@mail.ru.

¹⁹ **Шоназмиева Фавзия Бахтиёрвна** - магистранти курси дуҷуми шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ноҳияи Шугнон, деҳаи Миденшор. Тел.: (992)935583210; e-mail: favziy.shonazmieva@gmail.com.

Шоназмиева Фавзия Бахтиёрвна – магистрант второго курса отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, Шугнанский район, к. Миденшор. Тел.: (992)935583210; e-mail: favziy.shonazmieva@gmail.com.

Shonazmiyeva Favziya Bakhtiyorovna – second-year master's student of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan at the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Shugnan district, Midenshore village. Tel.: (992)935583210; e-mail: favziy.shonazmieva@gmail.com.

расонида мешавад, драмаи мардумӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақола роҷеъ ба ин навъи фолклорӣ, ки дар маросими мотам ҷой гирифтааст, андешаҳо баён шуда нишон дода шудааст, ки ин навъи фолклорӣ дар заминаи ақида ва тасаввуроти асотирӣ ба вуҷуд омада, шакл гирифта, равшангари бисёре аз урфу одат, дину ойин ва унсурҳои маросимҳои суннатии мардум ба ҳисоб меравад. Маросим бошад, нишондиҳандаи таърихи ҳар як халқ буда, ҳарчанд баробари тараққиёту инкишофи зисту зиндагии мардум шаклҳои гуногун гирад ҳам, вале он ҳамчун порчае аз гузаштаи дур боқӣ мемонад ва бо мурури замон ба жанрҳои фолклорӣ роҳ меёбад.

Калимаҳои калидӣ: маросим, драмаи халқӣ, мотам, рақси азодорӣ, сурудҳои гамангез.

Место народной драмы в траурном обряде

Известно, что некоторые жанры устной литературы связаны с социальной и духовной жизнью людей. С этой точки зрения они занимают основное место в повседневной жизни народа. Одним из таких видов народного творчества, который является незыблемой частью жизни людей, считается народная драма. В статье об этом виде фольклора, имеющий место в траурном обряде, высказаны некоторые мнения и показано, что этот вид фольклора создавался и формировался на основе мифических мышлений и воображений, и отражает суть многих обычаев и обрядов, верования, а также элементов традиционных народных обрядов. Что касается обряда, то он является показателем истории каждого народа. Хотя принимает разные формы в зависимости от развития и преобразование жизни людей, он остается как фрагмент далекого прошлого и со временем находит место в фольклорных жанрах.

Ключевые слова: обряд, народная драма, траур, танец скорби, грустные песни.

The place of folk drama in the mourning ritual

It is known that some genres of oral literature are related with the social and spiritual life of people. From this point of view, they occupy an important place in the everyday life of the people. One of these types of folk art, which is an unshakable part of people's lives, is folk drama. In the article about this type of folklore, which takes place in the mourning rite, some opinion are expressed and it is shown that this type of folklore was created and formed on the basis of mythical thoughts and imaginations, and reflects the essence of many customs and rituals, beliefs, as well as elements of traditional folk rituals. As for ritual, it is an indicator of the history of each

people. Although it takes different forms depending on the development and transformation of people lives, it remains as a fragment of the past and over time finds a place in folklore genres.

Key words: *ritual, folk drama, mourning, sad songs, dance of sorrow.*

Бархе аз осори гуфтории бадеӣ, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавии мардум иртиботи қавӣ пайдо намуда, дар алоқамандӣ ба рӯзгор анҷом дода мешаванд, бо гузашти замон шакли мураккабро гирифта, ба як навъи маъмули фолклорӣ табдил ёфтаанд. Яке аз ин навъҳои бадеии лафзӣ намоишномаи халқӣ мебошад, ки аз рӯзи ба меҳнат фаро гирифта шудани инсон ба вучуд омада, то имрӯз ҳам бо шаклу мазмуни мухталиф дар маросимҳои гуногун миёни мардум устувор боқӣ мондааст. Пайванди осори бадеии лафзӣ ва маросимҳои мардумӣ як нишонае аз решаи амиқи таърихӣ ва ҷанбаи қавии фарҳангӣ доштанро низ ёдоварӣ менамоянд.

Дар расму анъанаҳои деринаи маросими мотам чузъҳои алоҳидаи алоқамандии осори бадеии гуфторӣ нишонрас арзёбӣ мегардад. Ҳар як расму суннате, ки дар ин маросим ба ҷо оварда мешавад, пурра ҷавобгӯи талаботи намоишномаи халқӣ аст. Аз ин рӯ меҳостем, оид ба ду суннати фолклории маросими мотам, ки пурра намоишномаи халқиро баёнгар мебошанд, андешаронӣ намоем.

Ҳанӯз аз замони хеле қадим дар маросими мотам рақси азодорӣ ва навъахониро ба ҷо меоварданд. Рақси азодорӣ ё худ «Пойамал» хеле барвақт мавриди диққати муҳаққиқон қарор гирифта буд. Тибқи маълумоти фолклоршинос Н. Шакармамадов нахустин маротиба соли 1893 Ванновский зимни таҳқиқи муҳити ҷуғрофии Рӯшон ин рақсро ба мушоҳида гирифта, қайд кардааст, ки дар рӯзи дафн зан бояд то аз хуш рафтан сари қабри шавҳар рақс кунад [8, 73]. Баъдтар мардумшиносон Н.А. Кисляков соли 1948, М.С. Андреев соли 1958, Л.Ф. Моногарова, профессор Н. Нурҷонов солҳои 1954, 1989, 2003, Ф. Кароматов, Н. Нурҷонов 1978, фолклоршинос Н. Шакармамадов соли 2005 ба тариқи иҷмолӣ доир ба ин рақс маълумот додаанд. Бояд қайд кард, ки профессор Н. Шакармамадов бисёр пахлуҳои ин рақсро таҳлил намудааст, вале навъи намоиши халқӣ будани онро ягон муҳаққиқ (ба тариқи ишора Н. Нурҷонов) ба қайд нагирифтанд. Ин рақс дар айни замон қариб аз байн рафта истодааст, танҳо дар деҳаҳои дурдасти водии Бартанг ҳанӯз ба ҷо оварда мешаваду халос. Ҳангоми ба ҷо овардани рақси азодорӣ бо унвони «Пойамал»,

«Ҳапардед» ё «Мааллақ» (аз муаллақ) ду тарафи рӯяшро бо сиёҳии таги дег сиёҳ мекунад, миёнашро бо рӯмоли сиёҳ мебанданд, ё дар байни ангуштон пораи матои сиёҳ мебанданд ва ё занони азодор нӯги мӯяшонро бо риштаи сиёҳ мебанданд [9, 99]. Ба ҷо овардани ин ракс низ талабот ва тартиби муайяни худро дошта, ҳамчун драмаи халқӣ ба ҷо оварда мешавад. Решаи бисёре аз расму оинҳои ин маросими мотам ба асотир пайванд мегардад. Бояд қайд кард, ки пайванди расму суннатҳои маросими мотам ба тасаввуроти анимистию тотемистӣ, дар миёни тамоми халқияти дунё вучуд дорад, ки баъзе унсурҳояшон қариб як хел ба назар мерасанд. Вобаста ба ин масъала М.М. Калоев таълифоти М.М. Ковалевский ном муҳаққиқро зери назар гирифта, байни мардуми Осетин ривоч доштани одатеро бозгӯӣ мекунад, ки мувофиқи он агар шахсе вафот мекард, аспашро бо зину лаҷомаш низ қабр мекарданд. Ин расм ҳозир ҳам вучуд дорад, вале акнун аспро қабр накарда, балки як нӯги гӯш ё мӯи вайро бурида ҳамроҳи марҳум дар қабр мегузоранд, гӯё ба нияти он ки асп инсонро аз ҷаҳаннам наҷот медиҳад [2, 73]. Осетинҳо ин маросимро ба ин тарз анҷом медоданд. Агар марҳум асп надошт, яке аз хешони наздикаш аспи худро оварда, онро оро медод ва лавозимоти шахси ғавтидаро ба он бор карда ё гирди мурда ва ё гирди қабраш се бор давр мезанонад. Пас яке аз муйсафедон бо дасти рост зарфи шишагӣ ва бо дасти чап лаҷоми аспро дошта, дуое мехонд ва зарфи шишагиро ба пой чапи асп зада мешиканад [2, 73]. Шоир ва адабиётшиноси тоҷик Тилло Пулодӣ як одати ҳокимони Шугнонро ба қайд гирифтааст, ки он ба ин одати мардумони гуногунаслу наҷод алоқаи зич дорад. Тилло Пулодӣ нигоштааст: «Дар замони шоҳон (ҳокимон – тафсири мо) дар Шугнон чунин одате ҳукмфармо буд: вақте ки сардори давлат (шоҳ, ҳоким, султон) вафот мекард, аспи ўро бо зину лаҷоми заррин оро дода, бо ҷанозаи ў аз ҳавлӣ ё дарбор берун мебароварданд ва ба гадое тақдим мекарданд. Аспи Муҳаббатхонро ҳам (ҳокими Шугнон), ки Марвориғул ном дошт, пешопеши ҷанозаи ў аз дарбор бароварда, ба сӯи қабристон мебаранд. Баъд аз гӯр кардани шоҳ аспи ўро ба қаландаре медиҳанд» [7, 55]. Маълум мегардад, ки ин таомули деринаи мардумӣ дар баробари решаи амиқи тотемистӣ доштан дар алоқамандӣ ба жанри драмаи гуфторӣ қарор гирифтааст.

Бо гузашти замон ба маросимҳо анъанаҳои дигар ворид гардидаанд, ки иҷрои онҳо низ драмаи гуфториро хотиррасон менамояд. Дар солҳои гузашта ҳар як зану духтар новобаста аз он ки

дорои маҳорати сурудхонӣ буд, ё не ҳатман дар маросими мотам навъахонӣ мекард. Аз ҷумла агар ягон шахси наздикро аз даст медоданд, ҳатман бо рабту усули худ рубоӣҳои ғамангез ва даргиликро бо овози баланд мехонданд. Дар айни замон бошад, на ҳамаи занону духтарон дар маросими мотам рубоӣхониву даргиликгӯӣ мекунанд, танҳо занони бомаҳоратро даъват намуда, онҳо таи ду рӯз ба соҳибини маросим хизмат менамоянд. Иҷрои ин анъана ҳам дорои вижагии драмаи халқӣ мебошад. Аввалан, ба ҷо овардани ин таомул бо тартибу низоми муайяни худ сурат мегирад. Баъдан, дар ин радиф занҳо ҷунон бомаҳорат мебошанд, ки матни даргилик ё рубоиро вобаста ба вазъияту ҳоли аҳволи он хонадон мувофиқат намуда мехонанд. Ҳамзамон бо навбат ва дар кадом маврид кадоми банди даргилик хондан ҳам бо як тартиби муайян ба ҷо оварда мешавад, ки ин ҳам як нишонаи драмаи мардумиро баррасӣ менамояд. Ҳамчунин ба назар расид, ки имрӯз мардон низ дар хондани даргилик саҳмгузор мебошанд. Дар баъзе мавридҳо бошад, номи шахси ғавтидаро ҳамчун нақарот истифода мебаранд. Ҳамчунин рӯзҳои охир мушоҳида карда мешавад, ки замон баъзан ба ҷои даргилик муноҷотро мехонанд. Баъзан ҳатто ғазалиёти Ҷалолиддини Балхиро бо оҳанги даргилик мехонанд, як матни ин ғазал, ки чанде пеш ба мушоҳида гирифта шуд, ин аст:

Аз ин ҷаҳони бебаҳо, хоҳӣ-нахоҳӣ меравӣ,
Аз байни хешу ақрабо, хоҳӣ-нахоҳӣ меравӣ.
Суде надорад, симу зар, аз роҳи шайтон кун ҳазар,
Шоҳзода бошӣ ҳам агар, хоҳӣ-нахоҳӣ меравӣ.
Хайру саховат пеша кун, аз роҳи бад андеша кун,
Некӣ бимонад ҷовидон, хоҳӣ-нахоҳӣ меравӣ.

Ба назар мерасад, ки дар баъзе мавридҳо мавқеи жанри даргилик маҳдуд шуда истодааст. Даргилик ҷун дигар жанрҳои фолклорӣ таърихи қадима дошта, дар он ҳам ҳамбастагии инсон бо табиат аён ба назар мерасад. Онҳо баёнгари шароити таърихӣ, ҷуғрофӣ, маданӣ ва фарҳангии мардум ба ҳисоб мераванд. Даргилик новобаста аз он, ки дар кадом маврид ва кадом мавзӯ гуфта шавад, он ҳатман ягон лаҳзаи ҳаёти инсон, машғулият, макон, амал, расм, оин, ҷаҳонбинии мардумро инъикос менамояд. Аз ин ҷиҳат ҳам онҳо дар ҳаёти маишӣ мардум мақоми калонро сазовор гаштаанд. Ҳамчунин даргиликҳо мавзӯҳои панду андарзиро дар бар гирифта, муҳтавоияшон ҳатман ба шунавандагон таъсир мерасонад ва тарзи иҷрои он дар маросимҳо вижагии драмавиرو касб намудааст.

Маълум гаридид, ки навъу намудҳои фолклорие, ки дар заминаи

акида ва тасаввуроти асотири ба вучуд омада, шакл гирифтаанд, равшангари бисёре аз урфу одат, дину оин ва унсурҳои маросимҳои суннати мардум мебошанд. Маросим нишондиҳандаи таърихи ҳар як халқ мебошанд. Ҳарчанд баробари тараққиёту инкишофи зисту зиндагии мардум маросим шаклҳои гуногун гирад ҳам, вале онҳо ҳамчун порас аз гузаштаи дур боқӣ мемонад, бо мурури замон ба жанрҳои фолклорӣ роҳ ёфтаанд.

Китобнома:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму–Дарьи). Вып 2 / М.С. Андреев. – Сталинабад: Издат. АН. Тадж. ССР, 1958. – 526 с.
2. Калоев, Б.А. М.М. Ковалевский и его исследования горских народов Кавказа / Б.А. Калоев. – Москва: Наука, 1979. – 202 с.
3. Нурджанов, Н. Таджикский народный театр / Н. Нурджанов. – Москва: Академии наук, 1956. – 340 с.
4. Нурҷонов, Н. Драмаи халқии тоҷик / Н. Нурҷонов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 280 с.
5. Кароматов, Ф. Музыкальное искусство Памира. Кн.1. / Ф.Кароматов, Н. Нурджанов. – М.: Советский композитор, 1978. – 180 с.
6. Нурджанов, Н. Традиционный театр таджиков / Н. Нурджанов. - Душанбе: Матбуот, 2001. - 291 с.
7. Пулодӣ, Т. Шоирони халқии Бадахшон / Т. Пулодӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. - 106 с.
8. Шакармамадов, Н. Бадахшон дар масири таърихи умумибашарӣ / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 163 с.
9. Шакармамадов, Н. Аз боби як расми қадимии мардумӣ / Н. Шакармамадов, Н. Карамов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Бахши 2. - Хоруғ. - 2005. - №6. - С.92-99.

УДК: 891.550.09 Ф

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОДНОМ НАРОДНОМ ПРЕДАНИИ

Шакармамадов О.²⁰

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б.Искандарова НАНТ*

Мулоҳизаҳо доир ба як ривояти мардумӣ

Дар мақолаи пешниҳодишуда кӯшиши карда шуд, ки дар асоси матни ривоят ва нусхаҳои он таърихӣ будани ривоят ва ҳамчунин хусусияти жанри он муайян карда шавад. Барои таҳлил намудани ин масоил дар маркази тадқиқот чанд нусхаҳои ривоят доир ба қалъаи Қаҳқаҳа, дар мавзеи Наматгути ноҳияи Ишкошим воқеъбуда, таҳлил карда мешаванд. Ин ҷо нисбати ҳокими Қаҳқаҳа ҳамчун шахси воқеӣ шубҳа ба миён меояд. Дар бораи шахсияти Қаҳқаҳа ҳамчун фарди воқеӣ ягон асноди мӯътамади таърихӣ вуҷуд надорад. Бо вуҷуди ин, аз баъзе далелу бурҳон ва ҳуди мазмуни ривояту афсонаҳо ба ақидае омадан мумкин аст, ки Қаҳқаҳа тамоман шахси ҳаёӣ-асотирий нест.

Калимаҳои калидӣ: ривоят, қалъа, сачдагоҳҳо, Қаҳқаҳа, Алӣ, оини зардуштӣ, оташпарастӣ.

Размышление об одном народном предании

В предлагаемой работе принята попытка выявить историчность народного предания, а также определить их жанровую специфику на основе имеющихся текстов и их вариантов. Значимость жанровых особенностей предания описываются в данной статье несколькими вариантами предания о крепости Кахкаха, в местечке Наматгут Ишкашимского района. Здесь возникает сомнение по поводу существования правителя Кахкаха как исторической личности. О Кахкахе как исторической личности нет никаких достоверных фактов.

²⁰ **Шакармамадов Ориф Нисормаматович** – ходими илмӣи шубҳаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Ш. Шотемур, 131. Тел.: (+992)934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Шакармамадов Ориф Нисормаматович – научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова Национальной академии наук Таджикистан. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Ш.Шотемур, 131. Тел.: (+992)934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.
Shakarmamadov Orif Nisormamadovich – Researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan at the Institute of Humanitarian Sciences named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Shotemur, 131. Tel.: (+992)934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Тем не менее, на основе некоторых источников и из самого содержания предания, можно предположить, что Кахкаха это совсем не мифическая или вымышленная личность.

Ключевые слова: предание, крепость, места поклонения, Кахкаха, Али, зороастризм, огнепоклонство.

Observation on one folk legend

In the following work was made an attempt to reveal the historicity of folk legends, moreover to define their genre feature according to the founded texts and their variations. The essence of the particularities of the genre of legends, in article is described by the help of several variants of legends about the fortress Qahqaha in Namadgut, Ishkashim district. Therefore some doubts arise about the existence of Qahqaha as a historical figure. There are no reliable facts about Qahqaha as historical figure. Nevertheless, according to some sources and from the very content of the legends, it can be assumed that Qahqaha is not absolutely a mythical or fictional person.

Key words: legend, fortress, places of worship, Qahqaha, Ali, Zoroastrian, fire-worship.

Исследователи устного народного творчества, или фольклора, каждое произведение будь оно сказкой, или несказочной прозой, пословицы и поговорки, или четверостишие могут отнести к народному творчеству, если имеются в распоряжении несколько их вариантов. Так как на основе одного единственного текста некоторых видов устных произведений невозможно прийти к определенным выводам, относительно их сущности и особенности жанра.

Для того чтобы выяснить суть содержания и главной идеи предания о крепости Кахкаха в кишлаке Наматгут, а также определить его жанровую специфику, будет уместно приводить размышления относительно нескольких вариантов этого предания. Селение Наматгут расположено на правом берегу р. Пяндж (Ишкашимский район, ГБАО) и делится на две части: Нижний Наматгут и Верхний Наматгут. Между этими двумя частями селениями Наматгут высятся руины известной крепости Кахкаха, а неподалёку от них находится почитаемый в Вахане и Ишкашима мазар (место поклонения) Шохи-Мардон (тадж. шохи мардон «царь мужей»), посвящённый Али, обожествляемому исмаилитами Западного Памира и Восточного Гиндукуша зятю пророка Мухаммеда. Подробные описания этого мазара и находящихся в нём предметов – больших круглых камней, которыми будто бы

жонглировал Али, обративший в мусульманство живших здесь ранее кафиров-сияхпушей, известны по этнографической литературе [5].

Местные жители (ваханцы и ишкашимцы) объясняют название Наматгут как искажённое Намак-кут «много соли» или Намак-кух «соляная гора» (тадж. намак «соль», кух «гора»), говоря, что прежде здесь были соляные копи, которые исчезли, когда Али испустил оглушительный воинственный крик во время поединка с царём кафиров-сияхпушей Кахкаха. Это объяснение, конечно, лишь образчик народной этимологии, соединившейся с преданием об исламизации края.

Согласно исследованию И.М.Стеблин-Каменского название Наматгут безупречно восходит к древнеиранскому *namatagāt* «место поклонения», «молитвы» [9, 184].

Об этой крепости были опубликованы предания и некоторые данные [1, 46-66; 2, 16; 8, 179-182].

Также собраны несколько их вариантов и хранятся в письменном научном фонде Института гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова. Здесь приводим содержание одного из текстов: «Когда-то в Наматгуте (Ишкашима) на прекрасном месте у берега реки по указу правителя Кахкаха было построено из жженого кирпича местными ремесленниками и рабочими большая и устойчивая крепость. Кахкаха будучи сильным правителем, одновременно занимался со своими людьми грабежами. Недалеко от крепости на противоположном берегу каждый раз проходил караван с грузом. Один из шёлковых путей проходил именно через эту долину. Люди Кахкаха иногда обманом изымали груз, а караванщиков уничтожали. Шохи Мардон узнал об этой жестокости. Он вместе с сыновьями прибыл сюда и в результате многодневной борьбы, Кахкаха вместе со своими людьми был уничтожен. Жители долины, освободившись от гнёта жестокого правителя, приняли Ислам. Крепости, находящиеся в Ямчуне и Зонге Ваханской долины будто бы также принадлежали Кахкахе и там правили два его брата. Они также были уничтожены со стороны Шохи Мардон» [14].

Неудивительно, что содержание преданий также имеет мифологическую особенность, так как сам Хазрати Мавлоно Али никогда не сражался с Кахкаха. Если жизнь Хазрати Али протекала в VII веке, то насчёт личности Кахкаха нет никаких достоверных исторических данных. Тем не менее, на основе некоторых источников

и данных, а также из содержания самих преданий и легенд можно предположить, что Кахкаха это совсем не мифическая или вымышленная личность.

Сам его образ определяет его историческую личность. Так, в одном из вариантов предания, которое было записано в 1990 г., говорится: «Сам Кахкаха был правителем Кабула. Во время мятежа в Кабуле он сбежал в горы и обосновался в Намадгутае. О его происхождении из Кабула свидетельствуют эти строки: «Ҳисораши Ҳамзаи Саъд аст, ки номаш Қаҳқаҳа бошад» (досл. Его крепость Хамзаи Саъд, называют его Кахкаха) [12].

В другом варианте этого предания приводится следующее: «Рассказывают, что пророк Али сражался с предводителем кафиров, настоящее имя которого было Хамзаи Саъд. Так как Хамзаи Саъд смеялся очень громко, поэтому его называли Кахкаха» [13].

Для подтверждения этих высказываний, думаем, будет уместно привести здесь отрывок из книги «Али ва фарзандонаш» («Али и его сыновья») египетского историка и известного писателя Тахо Хусайн: «После смерти третьего халифа – Усмана, который правил Халифатом в 644-656 гг., на его место кроме Али бинни Абутолиб алайхиссалом претендовали ещё трое – Талха, Забир и Саъд бинни Абуваккос (в другом месте – «Саъд бинни Ваккос был завоевателем Ирана и известным стрелком»)» [10].

Если бы Кахкаха не был исторической личностью, то с его именем, кроме крепости ваханской долины, не были бы связаны другие крепости и молебны, находящиеся в Иране и Афганистане, а также в Истарушане (сегодняшнем Шахристане, Таджикистане) [8, 17]. Также в Марве (Туркменистане) имеется место с названием Кахкаха. Говорят вблизи этого места находится гробница одного из известных представителей тасаввуфского течения X-XI века Шайха Абусаида Абулхайра, автора трактата «Макомот» и ряда суфийских четверостиший [11, 685].

Упоминание здесь одного факта, о личности Кахкаха, и к какому историческому периоду он относился, не было бы излишним. В нескольких полученных вариантах преданий о крепости Кахкаха

упоминаются о том, что его рост достигал до сорока газ²¹, и что он не мог найти себе подходящую жену. У него была сестра по имени Зулхумор, которая жила на противоположном берегу в отдельной крепости. Она также была крупной и ростом очень велика. Говорят, что Кахкаха каждый раз, когда навещал её, проводил с нею ночь. Такой уклад жизни или обычай – брать в жёны сестру, дочь или даже мать, было очень распространено среди правителей и других высшестоящих людей в древние времена, особенно во времена Ахеменидского правления. «Камбуджа – ахеменидский правитель, был женат сперва на старшей сестре, потом взял в жёны младшую сестру. Ардашер II, имевший трёх дочерей, взял в жёны первую дочь по имени Амастарис, затем его дочь Анассо стала его второй женой [6, 76]. Древний историк и географ Атрабон рассказывая о магах (тадж. муг – древние жрецы, поклоняющиеся растительному миру) отметил, что: «они согласно обычаям брали в жёны даже своих матерей» [6, 77].

Возможно, Кахкаха считался одним из духовных лидеров большого племени огнепоклонников – последователей зороастрийской религии. Они вместе со своими последователями в разные времена строили святилища и крепости на территории Ближнего Востока и Средней Азии, где проводили свою жизнь и защищались от вражеских нападков и чужих религий. Но со временем, они, путём внешнего давления, кровопролитием или другими способами, отреклись от своей тысячелетней веры и приняли новую религию.

После распространения Ислама последователей зороастризма стали называть «габрами» и «кафирами». Те, кто долгое время укрывались в крепостях Вахана и в других горных местностях от чужой религии носили чёрные одеяния и были известны в истории как «кафир – сиёхпушон». Об этом можно найти подробное сведение в одной из публикаций Н.А.Кислякова [4, 71-78]. Следует отметить, что потомки этого племени по сей день живут на территории Кафиристана (сегодняшний Нуристан Афганистана) [11, 93]. Об этом также отмечено в рассказах и преданиях, опубликованных А.Л.Грюнбергом [3, 113-116].

Таким образом, предание является одним из особенных видов

²¹Мера длины, 1 газ равен примерно 92 см. Цифра сорок очень популяризирована в легендах и преданиях жителей Горного Бадахшана и других регионов Таджикистана, символизирующая собой множество чего-либо.

несказочных проз жителей Горного Бадахшана, которое тесно связано с разными взглядами, верой, мышлением и пониманием, а также возрастной категорией людей. В них ярко выражены их отношения к окружающей среде и природным явлениям и объектам на разных стадиях развития общества. Большинство преданий, бытующих на территории Памира, в которых рассказывается о стихийных бедствиях и природных явлениях, имеют единую идею, которая ярко выражает основную цель разных сказителей. А главный мотив этих преданий состоит в том что, в каких условиях бы не протекала жизнь человека, он не должен терять свой человеческий облик и помогать нуждающимся и беспомощным людям. Таким образом, предание наподобие крепости Кахкаха, распространенное среди жителей этого горного региона, по содержанию если же имеет мифический или вымышленный характер, то на ранней стадии своего появления они имели историческую основу. Так как ту веру, которую люди приняли и исповедовали, уходит своими корнями во времена пророка Мухаммеда (с) и Имама Али (а).

Чтобы суть данного вопроса стала более ясной, здесь приводим некоторые суждения относительно этого вида жанра народной прозы. Из содержаний большинства преданий можно прийти к выводу, что в некоторых местах Горного Бадахшана люди жили во времена, когда не имели единой религии, более того они жили в разрозненной среде. В таких преданиях можно встретить такие высказывания как «здесь когда-то было место нечистей» или «место кафинов». Именно посредством таких видов преданий отдельные личности стали называться как «пир», «шайх» и «авлиё» (святой). Эти святые люди приходили в эти места под видом дервишей и сразу приобретали уважение среди населения своим знанием и духовным мировоззрением. Под влиянием их проповеди люди постепенно принимали Ислам – становились последователями шиизма, а большинство последователями исмаилитского толка. Эти события нашли своё отражение в более поздних народных преданиях и всё это стали приписывать к Хазрати Али (а). Несомненно, эти предания в первичной своей форме имели установку на историчность, но с истечением времени они постепенно принимали мифический или вымышленный оттенок.

Также можно рассуждать о влиянии великого мыслителя и философа XI века среди населения Бадахшана. Личности, которые в

разные времена проповедовали новое вероучение среди жителей, через столетия все это события отразились в преданиях и люди приписывали их Насиру Хусраву. Поэтому в представлениях жителей этого горного региона сформировалось такое мнение, будто нет такого селения на Памире, куда бы ни ступала нога Насира Хусрава. И согласно поступкам жителей и географическому расположению местности он давал название этим селениям [7].

Таким образом, из этих высказываний ещё раз приходим к выводу, что исследователь может делать суждение об особенностях разных фольклорных произведений только если в наличие у него имеются несколько их вариантов.

Литература:

1. Бабаев, А.Д. Крепости древнего Вахана / А.Д. Бабаев. – Душанбе: Дониш, 1973. – 163 с.
2. Бобрынский, А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам графа А.Бобрынского / А.А.Бобрынский. – М., 1908. – 201 с.
3. Грюнберг, А.Л. Языки Восточного Гиндукуша. Мунджанский язык. Тексты, словарь, грамматический очерк / А.Л. Грюнберг. - Ленинград: «Наука», Ленинградское отделение, 1972. – 474 с.
4. Кисляков, Н.А. История Каратегина, Дарваза и Бадахшана // Материалы по истории таджиков и Таджикистана. - Сталинабад: Госиздат при СНК Таджикской ССР, 1945. - С.71-113.
5. Майский, П.М. Следы древних верований в памирском исмаилизме / П.М. Майский // Советская этнография. - 1935. - № 3. - 192 с.
6. Мухаммад Рашод. Фалсафа аз огози таърих. Т. I-II. / Мухаммад Рашод. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 480 с.
7. Саидджалоли Бадахши. Баҳр-ул-ахбор / Составитель Р.Рахмонкулов. – Хорог: Памир, 1992. – 70 с.
8. Сказки и легенды горных таджиков / Составление, перевод с таджикского и комментарий А.З.Розенфельд и Н.П.Рычковой. – М.: Наука, 1990. – 238 с.

9. Стеблин-Каменский, И.М. Иранское языкознание. История, этимология, типология / И.М.Стеблин-Каменский. – М.: Наука, 1976. – 224 с.

10. Тахо Хусайн. Алӣ ва фарзандонаш / Тахо Хусайн. – Тегеран: Ганджина, 1367.

11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Т. II. / Составители Т.Н.Зехни, В.А.Капранов, И.А.Ализода и др. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 948 с.

12. Сказитель Бунёдбеков А., к. Наматгут, Ишкашим. Записано Р. Сафарбековым, 1990 г.

13. Сказитель Рахматуллоева Г., 63 года, к. Рин, Ишкашим. Записано Г. Назаровой, 1991.

14. ФФШ:8519-8530, к. Нишусп, Шугнан, 1976, Р. Ширинова / Шукренов Сафар, 54 года.

**РОҶҲОИ ТАҲКИМИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ
ВА ДАВЛАТИ ДУНЯВӢ**

Ҷонбобоев С.²²

Маркази синошиносии ИФСҲ-и АМИТ

Пас аз ғурупоиши низоми давлати шӯравӣ (1991) давлатҳои ҷавони пасошӯравӣ, ки бар асари ин ғурупоиш ба вуҷуд омаданд, ба ҷустуҷӯи роҳҳои рушди мустақилонаи худ шурӯъ карданд. Ҳанӯз дар марҳалаи аввали таърихи нави худ онҳо роҳи мардумсолорӣ ё демократӣ ва дунявии тараққиёти иҷтимоию иқтисодиро, ки имкониятҳои бештари рушди инсониро дар бар дошт, интихоб карданд. Аммо ин фазои худсозӣ дер давом накард. Қарор дода шуд, ки раванди истиқлолияти ин давлатҳои ҷавон аз берун идора шавад. Бо даҳолати доираҳои сиёсии давлатҳои хориҷӣ (аз тариқи хоки Руссия) ба қаламрави онҳо адабиёти динии исломгарой ворид шуд, барои онҳо ҳизбҳои сиёсии исломӣ дар он ҷо таъкил шуданд. Дар ниҳоят ин ба муҳолифати сиёсӣ, идеологӣ ва ҷанги шаҳравандӣ (дар Тоҷикистон) оварда расонид. Пас аз оғози “Баҳори араб”, шурӯи ҷанг дар Сурияву Ироқ, зуҳури бештари созмонҳои ифротӣ, аз қабили ДИИШ (дар Тоҷикистон мамнӯъ аст) ва ба хусус, бо ғурупоиши низоми ҷумҳурий ва хуруҷи нерӯҳои Амрико аз Афғонистон (15 авг.2021), тамоюли ифротгарой дар минтақа шиддат гирифт, ки он боиси хало дар ҷаҳонбинӣ, боиси гумроҳӣ ва ширкати ғайриҷавонони тоҷик дар амалиёти террористӣ дар минтақа шудааст. Роҳи баромадан аз ин вазъият дар ҷустуҷӯи чист? Дар ин мақола оид ба ин суолҳо чанд назару андешаҳо пешниҳод мешаванд.

²² **Ҷонбобоев Сунатулло** - номзади илмҳои фалсафа, корманди пешбари Маркази синошиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ, 33. Тел.: 934470560; e-mail: sjonbobo@gmail.com.

Джонбобоев Сунатулло – кандидат философских наук, ведущий научный сотрудник Центра авиценноведения Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Рудаки, 33. Тел.: 934470560; e-mail: sjonbobo@gmail.com.

Jonboboiev Sunatullo - Candidate of Philosophical sciences, Leading Researcher at the Center of Avicenna Studies of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the NAST. Address: Dushanbe, st. Rudaki, 33. Tel.: 934470560; e-mail: sjonbobo@gmail.com.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Калимаҳои калидӣ: низоми дунавӣ/секюларӣ, мардумсолорӣ/ демократия, низомҳои пасазистеъмори, будёдгарой, фундаментализм, радикализми динӣ, ҷавонон.

Пути укрепления национального единства и светского государства

После распада советской системы молодые постсоветские государства начали искать пути своего независимого развития. Уже на первом этапе новой истории они выбрали демократический и светский путь социально-экономического развития. Но вскоре, с вмешательством сверхдержав, в политическом пространстве появились религиозно-политические течения, особенно фундаментализм, который теперь стал одной из острых проблем развития постсоветских обществ после обретения национальной независимости. В Таджикистане вмешательство исламистов в политику столкнулось со сложным идеологическим конфликтом и привело к началу гражданской войны. После установления мира между враждующими сторонами (1997 г.) в обществе наступило относительное спокойствие и во всех сферах жизни были реализованы программы развития. Однако после появления таких экстремистских организаций, как ИГИЛ (запрещено в Таджикистане), начала войны в Сирии и Ираке, и особенно с крахом республиканской системы и выводом американских войск из Афганистана, тенденция экстремизма в регионе активизировалась, что привело к участию таджикской молодежи в террористической деятельности. Где выход из этой ситуации? В данной статье мы стараемся обсудить эти вопросы.

Ключевые слова: светская система, демократия, фундаментализм, религиозный радикализм, молодёжь.

Ways to strengthen national unity and a secular state

After the collapse of the Soviet system, young post-Soviet states began to look for ways of their independent development. Already at the first stage of modern history, they chose the democratic and secular path of socio-economic development. But soon, with the intervention of superpowers, religious and political movements appeared in the political space, especially fundamentalism, which has now become one of the acute problems in the development of post-Soviet societies after gaining national independence. In Tajikistan, Islamist intervention in politics encountered a complex ideological conflict and led to the outbreak of civil war. After the establishment of peace between the warring parties (1997), there was relative calm in society and development programs were implemented in all spheres of life. However, after the emergence of extremist organizations such as ISIS (banned in

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Tajikistan), the outbreak of war in Syria and Iraq, and especially with the collapse of the republican system and the withdrawal of American troops from Afghanistan, the trend of extremism in the region intensified, which led to the participation of Tajik youth in terrorist activities. Where is the way out of this situation? In this paper we try to discuss and to answer this question.

Key words: *secular system, democracy, fundamentalism, religious radicalism, youth.*

Давлатҳои ҷавони пасошӯравӣ, ки бар асари ғурупошии низоми давлати шӯравӣ (с.1991) ба вучуд омаданд, ғавран ҳамон замон ба ҷустуҷӯи роҳҳои рушди мустақилонаи худ шурӯъ карданд, беҳабар аз он, ки паймудани ин роҳ дар марҳалаи аввали таърихи нави онҳо ба мушкилот ҳамроҳ аст. Табиист, ки онҳо роҳи мардумсолорӣ ё демократӣ ва дунявии тараққиёти иҷтимоӣ иктисодиро, ки ба назари нухбагонии сиёсии он замон имкониятҳои бештари рушди инсониро дар бар дошт, интихоб карданд. Аммо ин фазои худсозӣ ва истиқлолияти фикрӣ дер напояд. Дар доираҳои сиёсии берун аз ҷумҳури қарор дода шуд, ки раванди истиқлолияти ин давлатҳои ҷавон набояд, ки қори дохилии онҳо бошад, балки он ҳатман аз берун идора ва мудирӣ шавад. Бо ин мақсад чанде пештар бо даҳлати абарқудратҳо дар фазои сиёсӣ ҷараёнҳои динӣ ва сиёсӣ, баҳусус, ҳаракатҳои бунёдгарии динӣ пайдо шуданд, аз тариқи ҳоки Руссия ба Осиёи Миёна аз тарафи доираҳои сиёсӣ геополитикии трансмиллӣ адабиёти бунёдгарии динӣ ворид шуд, дар заминаи он ҳизбҳои сиёсии исломӣ (дар ибтидо дар Астрахан, бо ширкати доираҳои сиёсии мусулмонони Руссия) бунёд шуданд. Дар натиҷа ҳоло ин падидаи сиёсӣ шудани дин пас аз ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ба яке аз мушкилоти рушди ҷомеаҳои пасошӯравӣ таъдил ёфтааст. Ин тафриқаандозӣ дар сиёсат ва ҳаёти ҷомеа раванди ҳаракати эҳёи воқеан миллиро дар ин ҷумҳуриҳои ҷавон, махсусан, дар Тоҷикистон ба қанор кашониданд: ҷомеа ба ду баҳши идеологӣ ҷудо шуд. Дар ҷумҳурии мо муҳомили исломгароён ба сиёсат ва интиҳобот бо ихтилофи шадиди идеологӣ рӯбарӯ шуд ва ниҳоят бо даҳлати ғайри ҷангсолорони Руссия (ки аз Афғонистон ба қаламрави Ёзбекистон берун бароварда шуданд ва “бекор буданд”) боиси сар задани ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Оқибати ин ҷанг барои мардуми мо хеле сангин буд. Пас аз истиқрори сулҳ байни ҷонибҳои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

даргир (1997) дар чомеа оромии нисбӣ ба вучуд омад, то чое сулҳ пойдор гардид ва дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт барномаҳои рушд ба амал оварда шуданд. Аммо пас аз оғози Баҳори араб, шурӯи ҷанг дар Сурияву Ироқ, зуҳури бештари созмонҳои ифротӣ, аз қабили ДИИШ (дар Тоҷикистон мамнӯъ аст) ва ба хусус, бо ғурупошии низоми ҷумҳурий ва хуруҷи нерӯҳои Амрико аз Афғонистон (15 авг.2021), тамоюли ифротгароӣ дар минтақа шиддат ва нерӯ гирифт, ки он боиси гумроҳии сиёсӣ, заъфи ҷаҳонбинии илмӣ ва ширкати ғаъоли ҷавонони тоҷик дар амалиёти террористӣ дар минтақа шудааст. Роҳи баромадан аз ин вазъият дар чист? Дар ин ҷо мехоҳем дар бораи ин равандҳо чанд мулоҳиза баён кунем.

Бунёдгароӣ чун абзор дар муқобила бо ваҳдати миллӣ. Ваҳдати миллӣ воқеан як амри муҳим, воқеӣ ва мондагор ва дар айни замон падидаи якрӯзаву чандрӯза нест. Он чун унсури муҳими бунёди давлати миллӣ раванди дарозмуддат ва доимӣ махсуб мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ин раванди сиёсӣ иҷтимоиро метавон на танҳо ҳар сол дар як рӯз бузургдошт намуд, балки онро бояд ҳамарӯза ва муттасил такмилу рушд дод. Муддати мадиди таърихӣ низоми мардумсолорӣ (яъне демократӣ) - и давлатҳои ғарбӣ барои миллату давлатҳо ва мамолики аз зеру силтаи системаи истеъморӣ бурунрафта чун улғӯ (модел) ё намунаи ибрат хизмат мекард. Ва дар ин раванд ханӯз ҳам барои ҳалли муваффақонаи бисёре аз масъалаҳо миллату дували дар ҳоли рушди Шарқ аз таҷрибаи низоми мардумсолорӣ ғарбӣ зарифона истифода мебаранд, беҳабар аз он, ки ғарб бозҳои пасипардаӣ ҳам мебаранд. Чаро имрӯз дастгирии доираҳои бонуфузи ғарбӣ ва бозигарони асосии сиёсати глобалии қудратҳои Ғарб аз ҳаракатҳои радикал ва ифротӣ (дар заминаи дин) ба андозаи хеле назаррас ғаъол гардидааст? Дар мисоли ҳаводиси авоҳири Афғонистон ба назар мерасад, ки онҳо бо татбиқи парадигмаҳои нави геополитикӣ ва неоколонистӣ аз дастгирии низомҳои демократияи миллӣ хаста шуда, акнун мехоҳанд низоми давлатҳои миллиро бо режимҳои динӣ конфессионалӣ иваз кунанд. Доираҳои ғарбиро ба чунин иқдомҳо чи қувваҳои тақон медиҳанд? Магар воқеан дар байни андешаҳои радикал, бунёдгароӣ ва низоми мустанликадорӣ навини дунё алоқаи ногустастанӣ вучуд дорад? Дар ин мавзӯ ҳоло кам касе аст, ки сухан бигӯяд, зеро аксари мардум намеҳамаанд, ки ҳудуд дар назари доираҳои сиёсӣ ҳарбии барқадратҳо бо шеваи нохушоянд ва

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ба истилоҳ “бад” ҷилва диҳанд ё ҷуръат намекунанд, ки аз радикализми динӣ парда бардоранд.

Сиёсат ин санъати имконот аст. Муттаасифона бояд эътироф намуд, ки ҳоло дар дунё бозиҳои нави геополитикии “шоҳмотӣ” дар миён аст, дар байни андешаҳои бунёдгарой ва низоми навмустамликадорӣ дунё дар зоҳир алоқаи ба назар ноаён ноноаён, вале дар асл дар миёни онҳо риштаҳои ногусастанӣ вучуд доранд (мисоли ҷароғаки сабз додан ба исломгароёнӣ Тоҷикистон дар оғози ҷанги шаҳравандӣ, бо ташриф овардани Велихов ва Собчак ба назди майдондорони Душанбе), дастгирии дубораи аксари абаркудратҳо аз ҳаракати Толибон барои ба қудрат расидан дар Афғонистон (15 авг.2021), бо шаклҳои гуногун, шояд ғайримустақим дастгирӣ кардани доираҳои сиёсӣ ва ҳарбии Ғарб аз ҳизби Таҳрир, Ал Қоида, ҳаракати ифротӣ дар аксари мамлакатҳо манъшудаи “Доиш” ва ғ.), вале маълум аст, ки ин иттиҳод албатта иттиҳоди тактикӣ аст, на стратегӣ ва на ҷизе барои сиёсати дарозмуддат. Бояд тазаққур дод, ки доираҳои манфиатдори мамолики абаркудрати дунё барои ба даст овардани фазо ва заҳири нави табиӣ аз ифротгароён чун имконият ва фурсати мувофиқ (opportunity) барои барҳам задани низоми давлатдорӣ миллий ва бунёди фазо барои ниҳодҳои фаромиллӣ (трансмиллӣ) ва он ҳам танҳо дар марҳалаи аввал чун абзор ва васила истифода хоҳад шуд.

Вале суоли асосӣ ин ҷост, ки ҷаро бархе аз ҳамватанон, мардумони мулкӣ мо, ҳатто равшанфикрон бо андешаҳои нопухтаву ақли норасид дар ин кор ба онҳо мусоидат мекунанд? Ҷаро қабати муҳими ҷаҳонбинӣ динӣ мардумоне, ба мисли теъдоде аз тоҷикон, бунёдгароёна (яъне ба таври истисноӣ танҳо даъват ба ибрат гирифтани аз гузаштаи ибтидоӣ исломӣ) ва паснигарона аст ва назарашон ба оянда умедворкунанда нест!? Ҷаро мо имрӯзҳо қабатҳои хувиятҳои дигаре, ба мисли хувияти қавмиву милливу фарҳангиву таърихӣ ин ҳалқу ин миллатро камтар дидан мехоҳем ё аслан намебинем. Ин дар ҳолест ки фарҳанги дунявияти мо дар таъриҳамон решаҳои чуқур дорад, он дар марҳалаҳои замони шӯравиву пешазисломӣ мо хеле барҷаста таҷриба шудааст. Таҷрибаи бардошти мо аз илму фалсафаи давраи сотсиализми шӯравиро як сӯ гузорем, ки бо вучуди фоҷиаҳои маълуми таърихӣ (коллективизатсия, кулаккунӣ, террори сталинӣ) дар Осиёи Марказӣ модернизатсияи

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

бузургро дар шуур, тарзи зиндагӣ ва хочагидорӣ ба вучуд оварданд. Аз ин ҳам гузашта, чаро мо суннати ақлгароёнаи гузаштаи тоисломии худро ба қадри кофӣ эътироф намекунем, ки пешгузаштагони мо дар Балх аз муаллифони аввалин китоби муқаддаси осмонӣ – “Авасто” буданд, ки низоми инсонмехвариву дунёмадорӣ ва ҳатто ҷаҳонбинии тавҳидиро (монотеизм) аввалин бор ба ҷаҳониён пешкаш намудааст, ки он объекти тақлиди фарҳангу динҳои дигар гардид?! Ё декларатсияи ҳуқуқи Курушро. Динҳои иброҳимӣ дар бунёди ваҳдоният маҳз аз дини зардуштия истифода бурдаанд. Чаро мо имрӯз аз фарҳанги дунёшиносии митроистии худ, ки аз “Авасто” пештар буд, ёде намекунем? Муҳимтар аз ҳама, чаро мо аз илму фалсафаи даврони исломӣ, аз фалсафаи табиат ва натурализми Муҳаммади Хоразмӣ, Абубакри Розӣ, Абунасири Форобиву Абурайҳони Беруниву Ибни Сино ва ё Умари Хайёму Носири Хусрав, ки табиятро “*Номаи илоҳӣ*” хонда, омӯзиши онро ҳатмӣ шуморидааст, камтар сухан мегӯем ва даъват ба сабақ ва ибратгирӣ аз онҳо намекунем. Чаро эътироф намекунем, ки тамаддуни исломӣ фақат пайравии кӯркӯрона аз фарҳанги авомонаи мазҳабӣ нест, ҷавҳари он танҳо иборат аз намози рӯзаву зақоту ҳаҷ нест, балки асли он илм асту ҳаёту зиндагист (“ислом на салот, бал илму ҳаёт аст!” М.Иқбол). Чаро аз он намегӯем, ки ибтидо ва заминаҳои бузургтарин назарияҳои табиатшиносӣ ва ҷамъиятшиносиро дар осори илмиву фарҳангии гузаштагони бузурги худ пайдо карда метавонем, барои мисол назарияи ҳуқуқии тақсими қудратҳо дар назарияи давлати Ибни Сино аз рӯи аналогияи кори мағзу дилу гурда ва ғ. Констутсияи Амрико ҳамин гуна назарияи тақсими қудратро аз Ч. Локк медонад. Ё назарияи кашфи қитъаи Амрико ва назарияи хуршедмехварӣ аз тарафи Берунӣ. Ин дар ҳолест ки тамоми мадрасаҳову уламои баъдина аз мадрасаҳои низомияи Бағдод сар карда то мадрасаҳои Бухорои давраи манғитҳо ва хатмкардаҳои онҳо - равшанфикроне ба мисли Абуҳомиди Ғазолӣ ва диг. мӯътазилиёну файласуфонро ба қуфр ва тақлид аз илми ҷунунӣ мутаҳам мекарданд, чаро мо боре ҳам як назари интиқодӣ ба гузаштаи исломии худ накардаем? Ҷавоб ин аст, ки мо ҳанӯз ҳам бар асари фикри қолабӣ ва ҳамон шиору иқтибоси аз модернистони исломии асри нӯздаҳу бистум қарор дорем, ки гуфта буданд: «*Ислом ба зоти худ надорад айбе, ҳар айб ки ҳаст, аз мусулмони мост*» (М. Афғонӣ, М. Абдух, М. Иқбол ва ғ.). Мо беҳбарем аз он, ки дунё дигар

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

шудааст. Барои мисол, магар мубориза барои бунёди “Дор-ул-ислом” ва ҷанг бо “Дор-ул-ҳарб” ҳоло ҳам имкон дорад? Магар ин худкушӣ нест, ки бо пешниҳоди ифротӣҳо яку ним миллиард мусулмон бо панҷуним млн. аҳолии рӯи Замин дар ҳоли ҷанг қарор бигирад?! Тамаддуни исломӣ, замоне, ки дар зери ҳучуми муғул ва тозиёнаи системаҳои истеъмории қарор гирифт, роҳҳои иҷтиҳодно бастан, тақлидҳои илму ақло гирифт, бо ин сабаб ин тамаддун аз раванқ бозмонд ва дар зери ҳаракати муқовимат аз қобилияти омӯзандагӣ аз таҷрубаи худӣ, сабақ гирифтани аз дигарон, омӯختани аз воқеияту дунёро аз даст дод. Суннати тақлид дар мадраса, ки илмҳои табиатшиносиро сарфи назар намуд, мағзҳоро хароб кард (Ҳофиз беҳуда нагуфта, ки “*Аз қили қоли мадраса ҳоли дилам гирифт*”). Мусулмонҳо ва дини онҳо оҳиста-оҳиста илмро аз худ дур андохтанд ва ба қавли муҳаққиқи исломи муосир М. Аркун, онҳо ба ҳамаи андешаҳои рушди ҳамаҷонибаи идеология ва тактикаи дифоияро пеш гирифтанд, ки дар он мақоми шуури динӣ дар муқоиса бо шуури илмӣ ва ҷаҳонбинии илмӣ ба маротиба бештар муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро илм ҳамкориҳои ҳамаҷонибаро талаб дорад, дар ҳоле ки дин даруннигар аст ва муҳофизакор. Дар натиҷаи ин идеологияи дифоия ва технологияи сиёсии он дар ҷаҳони ислом дини имонӣ табдил ба дини сиёсӣ шуд (яъне бо талқин кардани он ки дар гирду атрофи ҳама куфр аст душманӣ ва мусулмонон роҳи ҳалли масъалаҳоро танҳо дар ҷиҳоди исломӣ медиданд!). Дуруст аст, ки дар раванди таърих зарурияти пеш меояд, ки шуури динӣ бояд аз беҳу бунислоҳ шавад. Дар гузашта (дар замони Аббосиён) чунин ташаббусро муътазилиён ба даст гирифтанд ва то ҳама муваффақ ҳам шуданд. Вале мактаби ханбалӣ исломро боз ба ҳамон ҳадафҳои суннатгарой ва тақлид баргардонид. Ҳучуми марғбори муғул ба ин раванд қувват бахшид. Мақоми ақло илм дар ин давра ҳама коста шуд. Дар давраи нави таърихи истеъмории дар ивази ин кӯшиши хайр, ҳама баъд бо мусоидати бегонагон ва марказҳои фикрии ғарбӣ ба мусулмонҳо нақшаи роҳ ба шакли исломи ҷиҳодӣ “тақдим шуд”. Чун иқтисоди кишварҳои мусулмон ҳам дар ҳоли вобастагии саҳти истеъмории қарор дошт, мусулмонҳо аз тафаккури илмӣ берун ва дастнигари дигарон шуданд ва аз фуроши нафту гоз вобаста гардиданд. Дар чунин ҳолатҳо баробари дигар омилҳо фақру тангдастӣ заминаи ҳамин гуна таҳаввули манфӣ ва паснигари тафаккур мешавад. Дар шарҳи ин гуна масири ҳаракат, Ибни Халдун мақоли арабиро ба хотир меорад, ки

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

“вакте факр чоеро фаро мегирад, куфр мегӯяд, ки маро интизор шав”. Ба андешаи Ибн Халдун, диндорие, ки дар натиҷаи факру тангдастӣ ба миён меояд, диндории хориҷ аз ихтиёри шахс аст, факр инсонро аз масири дурусти фикрӣ хориҷ мекунад ва баъзе аз фақироне, ки таҳаммули ҳолати вазнини зиндагиро надоранд, барои ба даст овардани адолати иҷтимоӣ, ба мисли амали кофирон дар замонҳои гузашта, ба роҳзанию ғорат даст мезананд.

Ҳоло бошад, бунёдгариён ё салафӣҳои бунёдгари, махсусан “Доиш”(мамнӯ дар Тоҷикистон) дар ҷустуҷӯи куфр дар дохили исломанд. Бунёдгариён шумори калони тоҷикони порсигӯро ҳам ба ҷиҳоди исломӣ бар зидди яҳудиён, масеҳиён ва ҷанги мазҳабӣ бо шиори мубориза бо рофизм ба Эрону Афғонистони ҳамзабон роҳӣ мекунанд. Ин падидаи тафаккури ифротии тоҷиконро намоёндагони қавмҳои дигар, одатан бегона, боз ҳам обуранг дода, тоҷикони порсигӯи Тоҷикистонро ба порсигӯи Эрон муқобил гузошта, аз ин гуна тамоюли зиддиэронӣ лаззат мебаранд, ки тоҷикон ба мисли асрҳои миёна саҳифаи нави ҷанги мазҳабии байни шиа ва сунниро оғоз карданд [8]. Яъне ҳамкешу ҳамкишвар ва ҳамзабонҳоро тақсим куну, ҳукм рон. Магар дар асл ин худкушии фарҳангӣ ва миллии нест?! Вале вақтҳои охир бо ташкил кардани куштор дар яке аз калисоҳои католикии Истамбул ифротгариён саҳифаи нави ҷиҳоди исломиро барои худ боз карданд. Аз миёни иҷрокунандагони ин амал ду нафар тоҷик, яке шаҳрванди Руссия ва дигаре шаҳрванди кишвари мо буданд.

Ҳоло ҷавонони ифротӣ соддалавҳона боварӣ доранд, ки гӯё бо ин роҳ “*ваҳдати исломӣ*”-ро ба вуҷуд меоранд... Ин дарсҳо аз мадрасаҳои ҷиҳодии мамнӯи Покистон, ба мисли мадрасаи Девбанд гирифта мешаванд. Аз ин рӯ, онҳо бар зидди гуногунӣ дар ислом ва ҷомеаҳои мусулмоннишин баромада, пайравони адёну оинҳо ва мазҳабҳои дигарро қабул надоранд, аҳком ва боварҳои онҳоро ба ҷолиш мекашанд. Мардумро бо зӯри силоҳ “ба биҳишт” мекашанд. Воқеан ин гуна мушкил - мушкили тамоми бунёдгариён аст, чи яҳудӣ, чи масеҳӣ ва чи исломӣ. Ин тарзи тафаккурест, ки мустамликадорон дар мағзи мусулмонон (дар оғози бунёди давлати Саудӣ) ҷой намуданд, то онҳо бар зидди ягонагии воқеии мусулмонон, бар зидди системаҳои ба истилоҳ “худкома” ва “истибдодӣ” мубориза баранд, чун ҳадафи аслии онҳо дигар аст – пайравӣ аз тақлид, аз байн бурдани

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

андешаи ақлгароёни илмӣ, тафаккури рушди мустақили иҷтимоиву иқтисодиву технологӣ, истиклоли миллӣ ва сиёсӣ дар кишварҳои мусулмонҳо. Истеъморгарон ба арабҳо андешаи бунёди давлатҳои миллӣ, ё хонадонӣ, ё нақшаи панарабии Саддомӣ дар Ироқ ва баъдан эҳёи хилофати панарабӣ ва ё сотсиализми исломиро (масалан дар Мисри давраи Ҷамол Абдул Носир) пешниҳод намуданд. Ин охири таърих нест. Нақшаҳои пинҳонии геостратегӣ дар пешанд. Сипас, баъди истифодаи абзорӣ аз ислом ва мусулмонон, истеъморгарон (империализм) бори дигар бо баҳонаи мубориза бо таассубу бунёдгароии динӣ, бо шиорҳои “пешрафту тараққиёт” ба ин минтақаҳо таҷовуз карда, ватанашонро тасхир ва захираҳои моддиву табиӣ онҳоро аз худ карданд ва мекунанд.

Ҳоло мушкили ҷомеаи мусулмонҳо инчост, ки дар фарҳанги мо тафаккури таҳлиливу интиқодӣ рушд накардааст, вақтхое мешавад, ки дар бораи миллат ва идеологияи миллӣ сухан мегӯем, вале ин гуфторҳо самимӣ нестанд, зеро сухану амал фарқ мекунанд, таври мисол, як маҳаллу вилоят ё расму оини худро аз дигарон боло мешуморем, аксаран манфиати гурӯҳиро тарафдорӣ мекунем. Дар ин масир мо гуё ба пеш рафтаи мехоҳем, вале рӯю ду ҷашми биноямон ба гузашта нигаронида шудааст. Баръакси мо, ғарбиҳо ояндабинанд. Барои мо Оянда торик ва гуё пешгуиношуданӣ аст. Абзори мавриди истифодаи мо инзамонӣ ва инҷаҳонӣ аст, вале мафкураи мо онзамонӣ – асримиёнагӣ (онҷаҳонӣ) аст. Ҳоло ҳам бо тафаккури фарсуда ва категорияҳои замони гузашта ва ҳидояти бегонагон якдигарро ба “мусулмону кофир” ва “мӯъминону рофизиву қарматӣ” тақсим мекунем. Ҳушёр бояд буд, то бори дигар, ба мисли ғоҷаи солҳои навадуми ҷанги таҳмилӣ мардуми соддаро ба “вовчик”-у “юрчик” тақсим намуда ба тақрори ғоҷаҳои ғайриинсонӣ набарем, ва дар заминаи бархурди мафкураҳо (коммунизм, демократия, ислом ва ҷанги маҳалҳо) ва бархурди геополитикии кишварҳои ғайр абзори пиёда сохтани нақшаҳои бегонагон наshawем. Аз гузашта дарс бояд гирифт. Вале оё тасмимгир дар ҳаёти худ мо ҳастем.

Чаро мо, тоҷикон аз гузашта ибрат намегирем!? В.В. Радлов, як стратег ва шарқшиноси немистабори Русияи таззорӣ дар охири асри нӯздаҳум ба императори Рус баъди тасарруфи ҳарбии кишварҳои осийёи омӯзаҳои зиёде оид ба ояндасозии Осийёи Марказӣ пешниҳод кард ва маслиҳати стратегӣ дод. Яке аз онҳо ин буд, ки дар Осийёи

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Марказӣ набояд ба тоҷикон таъя кард, зеро онҳо миллати ашрофзода, шаҳрнишин, наҷибзодаи элитарӣ ва дар айни замон доғматик ва бунёдғароёни исломианд. Баръакси ин, ба туркҳои саҳронишин бояд таъя кард, ки фикри боз ва фарҳанги соддаву мардумиву бодиянишинӣ, вале созандаву умедкунанда доранд ва аз инҷост, ки онҳоро ба хости худ ба тарафи барои манфиати империя зарур равона кардан мумкин аст. Ин дар замоне буд, ки тоҷикону форсизабонони дигар дар шаҳрҳову аморатҳои Осиёи Марказӣ мақоми калидӣ доштанд. Магар ин тасмими давлати тазории Рус воқеъбинона, аз рӯи адолат ва дуруст буд? Магар ҳоло зарур аст, ки мо бояд ин фикри душманонаро тасдиқ бикунем ва худро пуштибони ягонаи Ислом дар Осиёи Марказӣ эълон бикунем? Ҳеҷ кас нагуфтааст, ки таърихи ҳазорсоларо бояд сарфи назар намуд. Ислом боқӣ мемонад. Вале воқеан, чаро бояд фарҳанги дунявият ва низоми мардумсолориву давлати дунявӣ ва арзишҳои илмиву ақлгароии худро аз сари нав таҷриба накунем, дар худ рушд надихем ва маҳз ҳамин арзишҳоро ягона унсури *идеологияи милли* нашуморем? Ин арзишҳо дар замони ислом ҳам коргар буданд. Қоре, ки Камол Отатурк дар Туркия, ё ҳамсоёғони мо ин шабу руз хуб ё бад, вале ба ғоидаи миллати худ анҷом медиҳанд. Дар он ҷо расонаҳои хусусӣ ва ҷомеаи маданӣ дар масъалаҳои доғ (масалан, масъалаи сарҳад) манфиати давлати миллии худро дастгирӣ мекунанд. Дар мо бошанд, расонаҳо дар даҳон об гирифтаанд.

Тоҷикон ва бунёдғароӣ: таърихчаи он ва роҳи бурунрафт

Биёед ба ин баҳс бештар мурур кунем. Маҳз ба иллати бунёдғароӣ буд, ки тибқи маслиҳати В.В. Радлов баъди нуфузи пурраи ҳарбӣ пайдо кардани шоҳ - императори Рус ба Осиёи Марказӣ дар раванди тақсими дубораи қудрат ҳукумати тазорӣ мақоми тоҷиконро дар ин сарзамин ба сифр расонид. Дар солҳои минбаъда тоҷиконро бо ёрии ҷадидон ва пантуркистон, ки дар аввали асри XX бо ҳидояти “ҷавонтуркҳо” дар Туркия аз ислом ҷун абору технологияи фарҳангиву сиёсӣ барои бароварда сохтани ниёзҳои миллии худ хеле муваффақона истифода карданд, аз марказҳои фарҳангиву саҳнаҳои сиёсӣ берун карда, аз шаҳрҳои муттамаддин (маҳсусан бо кӯмаки большевикон) ронда шуданд. Тоҷикон бештар ба кӯҳҳо - ин охири панохгоҳи заминиву инҷаҳонии онҳо, ронда шуданд. Аксари тоҷикони равшанфикри Бухоро (Ф. Ҳоҷаев, А. Муҳиддинов, С. Айни)

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

намехостанд, ки Бухоро макоми марказии худро аз даст бидиҳад, онҳо ба зодгоҳи худ содиқ монданд [2; 3] ва то замоне манфиати миллатро сар доданд. Бо таъсири пантуркистон зодагони Бухоро, ба мисли форсизабон Файзулло Хочаев ва ҳамфикрони пантуркисти дигар, тибқи манфиати нафсонии худ ба ҷои Ҷумҳурии Халқии Бухоро давлати такқавмӣ Ҷумҳурии Ўзбекистон сохтанд, дар ҳоле ки дар қаламрави он қавмҳои мухталиф бо нуфузи бузурги тоҷикон зиндагӣ мекарданд. Онҳо забони форсии тоҷикӣ, забони расмиву миллии аморати Бухороро чун “*забони аморат*” аз муомилот берун намуданд. Аз рӯи маълумоти муаррих Камол Абдуллоев, зодагони Бухоро барои ташкили давлате бо номи Тоҷикистон бетараф, ё ҳатто хайрхоҳ набуданд (К. Абдуллоев, Радиои озодӣ). Тоҷикони Осиёи Марказӣ бар асари баъзе иллатҳо (масалан, бар асари бумӣ будан, ба мисли мардуми кучӣ динамик, сайёр ё қобили таҳрик набудан) бо ҳам муттаҳид набуданд, ба “қазираҳо” тақсим шуданд ва дар худ худшиносии ягонаи миллии рушд надовдаанд.

Дар ин раванди марзбандии миллии Осиёи Миёна дар солҳои 20-уми асри XX бо вучуди иштироки назарраси бухориён дар он, касе аз номи манфиатҳои мардуми тоҷик сухан нагуфт: на шахсиятҳои тоҷикзабони бухорӣ ва на ҷадидони форсизабони Самарқанд, Фарғонаву Тирмиз худро чун тоҷик ба вакилии ин комиссия пешбарӣ накарданд. Ҳатто тибқи андешаи баъзе аз муҳаққиқон, Садриддин Айнӣ, ки баъдан чун нависандаи маъруфи тоҷик шинохта шуд, қабл аз зуҳури мухторияти тоҷикон дар ҳудуди Ўзбекистон дар соли 1924 аз қорбурди истилоҳи тоҷикӣ дар баробари форсизабонони шаҳрнишин худдорӣ карда, ин номро танҳо ба тоҷикони кӯхистонӣ истифода мекард. Ба шаҳодати О. Сухарева, бо вучуди тоҷикзабон будани аксарияти кулли сокинони Бухоро, танҳо тақрибан чоряки онҳо худро тоҷик муаррифӣ мекардаанд, бисёре аз онҳо бо тоҷикӣ сӯҳбат мекарданд, вале дар тоҷик будани миллаташон иқрор намешуданд [7]. Тоҷикони шаҳрнишин, азбаски шуури сирф шаҳриву тиччорӣ доштанд, ҳувияти худро бештар ба номи шаҳр - зодгоҳ (полис, бухориву самарқандиву фарғонӣ ва ғ.) муайян мекарданд ё худро ба мисли пештара “уммати мусулмон” шуморида, аз доираи қавму миллат боло медонистанд.

Гузашта аз ин давлати наваташкили Ўзбекистон (ки бештар бо ташаббуси бухориёни тоҷик, вале туркшуда ташкил шуд) ҳам

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

намехост, ки Бухоро аз даст ва қаламрави он берун равад. Танҳо бо пофишории абармардоне ба мисли Шириншо Шохтемур, Чинор Имомов ва Нустратулло Махсум, ки ба ибораи К. Абдуллоев аз шумори равшанфикрони “деҳотӣ” буданд (1), ки тавонистанд, то чанд бахше аз қисматҳои тоҷикнишини Аморати пештараи Бухоро ва навоҳии Фарғона, бо мушкилии зиёд аз Ӯзбекистон бароварда, дар заминаи он давлати тоҷикон ташкил шавад. Ба далели заифии шуури миллии мардумони шаҳрӣ баъзе нависандагон ва муҳаққиқони манфиатҷӯ ҳоло ҳам, то ҳозир мекӯшанд, ки ташкили Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар Осиёи Миёнаи шӯравӣ дар солҳои бистум ба зерӣ суол баранд. Яке аз онҳо Адиб Халид, муаррих ва мардумшинос аз ИМА (1964), дигаре Ботағоз Касымбекова аз Қазоқистон, сокини Олмон мебошанд [3; 7]. Тавре ки маълум аст, аксари тоҷикон дар ибтидои асри ХХ барои ислом (Бухорои амирӣ, ҷадидизм, пантуркизм) ё болшевизм мубориза мебуданд, вале таҷрибаи бунёдгариҳои тоҷикон дар Осиёи Миёна бо ғоҷиа тамом шуд.

Ба ҳамин монанд, таҷрибаи бунёдгариҳои тоҷикон дар Афғонистон ҳам ғоҷиабор буд ва ҳоло ҳам чунин аст. Умдатарин ҳатоғҳои ғоҳиши сиёсиро дар заминаи бунёдгарӣ дар Афғонистон Ҳабибуллоҳон (бо таҳаллуси “Баҷаи Сақо”, 1821-1929), ин муҷоҳиди тоҷиктабор содир кард, ки соли 1922 бо даъвати Олимхон, амири гурезаи Бухоро ва дастгирии зарҳариди турк – лидери пантуркистон Анвар Пошо, ки бунёди хилофати бузурги Туркро дар дил дошт, барои озод намудани Бухоро бо фидоӣни Панҷшер ба Душанбе омада буд. Он вақт бо дастгирии Туркия босмачиён Душанберо пойтахти аморат эълон намуданд. Баъди мағлубият аз лашкари Сурх (ки бо истифода аз сармояи яҳудиён Бухоро ба амал омад - тибқи назари Г. Шерматов) ва баъди бозгашт ба Афғонистон ва муборизаҳои бардавомии сиёсӣ аз тариқи кудато Ҳабибуллоҳон ба муддати нӯҳ моҳ тахти аморати Афғонистонро ба даст гирифт ва дар сар ҳавои бо роҳи ҷангу ҷиҳод барқарор намудани аморати Бухоро ва муттаҳид намудани тамоми мусулмонони Осиёи Марказиро дошт [2; 3]. Маълум аст, ки Руссия аз ин ҳарос дошт ва табиист, ки намегузошт то ин кор амалӣ шавад.

Ин корро Ҳабибуллоҳони Қалақонӣ дар муқобили Амонуллоҳони паштунтабор, миллатдӯст, вале муслах, тараққиҳоҳ ва ислохотпарвар мекард... Амир Амонуллоҳон он замон бо тақлид аз

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Аврупо (бо пешниҳоди Маҳмуд Тарзӣ 1867-1935, равшанфикри афғон) беҳтарин самараҳои тамаддуни ҷаҳониरो барои мардуми мусулмони афғон ба беҳтарин вачҳ пешниҳод намуд. Сар карда аз системаи нави таҳсилот, мактабу маориф (*Лисаи Ҳабибия*, ки шоҳ Ҳабибуллоҳон бунёд карда буд), донишгоҳҳо, шифохонаҳо, истешани барқӣ, роҳи оҳани камбар, истихроҷи заҳири зери замин, ислоҳоти дигари иқтисодӣ ва ғ. Ҳанӯз дар ҳамон солҳои бистум ба Амонуллоҳон муяссар шуд, ки роҳи камбари оҳанро дар байни Кобул ва Деҳлӣ бунёд кунад...!). Беҳтарин фарзандони намоёни Афғонистон (аз сардор Муҳаммад Довуд сар карда то Аҳмади Зоҳир, Абдулло Абдулло, Халилзод, Карзай, Ғанӣ ва диг.) парвардаи ҳамин мактаб буданд. Дуруст аст, ки баъзе аз сиёсатмадорон аз доираи манфиатҳои кавм берун рафта натавонистанд ва ниҳоят кишварро ба фоҷиаи нави инсонӣ мувҷеҳ намуданд.

Вале Ҳабибуллоҳони тоҷик дар пайравӣ аз бунёдгароеи динӣ бо шиори дини ислом ва ғазавот бар зидди ӯ бархест ва нақшаи ислоҳот ё реформатсияи мамлакатро барбод дод. Агар чунин воқеа сурат намегирифт ва нақшаҳои амир Амонуллоҳон амалӣ мешуданд, ҳоло вазъи имрӯзаи ҳуди Афғонистон ва мо, ҳамсояҳои он комилан дигар мебуд. Чунонки дида мешавад, то ҳанӯз ҳам бадбахтона, бо вучуди паст будани сатҳи фарҳанги сиёсии мо, ҳоло ҳам қишри азиме аз ҷомеаи мо ба дунё бо фикри боз наменигаранд; ҳаргуна навовариҳои илмро ба мисли “*бидъат*” бо мушкилӣ қабул мекунанд... Баъди инқилоби Савр ва вуруди лашкари шӯравӣ ба Афғонистон вазъият боз ҳам мушкилтар шуд. Гурӯҳҳои ифротии исломӣ аз тарафи доираҳои геостратегӣ ва дастгоҳҳои истиҳборотии Ғарб бо ҳамкорӣ бо доираҳои давлатҳои арабӣ ва мусулмонии Шарқ ҳамаҷониба дастгирӣ ва парвариш карда мешуданд. Аз ҷумла, се нафар муҷоҳиди афғон - Аҳмадшоҳи Масъуд, Раббонӣ ва Ҳикматёр бо бурсияи онҳо дар Миср аз мактаби “*ихвониҳо*” сабақҳо мегирифтанд. Чанде баъд онҳо ба муддати кӯтоҳ ҳукуматро гирифтанд. Вале ҳукумати муҷоҳидин дер напояд, ҷои онро барномаи дигари ҷиҳоди исломӣ бо номи таҳрики “Толибон”, ки бо маблағи ғарбӣ ва шайхҳои араб боз ҳам дар мадрасаҳои ҷиҳодии Покистон поягузорӣ карда шудааст, гирифт. Вале баъди чанд вақт дар солҳои духазорум ғарбӣ барои Афғонистон шитобкорона барномаи нави пиёда карданд, ки дар натиҷаи он ҳукумати демократии ғарбгароро бунёд карданд. Ба

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

гумони ғолиб оромӣ ва пешрафт дар ин минтақа ба мақсади абарқудратҳо мувофиқ нест. Ин буд, ки мутаассифона, ин ҳукумат ҳам муваффақ нашуд, баъди 20 сол ғарбиҳо ба тақопу даромаданд ва бо сарвари Халилзод баъди ҷустуҷӯҳои бардавом дар зиндонҳои дунё ва кампҳои Покистон намоёндогони зиндамондаи ҳаракати Толибонро пайдо карданд, ба онҳо аз сари нав умед ва умри нав бахшиданд, дар ш. Доҳаи Қатар идораи расмӣ кушоданд. Ниҳоят дар моҳи августи соли 2021, баъди гуфтугузориҳои дурудароз онҳоро ба Кобул ба сари тахту қудрат оварданд... Бори дигар собит мешавад, ки мантиқи абарқудратҳо барои дигарон қобили дарк нест!

Ҳоло ҳам ҳаёти мо аз ҳамсоягони наздики мо, алаҳусус, кишварҳое ки мӯътақид ба бунёдгароиянд, ё миллатгароии ифротиро таҷриба мекунанд (ба мисли Афғонистон) вобаста аст. Ҳамон тавре, ки Ҳабибуллоҳони Калакони - Бачаи Сақои тоҷик аз ислом чун абзори сиёсӣ барои расидан ба қудрат истифода мекард, ҳоло айнан ҳамон хел Толибони пуштунтабор аз он барои ба қудрат расидани қавмашон истифода мекунанд. Тоҷикони гумроҳи бо Доиш пайваستا дар сар ҳаёли дигари геополитикӣ доранд (ба ибораи Ибни Халдун “бунёди диндорӣ ғайриихтиёри шахс”), ки дар боло аз онҳо сухан рафт, дар паи иҷрои супоришҳои дигари бегонагон мебошанд. Пас роҳи ислоҳ ва берунрафт аз ин тарзи тафаккур кучост?! Ба назар мерасад, ки дар марҳалаи ҳозира ягона роҳи наҷот рӯй овардан ба арзишҳои миллӣ ва давлати миллӣ мебошад. Гумон меравад, ки ин ягона “вазифаи хонагии мо” аст, дигарон, масалан, аз берун дар амали ин кор касе манфиатдор нест!

Фарҳанг ва низоми дунявият. Дар фурсати аввал тибқи низоми дунявият набояд иҷоза дод, ки аз ҳар гуна дину имон, алаҳусус, дини муқаддаси ислом ба ғаразҳои сиёсӣ истифода шавад! Воқеан хуб аст, ки ин нукта дар Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол сабт шудааст. Рушди давлати дунявӣ ва низоми дунявии мардумсолорӣ дар муқовимат бо бунёдгароии диниву ифротгарой аз вазифаҳои муҳими давлати миллӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо вазифаҳое мебошанд, ки дар Қонуни асосӣ (Конститутсия) пешниҳод шудаанд ва аз тарафи он дастгирии ғайрирасмӣ меёбанд. Қабул гардидани Ёълумияи Ваҳдати миллӣ (27.06.1997) заминаҳои ҳуқуқиву фарҳангии бунёди давлати миллии дунявӣ барои ҳалқе бо фарҳанги мусулмониро бештар фароҳам намуд.

Албатта дунявият дину расму оини диниро инкор намекунад,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

зеро дунявият маъноӣ атеизмро надорад, мутаассифона инро на ҳама дарк мекунанд. Дунявият ва давлати дунявӣ динро кори вичдонӣ ва шахсии ҳар як шахрванди кишвар медонад. Дар давлати дунявӣ ягон мафкураи ҳоким вучуд надорад, ҳама мардум дар эътиқод ва баёни андеша ҳуқуқи баробар доранд. Вале касе наметавонад, ки андешаи худро ба дигаре бор бикунанд. Ин нуктаҳои дар қонуни асосии Тоҷикистон сабт шудааст.

Бале, сулҳу оромиш ва раванди пешрафт кори содаву осон нест, чун мушкилоти ватани мо баъди ба даст овардани истиқлолият зиёд аст: камбизоатӣ, ҷои кор намерасад, бештари мардум, махсусан одамони дороӣ қобилияти корӣ дар муҳочират қарор доранд ва мутаассифона, дар он ҷо онҳо баъзан аз оддитарин ҳуқуқи инсонӣ бархурдор нестанд. Ин корҳо албатта даҳлати таъҷилии давлати миллӣ, ниҳодҳои байнидавлатӣ ва ҷомеаи шахрвандиро талаб доранд. Албатта яккатозӣ ва худҳои дар сиёсат мушкилзо аст. Вале аз мушоҳидаҳо дида мешавад, ки чандин интиҳоботи ба ном демократие, ки дар кишвари ҳамҷувори мо, Афғонистон ба амал омаданд, ба мардуми он ва зиндагиву суботи ҷомеаи ҳамзабонони мо таъсири мусбат ва назаррасе нарасониданд. Дуруст аст, ки дар байни давлатҳои мо савдои байнисарҳадӣ, роҳҳои тиҷоратӣ, доду гирифти молу коло ва савдои энерҷии барқӣ сурат гирифт ва ҳоло ҳам давом дорад. Вале ҳатари ҷангу хунрезӣ ва таҳдиди гурӯҳҳои ифротӣ дар дохил ва берун ҳанӯз ҳам кам намешаванд. Ин ҳатар ба мо рӯз ба рӯз торафт бештар таҳдид мекунад. Барои пешгирии он барномаҳои амал заруранд. Сарҳадҳои мо бо ҳамсоякишварҳо бояд ба нуктаҳои сулҳу тиҷорат, ҳамкориҳо ва пешрафт табдил ёбанд.

Мову шумо боре ҳам бояд фикр кунем, ки ҷаро ватани мо ҳатман бояд аз сари нав майдони бархурди мафкураҳои диниву дунявӣ ва тохтутозу пиёдаسازیи нақшаҳои бегонагон бошад? Магар маълум нест, ки имрӯзҳо бо номи ислом ва ҷиҳод дар як они воҳид тамоми ҷинойткорони дунё дар як нукта ҷамъ мешаванд...?! Он метавонад, ки як ишора ва як баҳонае барои транскмпанияҳои глобалӣ бошад, ки ғурӯши силоҳ ва оташи ҷангро дар ҷое аланга диҳанд, ба иборае “обро лой намуда, моҳӣ доранд”. Оё касе ё қуввае дар ҷаҳон барои пешгирӣ аз ин паёмадро дорад, оё тарафе зомин ва қафили кишвари аз нигоҳи иқтисодӣ заиф шуда метавонад?! Мардумсолорӣ (демократия), сулҳу оромишро дар шуури мардуми авом муддати солҳо тарбия бояд

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

кард, онро ҳатман аз системаи ибтидоии таҳсилот шурӯъ бояд намуд, он бояд кори ҷониву ҳаррӯза давлату ниҳодҳои таълимӣ бошанд, вале онро ба зӯри сиёсатҳои глобалӣ ва нақшаҳои мазҳабӣ аз берун наметавон ҷорӣ намуд.

Миллати тоҷик мусулмон аст, аз ин ҷост, ки фарҳанги ҳазорсолаи исломро азиз медорад. Вале, ҷунонки дар китоби муқаддаси мусулмонон, дар сураи “*ал-Бақара*” омадааст, ки «*Ля икраха фи-д-дин*», яъне дар дин зӯрӣ нест ва диндорон набояд тарзу равиши диндорӣ худро ба дигарон бор бикунанд. Ҳамин мазмун дар “Оят ул курсӣ” низ такрор мешавад [5]. Махсусан дар ҳоле, ки дунё дигар мешавад. Таъкид бояд кард, ки эътиқоди мусулмонони кишвар на моли шахсии ягон рӯҳонӣ, диндор ва на шахси дигар, ба таври мисол сармоядор ё сиёсатмадор аст, он воқеан кори шахсӣ ва вичдонии ҳар як инсон аст! Барои густариши ин гуна фарҳанги мардумсолорӣ, албатта иродаи давлати миллӣ (яъне иродаи тамоми миллат) барои рушди зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ зарур аст. Саҳми Пешвои Миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Э. Раҳмон дар танзими расму русуми диниву фарҳангӣ хеле бузург аст, ки бо ташаббуси он кас дар ин самт қонуни мушаххас қабул шуд. Дар ин самт бузургони давлату миллат бояд дар роҳи таълиму тарбияи инсонии нави асри XXI зудтар ва бештар фикру амал кунанд (онҳоро ба беҳтарин донишгоҳҳои дунё фиристанд ва баъди бозгашт бо кор таъмин кунанд), ин кор танҳо бо роҳи ташвиқу таблиғ натиҷа намедихад. Насли нави ҷавонон бояд таҳлилгар, эҷодкор, дорои фарҳангу маърифати нави сиёсӣ, миллатдӯст, ғайратманд, иродатманд, оқилу доно, хирфай, прагматик ва насли дорои ҳисси баланди мадуро ва берун аз таассуб бошад. Барои дар амал ҷорӣ намудани ин хостаҳо Вазорати илму маориф бояд барномаҳои нав барои рушди ҷаҳонбинии илмӣ дар боғчаҳои бачагон, мактаби мутавассита ва донишгоҳҳо омода намояд. Ҳукми вақт бебозгашт аст, ҳама чиз вақту соат дорад, то ин ки кор аз кор нагузарад. Вақт метавонад дар сурати будан ё набудани ирода миллатеро сарфароз ва ё баръакс сархам намояд. Ба мисле ки шоир мегӯяд:

Худо он миллатеро сарварӣ дод,
Ки тақдираш ба дасти хеш бинвишт.
Ба он миллат сару коре надорад,
Ки дехқонаш барои дигарон кишт.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Китобнома:

1. Абдуллаев, К.Н. От Синьцзяня до Хорасана / К.Н. Абдуллаев. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 571 с.
2. Абдуллаев, К. История в лицах. Бачаи Сако - удалец из Хорасана (Часть I). - URL: <https://www.fergananews.com/articles/5488> (дата обращения: 24.11.2007). – Текст: электронный.
3. Адиб Халид. Making Uzbekistan. Nation, Empire, and Revolution in the Early / Адиб Халид. - USSR. - New York: Cornell University Press. Ithaca, 2015.
4. Амир Амонуллохон. - URL: http://www.ng.ru/vision/2019-08-19/100_135519082019.html. – Текст: электронный.
5. Куръон. Аят аль-Курси (255-257), - URL: <https://pesni.guru>). – Текст: электронный.
6. Радлов, В.В. Население Средней Азии: тюрки и таджики. Зеравшанская долина. Записки. - URL: <https://anthropology.ru.livejournal.com/677553.html>. – Текст: электронный.
7. Создание Таджикистана. - URL: <https://mytashkent.uz/2017/07/13/sozdanie-tadzhikistana-kak-eto-bylo-n-mingbaev/>. – Текст: электронный.
8. Uran Botobekov. Unveiling the Motivation: Tajik ISKP's Calculated Strikes on Iran. The Gaza war has opened an unprecedented chapter in the bitter Shia-Sunni sectarian struggle. The Diplomat, January 25, 24. - URL: <https://thediplomat.com/2024/01/unveiling-the-motivations-tajik-iskps-calculated-strikes-on-iran/>. – Текст: электронный.

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтаем, ки инъикоси ҷашни Наврӯзро дар рӯзномаи вилоятии ВМКБ, ки «Бадахшон» ном дорад, муайян кунем, зеро ки то кунун ин масъала ба таври махсус мавриди омӯзиши қарор наёфтааст. Аҳамияти баррасии ин масъала дар он аст, ки дар рӯзномаи вилоятии «Бадахшон» (аз соли таъсисёбиаш - соли 1931, то соли 2023 дар тӯли 92 сол) то кадом дараҷа Наврӯз инъикос ёфтааст, муайян мегардад. Ҳамчунин маълум мегардад, ки дар ин солҳо ҷашни Наврӯз дар кадом сатҳу дараҷа гузаронида шудааст. Дар мақола рӯзномаи «Бадахшон» дар ҳар як даҳсола мавриди таҳлил қарор ёфтааст, мӯҳтавои асосии он баррасӣ гардида, муайян шудааст, ки ҷашни Наврӯз дар ҳар як даҳсола дар ин рӯзнома то кадом дараҷа инъикос ёфтааст.

***Калимаҳои калидӣ:** Наврӯз, ҷашн, рӯзнома, „Бадахшони сурх“, „Бадахшони советӣ“, „Бадахшон“, давраи Шӯравӣ, солҳои истиқлолият.*

Отражение Навруза в газете “Бадахшан”

В этой статье мы решили определить освещение праздника Навруз в региональной газете Национальной академии наук Украины, которая называется «Бадахшан», поскольку до сих пор этот вопрос особым образом не изучался. Важность рассмотрения этого вопроса

²³**Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович** - номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. В. Гулмаҳмад, 52/6. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. В. Гулмахмада, 52/6. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich - candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO. Khorog, st. V. Gulmahmad, 52/6. Tel.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

заклучаецца в том, что будет определено, в какой степени Навруз отражен в областной газете «Бадахшан» (с года ее создания – 1931, по 2023 год – 92 года). Известно также, на каком уровне проходило празднование Навруза в эти годы. В статье проанализирована газета «Бадахшан» в каждом десятилетии, рассмотрена ее основная обложка, а также определено, в какой степени праздник Навруз был отражен в этой газете в каждом десятилетии.

Ключевые слова: Навруз, праздник, газета, “Красный Бадахшан”, “Советский Бадахшан”, “Бадахшан”, советский период, годы независимости.

Reflection of Nowruz in the newspaper "Badakhshan"

In this article, we have decided to determine the coverage of Nowruz in the regional newspaper of the National Academy of Sciences of Ukraine, which is called "Badakhshan", as this issue has not been studied in a particular way so far. The importance of considering this issue is that it will be determined to what extent Nowruz is reflected in the regional newspaper "Badakhshan" (from the year of its establishment - 1931, to 2023 - 92 years). It is also known at what level Nowruz was celebrated during these years. The article analyses the Badakhshan newspaper in each decade, examines its main cover, and determines the extent to which Nowruz celebration was reflected in this newspaper in each decade.

Key words: Nowruz, holiday, newspaper, “Red Badakhshan”, “Soviet Badakhshan”, “Badakhshan”, Soviet period, years of independence.

Қабул аз баррасӣ кардани мавзӯ ба таърихи мухтасари рӯзномаи Бадахшон рӯчӯ мекунем. Аввалин шумораи рӯзномаи вилоятии ВМКБ бо номи «Бадахшони Сурх» 2-юми сентябри соли 1931 дар Хоруғ бо забони русӣ ва форсӣ аз ҷоп баромадааст. То соли 1933 дар шаҳри Хоруғ матбаа вучуд надошт, рӯзномаро дар дастгоҳи ҷопии сарҳадбонон ҷоп мекарданд. Аз соли 1935 то охири соли 1940 ин рӯзнома бо алифбои лотинӣ ҷоп шудааст. Аз 1-уми майи соли 1955 то соли 1991 рӯзнома бо номи «Бадахшони советӣ» ҷоп мешуд. То солҳои 80-уми қарни гузашта теъдоди нашри он босуръат афзудааст. Агар дар соли 1931 шумораи рӯзнома ҳамагӣ 250 нусха бошад, пас дар соли 1981 шумораи он ба 12,7 ҳазор нусха расидааст ва он ҳафтае се маротиба ҷоп мешуд, яъне адади нашри рӯзнома дар муддати 50-сол 50 маротиба афзудааст» [муфассал ниг.: 6, 49-69; 7, 6].

Баъд аз пошхӯрии давлати Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

истиклолият рӯзномаи вилоятӣ бо номи «Бадахшон» ба андозаи А-3 дар 8 саҳифа ба забони тоҷикӣ ва русӣ, дар як ҳафта 1 маротиба ҳамчун ҳафтаномаи ҷамъиятиву сиёсии Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ВМКБ бо шарҳи масъалаҳои сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз ҷоп мебарояд. Теъдоди нашри рӯзнома, кормандони он, шароити кори онҳо сол аз сол беҳтар гашта истодааст.

Агар ба таърихи солҳои 30-юми қарни XX-уми Иттиҳоди Шӯравӣ (дар он солҳое, ки матбаи рӯзномаи «Бадахшон» ба фаъолият оғоз намуд) назар андозем, солҳои «пурра барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ», «солҳои иҷроӣ се вазифаи сохтмони сотсиалистӣ», солҳои «пурра аз байн бурдани сохти кӯҳнаи феодалӣ», ва солҳои «таъкиботҳои пуравчи сиёсӣ» буданд. Наврӯз ҳамчун, яке аз ҷашнҳои кӯҳану боқимондаи сохти феодалӣ дар ин солҳо дар зери пардаи ғафсу сиёҳи сиёсату идеологияи Шӯравӣ беному нишон мондаст, зеро ки мо рӯзномаи «Бадахшони Сурх»-и солҳои сиюмо дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон пурра варақгардон кардем, вале ягон сухане дар бораи Наврӯз дар он нест.

Дар нимаи аввали солҳои 40-уми қарни XX аз сабаби сар задан ва идома ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ва дар нимаи дуюми солҳои 40-ум бо барқарор кардани оқибатҳои ҷанг, қорнамоиҳо дар фронт ва ақибгоҳ мавзӯҳои асосӣ ва рӯзмараи рӯзномаи «Бадахшони сурх» гардиданд [муфассал ниг.: 6, 70-84]. Дар ин солҳо ҳам бо сабабҳои болозикр Наврӯз дар рӯзномаи «Бадахшони сурх» инъикос наёфтааст.

Дар солҳои 50-ум (1950-1959) то 1-уми майи соли 1955 ин рӯзнома «Бадахшони сурх» ном дошт ва баъдан, ки ба «Бадахшони советӣ» табдили ном намуд, дар он низ оиди Наврӯз ҷизе навишта нашудааст. Дар ин солҳо рӯзномаи «Бадахшони сурх» хеле рӯзномаи сиёсӣ гардидааст ва «назорати партиявӣ» аз болои он боз ҳам бештар гаштааст, зеро ки вай нашриёти ин ҳизб буд. Дар саҳифаи якуму дуюми рӯзнома воқеаҳои рӯйдодҳои, ки дар марказ - пойтахти ИҶШС (СССР), бахусус дар ҲКИШ (КПСС) рух медоданд, инъикос мегардиданд. Масалан, дар рӯзномаи «Бадахшони сурх» аз 17-уми март соли 1951 дар ду саҳифаи калон мақолаи хеле калонҳаҷм таҳти унвони «Тарзи гузаронидани машғулият дар кружок аз рӯй мавзӯӣ

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

«Меншевикон ва большевикон дар ҷанги русу япон ва инқилоби якуми рус» ҷой дода шудааст. Ё дар рӯзи 20-уми марти 1951 (ки арафаи иди Наврӯз аст) дар се саҳифаи асосии рӯзномаи «Бадахшони сурх» “Съезди X-уми Партияи большевикон» ба ҷоп расидааст. Дар саҳифаи ҷорум бошад рӯйдодҳои манфии ҷаҳони сармоядорӣ оварда шудаанд. Ҳамин ҳел, бо ҳамин мазмун дар тамоми солҳои 50-ум рӯзномаи «Бадахшон» аз ҷоп баромадааст.

Дар солҳои 60-ум (1960-1969) низ бештар воқеаҳои сиёсӣ фарогири рӯзномаи «Бадахшони советӣ» буданд. Масалан, ҳар сол дар рӯзи 18-уми март (дар арафаи ҷашни Наврӯз) мақолаи калонҳаҷме ба «Коммунаи Париж»-и соли 1870 бахшида шудааст. Ё ин, ки дар саҳифаи ҷоруми рӯзномаи «Бадахшони советӣ»-и соли 1963 мақолае таҳти унвони «Хун дар рӯи сангҳои Богота» рӯи ҷоп омадааст.²⁴

Дар охири солҳои 60-ум ҷашни Наврӯз, ба ҷашни деҳқон табдили ном кардааст ва як-ду мақола бо номи ҷашни деҳқон дар рӯзномаи «Бадахшони советӣ» ба таърифи расидаанд. Масалан, мақолаи Абулқосим Лоҳутӣ «Ид ва камбағал», мақолаи Р. Аҳмад дар ҳаммуаллифи бо Н. Шакармамад бо номи «Ҷашни бостонии мардуми мо» дар «Бадахшони советӣ» №34 (4838), рӯзи 21-марти соли 1969 дар саҳифаи 4 нашр гардидаанд [1, 4; 3, 4]. Мақолаи Р. Аҳмад ва Н. Шакармамадов нахустин мақолаи илмӣ-оммавӣ мебошад, ки ба расму оинҳои наврӯзӣ бахшида шудааст.²⁵ Соли 1969 мақолаи А. Расизода бо номи «Моҳияти реаксионии рӯза» аз ҷоп баромадааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки муносибат ба ҷашнҳои мардумӣ-динӣ чӣ гуна будааст.

Дар солҳои 70-ум (1970-1979) дар баробари рӯйдодҳои сиёсӣ дар СССР, дар ҷаҳон, пешрафти иқтисодӣ ва комёбиҳои давлати Советӣ дар Бадахшон дар саҳифаи 4-уми рӯзнома рубрикаҳо бахшида ба

²⁴Дар он солҳо, ки телевизион ва дигар шабакаҳои иҷтимоӣ вучуд надоштанд, радио рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо муҳимтарин васоити ахбордиҳӣ маҳсуб меёфтанд. Рӯзномаи «Бадахшони советӣ», ки рӯзномаи вилоятии Ҳизби Коммунистии (КП) Комичроияи вилоятӣ буд, аз тарафи ин мақомот дастгирӣ, идора ва назорат карда мешуд. Дар он масъалаҳои мубрами марбут ба ҳизб ва сиёсати онрӯза нашр шуда, васеъ тарғибу ташвиқ меёфтанд. Дар ин солҳо ва баъдан низ ҳар як мақолаи ба нашр омодашударо кормандони шуъбаи тарғиботӣ-ташвиқотӣ қатъиян аз назар гузаронда, баъд иҷозати ҷоп кардан медоданд [ниг.: Насим, - 93-111].

²⁵Бояд ёдовар шуд, ки дар солҳои 60-ум шеърҳо ва мақолаҳо бахшида ба ҷашни Наврӯз дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ аз ҷумла «Маориф ва маданият» рӯи ҷоп омадаанд, ки нахустин мақолаҳои Н. Шакармамадов «Байтҳои наврӯзӣ» “Наврӯзҳои халқӣ” бахшида ба Наврӯзи Бадахшон дар ин рӯзнома (ниг.: Маориф ва маданият, 21-уми март, 1965. - С.3; 22-юми март, 1966. - С.4) нашр шуданд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Наврӯз бо унвонҳои «Иди Наврӯз хуш омадӣ!», «Наврӯзи навбахор муборак!» ва ғайра дар ним саҳифагӣ чоп шудаанд, ки аксарияти онҳо табрикотҳои наврӯзӣ, шеърҳои наврӯзӣ, таронаҳои наврӯзӣ, лавҳаҳо ва ғайра мебошанд. Мақолаҳо бештар ба фасли баҳор, кишту кори деҳқон, нақшаҳои кишту кор ва ҳосилгундорӣ бахшида шудаанд. Чашни Наврӯз бо номи «Иди меҳнат», «Иди деҳқон» дар рӯзнома инъикос ёфтааст. Дар ин солҳо, мақолаи хурди рӯзноманигор Г. Алиёрова, таҳти унвони “Наврӯз дар сарзамини кӯҳсори мо” («Бадахшони советӣ» № 35 (5402), аз 21-уми март соли 1973. - С.4) рӯйи чоп омадааст, ки мазмуну моҳияти мардумнигорӣ (этнографӣ) дорад ва дар он баъзу расму оинҳои Наврӯзи Бадахшон тасвир ёфтаанд [2, 4].

Хулоса, аз солҳои 70-ум дар саҳифаи чоруми рӯзномаи «Бадахшони советӣ» дар зерини рубрикаҳои гуногуни наврӯзӣ мақолаҳои дорони жанрҳои гуногуни публисистӣ бахшида ба Наврӯз нашр гардидаанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки нисбат ба солҳои 50-60-ум дар солҳои 70-ум муносибат ба чашни Наврӯз каме ба тарафи мусбӣ тағйир ёфтааст.

Дар солҳои 80-ум (1980-1989) низ ба мисли солҳои 70-ум жанрҳои гуногуни публисистӣ ба чашни Наврӯз бахшида шудаанд, вале дар ин солҳо на фақат дар саҳифаи 4-ум, балки дар саҳифаи 3-юми рӯзнома низ шеърҳою мақолаҳо бахшида ба Наврӯз ҷо дода шудаанд.

Мусаллам аст, ки баъди эълон доштани «Бозсозӣ» (ошкорбаёнӣ) дар Иттиҳоди Шӯравӣ дар нимаи дууми солҳои 80-ум тағйиротҳои кулӣ рух доданд. Аз ҷумла то ин дам, ки гузаронидани чашну маросимҳои миллию мардумӣ дар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ маҳдуд буданд, акнун ба таври расмӣ ошкоро гузаронидани онҳо иҷозат дода шуд. Чуноне ки аз мазмуну мӯҳтавои як мақола бармеояд: «Ба шарофати бозсозӣ ва кӯшиши зиёиёни бонуфузи мо ин оини тоҷикон (Наврӯз) аз нав тавлид ёфт. Дар ин чашн мо бояд либосҳои миллии худро пӯшем. Бозиҳо ва рақсҳои миллии худро иҷро кунем» иброз доштааст, муаллифи мақола. Хуллас, муаллифи мақола расму оинҳои наврӯзиро як ба як баён карда, мурочиат кардааст, ки ҳар яки онҳо бояд аз нав эҳё шаванд [ниг.: 5, 4]. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар замони Шӯравӣ дар баъзе мавзӯҳои Бадахшон ин оинҳо аз байн рафтаанд. Вале як ҷиз боиси қайд аст, ки кӯҳансолони диёр ва ҳамсӯҳбатони зиёди мо иброз доштанд, ки дар аксарияти ноҳияҳои Бадахшон ҳатто дар давраи Шӯравӣ гарчанде ки чашни Наврӯз ба

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

таври расмӣ аз тарафи ҳукумат чашн гирифта намешуд, дар матбуоти он давра инъикос намеёфт, тарғибу ташвиқ намешуд, сокинони Бадахшон онро дар муҳити деҳа ва хонаводаҳои худ бо иҷрои тамоми расму оинҳои анъанавии хеш анҷом меоданд. Ҳатто баъзе хурофотгароёнӣ ислом дар он солҳо сокинони Бадахшонро дар он айбдор мекарданд, ки онҳо «иди кофирҳо», яъне иди Наврӯз мегузаронанд.

Таъсиру тағйиротҳои «Бозсозӣ» дар рӯзномаи «Бадахшон» дар масъалаи инъикоси ҷашни Наврӯз низ дида мешавад. Шурӯъ аз соли 1985 ба ҷойи якчанд мақола оид ба Наврӯз дар рӯзномаи «Бадахшони советӣ» нашр шудан мегиранд. Акнун дар як шумора ба ҷойи як саҳифа (сах. 4) дар ду саҳифа (саҳифаҳои 3 ва 4) мақолаҳо бахшида ба Наврӯз нашр мешудаанд.

Дар солҳои 90-ум (1990-1999) бо барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти миллӣ дар Тоҷикистон таҳаввулотҳои калони сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯъ омаданд.

Дар рӯзномаи «Бадахшон» низ ин таҳаввулот баръало ҳис карда мешавад, бахусус дар масъалаи инъикоси ҷашни Наврӯз. То ин дам фақат дар як шумора ҷашни Наврӯз инъикос меёфт вале аз соли 1990 сар карда, дар чор шумора (аз 18-ум то 23-юми март) мақолаҳои наврӯзӣ ба таъб расидаанд.

Аз соли 1991 дар саҳифаи якуми рӯзномаи «Бадахшон» пеш аз ҳама суҳанҷою таманиётҳои табрикоти Раиси вилоят, Раиси шаҳр «Плакати наврӯзӣ» (рассом Р. Қирғизбеков)²⁶ ба таъб расида, сипас дар саҳифаҳои дуҷум сеҷуми ин рӯзнома дар зерӣ рубрикаҳои калони наврӯзӣ аз қабилӣ «Шавад Наврӯз ҳар рӯзат, Муборак бод наврӯзат!» зиёда аз панҷ-шаш мақолаҳои наврӯзӣ ҷоп мешуданд. Аксҳо аз рафти ҷашни Наврӯз лаҳзаҳои гӯштингирӣ ва дигар бозиҳои наврӯзӣ ба таъб мерасиданд.

Дар солҳои аввали истиқлолият, ки солҳои вазнини ҷанги таҳмили шаҳрвандию қашшоқию гуруснагӣ буд, ҷашни Наврӯз ҳамчун ҷашни анъанавӣ бе дастархони пурнозу неъмат, бе хушию хурсандӣ, ҳамчун суот, соати нек фолӣ нек қайд мешуду халос. Дар солҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ аз сабаби рехтани хуни тоҷикон,

²⁶Аз солҳои 80-ум сар карда то охири солҳои 90-ум дар рӯзномаҳои бахшида ба Наврӯз «плакатҳои наврӯзӣ» рассом Ричабек Қирғизбеков қашида шудаанд, ки аксарияти онҳо расму оинҳои наврӯзии сокинони Бадахшонро инъикос мекунанд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

мардум ҳатто аз омадани Наврӯз ҳам, ки рамзи хушию хурсандӣ ва муттаҳидӣ буд, умеди худро канд, чуноне ки Гулрухсор Сафиева ин ваъро ба назм овардааст:

Эй ҳамватанон миллати ман хор шудааст,
Айби дигарон ба гарданаш бор шудааст.
Эй ҳамнафасон санги ғазабро шиканед,
Хоки Ватанам зи мурда безор шудааст .
Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд,

Вале дар як муддати кӯтоҳ бо заҳмати шабонарӯзию, часорату мардонагии Асосгузори сулҳу Ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кӯшишу ғайрати мардуми хайрхоҳу сулҳпарвар, сулҳ дар Тоҷикистон барқарор шуд, хушию хурсандӣ дар кишвар таниандоз гашт ва Наврӯз аз нав мақому моҳияти аслии худро дарёфт. Аз ин рӯ минбаъд бисёр шоирону донишмандон дар ашъору мақолаҳои илмӣ худ таҳти унвони «Гӯед ба Наврӯз, ки ҳар сол биёяд» даъват ба амал меоварданд, ки шукронаи сулҳу салоҳ дар Тоҷикисто карда, мо бояд минбаъд онро ҳар сол бо шукӯҳу шаҳомати хоса гузаронем.

Вале як чиз низ боиси зикр аст, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аксарияти минтақаҳои Тоҷикистон хурофотгароеӣ ислом садди роҳи гузаронидани ҷашни Наврӯз гаштанду дар Бадахшон бошад ба он баъзе қолабҳои исломӣ доданд [ниг.: 4, 2]. Вале Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дигар минтақаҳо ба ин гуна амалҳои хурофотгарой хотима дод. Дар Бадахшон бошад ҳукумати маҳалӣ бо дастгирии равшанфикрон ва қуҳансолони диёр дарав садди роҳи ин наwgониҳо гашта, ба таври анъанавӣ гузаронидани ҷашни Наврӯзро аз нав ба роҳ монданд.

Аз соли 1997 бидуни рӯзноманигорону кормандони рӯзномаи Бадахшон шаҳрвандони қуҳансол - собиқадорон (ба мисли Р. Ашрафбеков, И. Ашӯрзода ва ғайра) ва ҳатто донишҷӯёни ДДХ (ба мисли Д. Дониёр, Ҷ. Ғоибназар) мақолаҳо бахшида ба Наврӯз дар рӯзномаи «Бадахшон» ба таъб расондаанд.

Дар солҳои 2000-2010 Наврӯзи оламафрӯз дар дохили кишвар ба таври расмӣ бо шукӯҳу шаҳомати хоса, бо эҳё шудани расму оинҳои наvrӯзӣ гузаронида мешуд. Ин шукӯҳу шаҳомати наvrӯзӣ бо ба таъб расидани мақолаҳои гуногунмазмунӣ наvrӯзӣ дар рӯзномаи «Бадахшон» инъикос ёфтааст.

Соли 2010 бо ташаббусу ибтикори бевоситаи Пешвои муаззами

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомали Раҳмон ва дигар кишварҳои ҳамфарҳанг, ҷашни Наврӯз аз тарафи СММ ҷашни байналмиллалӣ эълон гардид. Аз ин сол ҷашни миллии куҳанбунёд на ин ки дар Тоҷикистон бо шукӯҳу шаҳомати хоса, балки дар тамоми кишварҳои дунёи дорои ҷашни наврӯзӣ ва дар миёни тамоми тоҷикони дунё гузаронида истодаанд ва лаҳзаҳои аз он дар рӯзномаи «Бадахшон» низ мунъақис мегарданд.

Маҳз аз соли 2010 то инҷониб (соли 2023) аз ҳама бештар китобҳою²⁷ мақолаҳо бахшида ба ҷашни Наврӯз дар Тоҷикистон ба таъб расидаанд. Аз ҷумла дар рӯзномаи «Бадахшон» низ маҳз дар ҳамаи солҳо мақолаҳои зиёд рӯи ҷоп омадаанд. Дар ин солҳо як шумораи маҳсус бахшида ба Наврӯз ба таъб мерасад, ки аз 10-12 саҳифа иборат аст. Масалан дар шумораи маҳсуи «Бадахшон» №12 (2020) аз 19-уми марти соли 2020 бидуни табрикномаҳои Раиси вилоят ва шаҳр 11 мақола бахшида ба Наврӯз ҷоп шудаанд.

Дар солҳои охир зери рубрикаҳои калони наврӯзӣ, дар якҷанд шумораи рӯзномаи «Бадахшон» ҷандин мақолаҳои гуногунмазмун бахшида ба Наврӯз рӯи ҷоп омаданд. Аз ҳама бештар рӯзноманигорони рӯзномаи «Бадахшон» дар ин самт саҳмгузоранд.

Хуллас, мо то он ҷое ки то ба имрӯз имконият даст дод аз соли 1931 то соли 2023 дар рӯзномаи «Бадахшони сурх», «Бадахшони советӣ» ва «Бадахшон»-и солҳои истиқлолият мақолаҳои бахшида ба Наврӯзро ба қайд гирифтём ва як библиографияро ба ҷоп омода намудем. Аз ин маводи библиографӣ бармеояд, ки инъикоси ҷашни Наврӯз дар рӯзномаи «Бадахшони советӣ» аз солҳои 70-уми қарни XX оғоз ёфтааст ва дар солҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол васеътару зиёдтар гардида истодааст.

Маводҳои бойгонӣ

1. Бойгонии рӯзномаи «Бадахшон», ш. Хоруғ, кӯчаи Ш. Бунёд, бинои 44, утқи 2.

Китобнома:

1. Абулқосим Лоҳутӣ. Ид ва камбағал / Абулқосим Лоҳутӣ // Бадахшон советӣ, - 1969. - №34(4838) аз 21.03. – С. 4.

²⁷ То ба имрӯз тахминан зиёда аз 50 китоб дар Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқони тоҷик бахшида ба ҷашни Наврӯз ба таъб расонда шудаанд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

2. Алиёрова, Г. Наврӯз дар сарзамини кӯҳсори мо / Г. Алиёрова // Бадахшони советӣ. - 1973. - № 35(5402) аз 21.03. - С.4.
3. Аҳмад, Р. Чашни бостонии мардуми мо / Р. Аҳмад, Н. Шакармамадов // Бадахшон советӣ. - 1969. - № 34(4838) аз 21.03. - С. 4.
4. Бадахшони советӣ. - 1990. - № 63(8978) аз 31.03. - С. 2.
5. Давлатов, А. Наврӯзатон фирӯз бод! / А. Давлатов // Бадахшони советӣ. - 1990. - № 51(8966) аз 14.03. - С. 4.
6. Мамадсалимов, Н. Периодическая печать Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан в 1925-2017 гг. / Н. Мамадсалимов. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. - 176 с.
7. Шерғозиев, М. Аваллин рӯзнамаи Бадахшон / М. Шерғозиев // Бадахшон. - 2011. - № 36(10360) аз 02.09. - С. 6.

УДК: 551.311

АНЪАНАҲОИ МАРДУМӢ МАРБУТ БА ОБ ВА ҲИФОЗАТИ ПИРЯҲҶО Азорабекова Ш.²⁸

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

*Муаллиф дар ин мақола расму оин ва эътиқоди тоҷикони
Бадахшонро дар мавриди обу пиряхҳо мавриди баҳс қарор додааст.
Муаллиф бо истинод ба маъхазҳои таърихӣ, адабиёти илмӣ, натиҷаҳои
тадқиқоти саҳроӣ ва мушоҳидаҳои шахсӣ таҳлилу ҷамъбасти ин
ҷиҳатҳоро пешниҳод кардааст. Муаллиф дар мақола бори нахуст*

²⁸ **Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна** – ходими илмии шуъбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна – научный сотрудник отдела истории, этнографии и археологии Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Azorabekova Shiringul Mamadmurodbekovna – Researcher of Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

анъана ва эътиқодоти тоҷикони Вахони Тоҷикистон ва Афғонистонро оид ба ҳифзи пирахҳо дар асоси маводи ғирдовардаи мардумиёносии тоҷик И. Муҳиддинов муаррифи кардааст.

Калимаҳои калидӣ: анъана, расму оин, эътиқод, хайрия, фаришта, об, оҳан, пирах.

Народные традиции, связанные с водой и охраной ледников

В данной статье автор выносит на обсуждение традиции и верования таджиков Бадахшана о воде и ледников. Ссылаясь на исторические источники, научную литературу, результаты полевых исследований и личных наблюдений, автор приводит анализ и синтез этих аспектов. В статье впервые автором приведены традиции и верования таджиков Вахана Таджикистана и Афганистана о защите ледников, на основе собранного материала со стороны таджикского этнографа И. Мухиддинова.

Ключевые слова: традиции, ритуал, верования, пожертвования, ангел, вода, железо, ледник.

Folk traditions related to water and glacier protection

In this article, the author brings for discussion the traditions and beliefs of the Tajiks of Badakhshan about water and glaciers. Referring to historical sources, scientific literature, results of field research and personal observations, the author analyses and synthesises these aspects. In the article for the first time the author gives traditions and beliefs of Tajiks of Wakhan Tajikistan and Afghanistan about protection of glaciers on the basis of collected material from Tajik ethnographer I. Mukhiddinov.

Key words: traditions, ritual, beliefs, donations, angel, water, iron, glacier.

Мо ба хотири баррасии яке аз масъалаҳои ҳаётан муҳим, ки аз он ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла гизо, тандурустӣ, иқлим, табиат, фарҳанг ва иқтисодиёти кишварҳоямон вобастагӣ дорад, ҷамъ омадаем...

Ин аст қудрати бузурги об, ки қитъаҳо, кишварҳо ва фарҳангҳои гуногуни ҷаҳонро муттаҳид месозад. Биёед дар атрофи об муттаҳид бошем.

Эмомалӣ Раҳмон

Ниёғони миллати тамаддунофар ва соҳибфарҳанги тоҷик ханӯз аз давраҳои хеле қадим обро неъматӣ бузург, рамзи покӣ, рушноӣ ва манбаи зиндагӣ мешумориданд, ки Офаридагор ба қулли мавҷудоти зиндаи Замин арзонӣ доштааст.

Тоҷикон, минҷумла тоҷикони кӯхистони Бадахшон обро, ки яке

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

аз унсурҳои ҷаҳоргона ба ҳисоб меравад, гиромӣ дошта, муқаддас мешуморанд. Дар ин хусус фольклоршинос Н. Шакармамадов нигоштааст: «Об аз ҷумлаи ҷаҳор аносири олами ҳастӣ буда, аз бузургтарин неъматӣ моддӣ ва омилҳои асосии бақои тамоми мавҷудоти зинда мебошад. Чун ин унсури муҳими табиат ба рӯзгори инсонҳо аз рӯзи азал ҳамбастагии ногусастанӣ дошта, дар ҳаёти ҳамаҷӯзаашон аҳамияти ғавқуллода бузургро касб кардааст, онҳо дар нисбаташ ихлосу эътиқоди қавӣ зоҳир намуда, онро аз муқаддасоти олами ҳастӣ махсуб донистаанд» [11, 100].

Перомунӣ гиромидошти об дар давраҳои мухталифи таърихӣ миёни мардум тасаввурот, боварӣ, эътиқод, парастӣш ва мамнуъиятҳо арзи вуҷуд кардаанд. Тибқи боварҳо ва оини мардуми кӯҳистони Бадахшон об ба мисли инсон қодир аст, ки амалҳои неку бадро дарк карда, нисбати онҳо қудрату тавоноии хешро нишон диҳад. Ба ақидаи мардум ҳангоми лаби ҷӯй ё сари чашма омадан, ҳатман ба об салом бояд дод, то ин ки вуҷуди хешро аз қудурат пок гардонанд. Агар шахсе хоби даҳшатнок бинад, сахари барвақт лаби ҷӯй омада, хобашро ба об меғуфт ва аз ӯ мадад меҷуст, то ин ки таъбири хоб ба неқӣ анҷом ёбад. Ба об ворид кардани ифлосӣ, туф кардан, дар лаби об сухани носазо гуфтан, ҷангу ҷидол мамнуъ буда, дар фарҳанги кӯҳистонӣ гуноҳи азим ҳисоб меёфт. Пок ва беолоиш будани об дар воҳидҳои фразологӣ низ инъикос ёфтааст, ки ҳар гуна ҳислату хусусиятҳои хоси мардумро инъикос менамоянд. Масалан, нисбати шахси гуноҳкор, ки гуноҳаш нобахшиданӣ ҳисоб меёфт, «*Йичидӯм ҳаҷ-та ту пӣҷ нафирёвд*» тахтуллафзӣ: «ҳатто об ифлосии рӯятро, яъне гуноҳатро пок намесозад», истифода бурда мешавад. Инчунин нисбати об ба тариқи зайл: «*Қасам ба об, ки ҷамоли Парвардигорро дидааст*» ё «*Об чашмонамро кӯр кунад*» ва ғайра, қасам ёд мекарданд.

Сокинони манотиқи Бадахшон бовар доштанд, ки об ғаришта ва мудофеи хешро дорост ва агар нисбати он безҳтиромӣ зоҳир гардад, ногузир дучори офат мегарданд. Масалан, дар Шуғнон, Ишкошим, водии Вахон ва Ғорон ҳомии оби дарёи Панҷ - Пир Ғаввос ва дар Дарвоз - Пир Илёс ба шумор мераванд. Ҳангоми вориди дарё гардидан ҳатман номашонро ба забон меоварданд ва бовар доштанд, ки бо ин амал аз қулли офат ва хатар эмин мемонанд. Ба ақидаи мо пешгузаштагонӣ мо ҳанӯз аз замони бостон ҳосияти равонии обро ҳис

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

мекардаанд. Аз ин лиҳоз обро дар замони пеш, тибқи боварҳо ва оинҳо ҳангоми бемориҳои мухталиф, ҳосатан бемориҳои равонӣ ба мисли *акс чӣдоу* - тарс, *ойимӣ* - воҳима, *сирғ* - офат аз деу чин ва ғайра истифода мебардаанд, инчунин ҳангоми аз ҳуш рафтани одам ба рӯяш оби хунук мепошанд. Баъдан бо қабул гардидани ислом ба воситаи *тихтов*, *дамӣ* ва навиштани тӯмор – йекал - ҳайкал, яъне навиштани тӯмор ба андозаи қадӣ одам, амалӣ мегардид. Хуллас, анъана ва боварҳо марбут ба об аз оғози зиндагӣ то марг одамро ҳамроҳӣ мекунанд. Дар ҷаҳони муосир бо пешрафти илм ва технологияи нав аз тарафи равоншиносон кристаллҳои об мавриди таҳқиқ қарор ёфта, таҷрибаҳои зиёд дар атрофи ин унсури табиӣ гузаронда шуда истодаанд.

Дар деҳаи Ҷирӯчи ноҳияи Шӯғнон маълумот перомуни як анъанаро дастрас намудем, ки замони пеш субҳи иди Наврӯз ба ҷо оварда мешудааст. Бомдоди иди Наврӯз кӯдакон, ҳосатан духтарчаҳоро оббозӣ доронда, либоси нав мепӯшонданд ва дар сарашон рӯмол ё тоқии сурх мегузоштанд. Духтарчаҳо лаби ҷӯйе, ки аз он об мегузафт, омада, аз болояш се маротиба меҷаҳиданд, сипас бо як овоз «Шогун баҳор муборак» мегуфтанд ва ба рӯи якдигар се маротиба об мепошидаанд. Баъди ба ҷо овардани ин амал аз тарафи занони кӯхансоли деҳа ба оби ҷӯй ва китфи рости духтарчаҳо гарди орд (бун) пошида мешуд ва сипас духтарчаҳо тухфаи наврӯзӣ (тут, чормағз ва нони наврӯзӣ - ғӯзқамоч) мегирифтаанд. Кӯхансолони деҳа амали мазкурро танҳо ҷунин шарҳ доданд, ки ин суннати қадимаи бибиҳоямон будаасту ҳалос, дигар ягон маълумоти аниқ пайдо накардем. Шояд анъанайи мазкур ба давраи пеш аз исломӣ мутааллиқ бошад, зеро ки дар Яшти 5-ум «Ардвисур-яшт» ниёиши занону духтарон ва мадад ҷустани онҳо аз ғариштаи об оварда шудааст. Духтарчаҳо бо либоси тоза шояд рамзи покиву беолоиш буда, ба ғариштаи об Ардвӣ-Сура аз омадани рӯзи нав мужда меодаанд ва инчунин барои зиндагии пурфайзу баракат аз ӯ мурод металабида бошанд. Ҷуноне ки дар Яшти 5-ум «Ардвисур-яшт» оварда шудааст:

Пусть девушки о муже
Тебя хорошо просят,
Хозяине и доме,
Богатом и большим,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

А женщины, рожая,
О лёгких родах просят-
Ты им, о Ардвиг-Сура,
Всё это можешь дать» [9, 38].

Токии сурх бошад рамзи шодиву сурур, тимсоли Хуршед, гармиву рушноӣ ва хотима ёфтани хунукиҳои фасли зимистон ба ҳисоб меравад.

Инчунин миёни бошандагони кӯҳистони Бадахшон ривоятҳои гуногун оиди пайдоиши оби чашмаҳои ин минтақаи кӯҳсор густариш ёфтаанд, ки аз насл ба насл гузашта, то имрӯз боқӣ мондаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар тамоми манотиқи Бадахшони Тоҷикистон чашмаҳо, кӯлҳо, шаршараҳо ва ҷӯйҳои калон мавҷуданд, ки доир ба онҳо ҳатман ривоят, қисса ва боварҳои мардумӣ пайдо шудаанд. Ривоятҳо оиди пайдоиши кӯли Сарез, Дирумкӯл, кӯли деҳаи Ёмч, Чашмаи Носир, Биби Фотимаи Заҳро ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар доираи ин мавзӯ муаррих ва мардумшинос А. Шоинбеков маълумоти ҷолиб ва арзишнокро матраҳ намудааст. Мавсуф оиди ривоятҳо ва анъанаҳои мардумӣ вобаста ба пайдоиши оби чашмаҳо ва ҷӯйборҳову шаршараҳо дар байни сокинони водии Шохдара (н. Роштқалъа) иттилоъ додааст. Маълумоти муаррих перомунӣ оинҳои мардумӣ вобаста ба *Чашма - шаршараи деҳаи Шод, Ҷӯйбори Шоҳ Бурҳони Валӣ* дар деҳаҳои Тусиён, Парзуч, Бароч, *Ҷӯйбори Азизхон* дар Шохиризм, *Остон* ва *Чашмаи Шоҳ Бурҳони Валӣ* дар Тингхон, пайдоиши кӯли *Друм*, арзиши баланди илмӣ дошта, таърихи ниёгон ва инчунин маънавиёти фарҳангии сокинони ин мавзӯро таҷассум мекунад [ниг. 12].

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми ҷамъоварии маводи шифохӣ баъзе маълумотҳои нав марбут ба анъана ва боварҳо нисбати обро дастрас намуда, мавриди таҳлил қарор додем. Аз маълумоти сокини деҳаи Барочи ноҳияи Роштқалъа Қирғизов Ширинбек, ки бобояш 113 сол умр дида, хотираи таърихаш хеле қавӣ будааст ва ривоятҳою қиссаҳои зиёдро аз ӯ шунидаанд, бармеояд, ки бошандагони деҳаи мазкур аз давраи хеле қадим то кунун ҳангоми таъмири ҷӯйбори Шобурхон маросими *маскӣ ҷиҳаҷҷидро* баҷо меоваранд. Перомунӣ маросими мазкур М. Аламшоев ва Т. Қаландаров маълумоти пурра додаанд, вале лозим шуморидем, ки

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

баъзе иловаҳо ва андешаҳои хешро дар ин росто баррасӣ намоем. Маросими *маскӢ чихаҷҷидро* (маскӢ, умуман равған - рамзи бойгарӣ ва баракат - Ш.А.) замони пеш одатан рӯзи панҷшанбе ё чумъаи охири моҳи Чавзо баробар ба 22-23-юми июн анҷом меоданд. Бо мурури замон давраи баргузориашро тағйир дода, то кунун бо дигаргуниҳои мутобиқи замон дар арафаи иди Хидйр-айём, яъне Наврӯз ба ҷо меоранд. Мусоҳиб афзуданд: «дар маърака хурду бузурги деҳа ва ҳатто аз деҳаҳои ҳамсоя низ даъват ба амал меовардаанд, ки дастаҷамъона ширкат мекарданд. Ҳар як хоҷагӣ бо миқдори як пиёла *маскӢ* ва ду адад нонро гирифта, дар вақту соати муайян дар ҷои баргузории маросим ҳозир мешуд. Инчунин аз санг *полчаки*, яъне дегдонҳои муваққатӣ сохта шуда, занони деҳа дар онҳо нон мепухтанд. Хӯрокҳои идонаи *бӓт*, *нӯни рӯған* ва *қамочтарӣ*т омода мекарданд. Пеш аз сар кардани маросим гиёҳи хушбӯйи *ситираҳм* (рамзи баракат ва радкунандаи тамоми офатҳои заминӣ ва осмонӣ) дуд карда шуда, мӯйсафеди рӯзгордида ва хушпӯйиқадам бо хондани дуо ба хотири фаровонии об, эмин будан аз кулли офатҳо маскаро дар дохили оби хуноки чашма андохта, маросимро оғоз мебахшид. Сипас маскаро аз даруни оби чашма гирифта, ба саргаҳ (зувор) мебароянд ва аввал миқдори ками орди бокило - *бӯн* ва баъд маскаро дар ҷӯй партофта, обро сар медиҳанд. Ҳамзамон, гӯсфанд ё барзаговро лаби ҷӯйи Шобурхон қурбонӣ карда, шӯрбои гӯштӣ омода мекардаанд. Дар деҳа бошад ҷавондухтарон обро бо дафзанӣ истиқбол мекунанд ва кӯдакон дар косаҳо об гирифта, ба хотири фаровонӣ ва баракати об аз равшана ба дохили хонаҳо катраҳои обро мерезанд. Пас аз анҷоми ин амал ба ҷои баргузории маросим бармегарданд, зеро ки иштироки ҳамагон дар маърака ҳатмӣ дониста мешуд. Бо боварҳои мардум ширкат накардан дар он ба сари хоҷагӣ ва аҳли деҳа офат ба бор оварда, зарар меовардааст. Инчунин иловатан афзуданд, ки замоне як хоҷагӣ аз рустои Лангар дар маърака иштирок накардааст ва об ба бунёди хонааш даромада, хонаро вайрон намудааст. Баъд аз хӯрдани таомҳои омодагардида, бозихҳои мухталиф барпо мегардиданд ва маросим бо шодиву хурсандӣ анҷом дода мешуд».

Дар баробари ривоятҳо, мусоҳибон инчунин қиссаҳоро нақл карданд, ки ба давраи Шуравӣ иртибот дошта, аз боқимондаҳои анъана ва боварҳои замони бостон шаҳодат медиҳанд. Тибқи маълумоти дастрасшуда, гӯё солҳои 37-ум маросими *маскӢ чихаҷҷид-*

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ро манъ мекунанд ва ҷӯйбори Шобурхон, ки то ин дам ба хоҷагӣ боре ҳам зарар нарасонда буд, якбора сатҳи об баланд гардида, сел ба вучуд омад ва заминҳои киштро зер карда, гандумро нобуд сохт. Гӯё баъди ин ҳодиса марде бо номи Мусоев барзагов оварда, ба мардум иҷозат медиҳад, ки анъанаро давом диҳанд. Бояд қайд кард, ки дар атрофи вақту соати ба ҷо овардани анъанаи мазкур фикру ақидаҳои гуногун мавҷуданд ва маълумоти мусоҳибон ҳам мухталиф буда, баъзеашон дар арафаи Наврӯз ва аксари куҳансолон охири моҳи Ҷавзо ба ҷо оварданаширо қайд намуданд. Дар асоси маводҳои, ки таҳлилу таҳқиқ намудем, ҳулоса кардан мумкин аст, ки анъанаи мазкур решаи ҷуқури таърихӣ дошта, шояд ба иди қадимаи мавсимии ниёкон - Тиргон иртибот дошта бошад, ки дар инқилоби тобистонӣ 21-22-юми июн - ибтидои кӯҳтошавии рӯз чашн гирифта мешудааст ва боқимондаҳои он то кунун миёни тоҷикони кӯҳистон махфуз мондаанд.

Агар ба мазмуну мундариҷаи ривояту боварҳо, анъана ва оини боқимонда жарфтар назар андозем, муайян мегардад, ки аксарашон характери тоисломӣ дошта, ба ғариштаи об - Ардвиг-Сура ва олиҳаи ғаровонҳосилӣ - Аноҳита иртибот доранд, ки хоси мардуми ориёитабор мебошад.

Дар деҳаҳои Зонг, Ширгин, Вранг, Ямг (Вахон), Даршай, Сист, Гармчашма (Ғорон)-и ноҳияи Ишқошим чашмаҳои зиёде мавҷуданд, ки ҳанӯз аз давраҳои пеш мардум онҳоро муқаддас дониста, парастииш мекардаанд. Тибқи боварҳо, агар нафаре бо тани ношуста ва ифлос назди чашма ояд, қувваи ноаён ва асрорангез на ғакат ӯ ва ҳонаводаашро, балки аҳли деҳаро низ дучори офат мегардонад. Аз ин лиҳоз дар назди чашмаҳо қурбонӣ мекарданд ва ҳангоми паҳншавии бемориҳои сироятӣ дуо карда, барои раҳой ёфтани аз ҳар гуна офатҳо мадад меҷустаанд.

Тоҷикони кӯҳистон нисбат ба об эҳтироми хоса дошта, онро поккунандаи ҷисм ва рӯҳи инсон мешумурданд, аз ин рӯ дар маросимҳои мухталиф - таваллуди кӯдак, тӯй, мотам ва идҳои мавсимӣ истифода бурдани об ба ҳукми анъана даромада буд, ки то кунун ба назар мерасад. Дар радиҳои ин масоил муҳаққиқони зиёд аз қабилҳои М.М. Аламшоев, Т.С. Қаландаров, А.А. Шоинбеков, А. Шохуморов ва дигарон маълумоти пунарзиш матраҳ намудаанд, ки тақрори онҳоро лозим намешуморем.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Бояд тазаккур дод, ки анъанаҳои мардумӣ марбут ба об хосатан дар соҳаи кишоварзӣ анҷом дода мешудаанд, ки то кунун дар баъзе деҳаҳои дурдасти кӯҳистон боқӣ мондаанд. Қобили қайд аст, ки дар доираи ин мавзӯ мардумшиносон ва фольклоршиносони хориҷӣ ва ватанӣ маълумоти илмӣ назаррас матраҳ намудаанд. Яке аз чунин олимони мардумшиносон ва мардумшиносии тоҷик И. Муҳиддинов буд, ки бо маълумоти пурарзиши илмиаш дар соҳаи этнография саҳми мондагон гузоштааст. Маводи ҷамъовардаи ин олими тоҷик нисбати истифодаи об дар заминҳои санглохи кӯҳистон, анъанаҳо ва боварҳои марбут ба он, баҳусус дар байни тоҷикони водии Вахон ва Ишкошим хеле ҷолиб буда, фарҳанги маънавии кишоварзиро аз давраҳои қадим инъикос мекунад.

Тибқи маълумоти И. Муҳиддинов кишоварзон дар арафаи иди Наврӯз дастаҷамъона ба сохтан ва таъмири ҷӯйҳои калон ва ҷӯйборҳои хурд оғоз намуда, дар сарғахҳо барои фаровонии об хайру худой ва қурбониро ба ҷо меоварданд. Аз гуфтори бузургсолон маълум мегардад, ки пешгузаштагон дар иқлими саҳти кӯҳистон фаровонии оби чашмаҳо ва рӯдхонаҳоро аз каромат ва ғайзу баракати ғариштаҳо мепиндоштанд ва барои эҳтиром гузоштан ба хоҳири поси иззату икромии онҳо дар сарғаҳи рӯдхонаҳо хушбӯй (ситираҳм) дуд карда, дуо меҳонданд, дар вақти наборидани борон маросими «даъвати борон» мегузарониданд ва ғусфанд ё барзагавро қурбонӣ мекардаанд, хӯрокҳои маросимии (бӯт, қамоч-тарӣт, ғӯҳт-ҳарво) омода мегардиданд. Сокинони водии Вахон дар баробари дигар амалҳои сеҳромез марбут ба об, инчунин аз давраҳои пеш кӯшиш мекардаанд, ки пириҳои дар сарғаҳо вучуддоштаро низ аз обшавӣ ҳифз намоянд, зеро ки пириҳои сарғахҳо манбаи асосии об дар водӣ мебошад.

И. Муҳиддинов оиди анъанаи хеле ҷолиби марбут ба нигоҳ доштану вусъат додани масоҳати лозар (шуғн.) – яҳи чандинсола дар кӯҳҳо, маълумот додааст. Дар тасаввури мардум оҳан сабаби ба вучуд омадани хунукӣ мегардад. Дар ин росто М.С. Андреев ва А.А. Половтсов низ изҳори ақида намуда, қайд намудаанд: «Пас аз анҷом додани киштукор, бошандагони қарияи Бореви вулусволии Зебок (Бадахшони Афғонистон) ашӯҳои оҳанро истифода намебурданд ва ба дигарон низ қорбурдашонро иҷозат намедодаанд.

Тибқи боварҳои сокинони ин мавзӯ «агар оҳан ба ягон ашӯи

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

сахт бархӯрад, ҳатман сабаби сар задани хунукиҳои бармаҳалу ногаҳонӣ мегардад, ки дар натиҷа ҳосил нобуд мешавад. Аз ин рӯ то муҳлати муайян, яъне то мавсими гандумдаравӣ тамоми ашӯҳои оҳаниро пинҳон намуда, ашӯҳои чӯбиро мавриди истифода қарор медоданд. Ба зами ин аз мавсими кишт то ҳосилгундорӣ аспҳоро ба тарафи кӯҳ меронданд ё ки канортар аз майдони кишт нигоҳ медоштанд. Сабаб дар он будааст, ки бо боварҳои мардум, агар суми асп наъл дошта бошад, ғангоми ба замин расидан садо мебароварад ва ҳатто агар наъл надошта бошад ҳам, ҳатман лаҷом дорад ва ларзиши лаҷом низ садо мекунад. Дар ин росто сокинони қарияи Боров то мавсими дарав савораро ба деҳа роҳ намедоданд» [3, 27] Дар ин хусус миёни бошандагони Боров ривояте низ ба тариқи зайл арзи вучуд кардааст: «Замоне афғонҳо Зебокро тасарруф кардаанд. Ҳокими маҳаллӣ дар андешаи он будааст, ки бояд фасли тобистон ба асп савор шуда, заминҳоро давр занад ва тамошо кунад. Сокинони маҳаллӣ дарак ёфта, дастҷамъона сари роҳи ҳоким мебароянд ва мегӯянд, ки агар аз сарҳадашон аспсавор гузарад, онҳо деҳаро партофта мераванд, зеро ки тибқи боварҳои сокинон хунукии ногузир ҳосилашонро нобуд мекунад ва онҳо бе нон мемонанд» [3, 43]. Пас аз ин ҳоким ақиб мегардад ва аҳли деҳаро ба ҳолашон мегузорад, дар баробари ин гӯё афғонҳо қарор додаанд, ки боварии сокинонро гиromӣ доранд».

Муҳиддинов қайд кардааст: «Ба мо муяссар гардид, ки як анъанаи ҷолибро кашф намоем, ки ғангоми ба ҷо оварданаи амали сеҳромез, яъне дар болои барф партофтани пораҳои оҳан иҷро мешуд, ки мебоист ба зиёдшавии об дар кӯҳҳо мусоидат намояд. Тибқи боварҳо агар пораҳои оҳанро дар болои барф партоянд, барф ҳар сол об намешавад ва ба тадриҷ ба қабати яхи ғафс табдил меёбад. Чунин зиёдшавии майдони ях дар кӯҳҳо имкон медод, ки ғангоми гармшавии ҳаво, дар соли оянда, мардум бемонеа обро то муҳлати муайян истифода карда тавонад.

Деҳқонон дар роҳ ва гӯшаву канори саҳро пораҳои оҳанро аз ашӯҳои кӯҳнаи оҳанӣ ҷамъоварӣ намуда, дар сабадҳо меандоштанд ва болои кӯҳ баромада, рӯи барф мепартофтанд. Сипас аз болои он саргини асп мепошиданд, то ин ки обшавии босуръати барфро боздоранд. Масалан, дар деҳаи Зонг ба ин мақсад аз кӯҳи тарафи соҳили чапи дарёи Панҷ пораҳои калони яхро дар дохили сабадҳо

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

андохта ё ба хар бор карда, якҷо бо оҳан ва саргини асп ба баландии кӯх бароварда, болои барф мепартофтанд. Гӯё ин амал барои ба вучуд овардани миқдори зиёди ях кӯмак мерасондааст.

Бошандагони деҳаҳои Хандуд ва Ямити Бадахшони Афғонистон амали мазкурро бо мақсади ғимояи хеш аз тохтутози душман ба ҷо меовардаанд. Тибқи маълумоти мусоҳибони И. Муҳиддинов мардуми деҳотҳои мазкур ба ин васила тавонистаанд дар муддати чандин сол роҳи ағбаи Кофаристон ва Чатролро бо қабати ғафси ях пӯшонанд, ки гӯё он ҳатто дар гармии тобистон ҳам об намешудааст» [6, 99].

Дар ҳақиқат анъана хеле ҷолиб буда, мавриди таҳқику таҳлил қарор наёфтааст ва шояд дар оянда алоҳида ҳаллу фасл гардад. Аз ин лиҳоз, тасмим гирифтаем ба таври мухтасар баъзе андешаҳои хешро нисбати эътиқод ва боварҳо ба оҳан иброз намоем.

Мусаллам аст, ки перомуни ҳунари оҳангарӣ ва муқаддас шумурдани он миёни тоҷикон, аз ҷумла тоҷикони кӯҳистони Бадахшон баъзе маълумоти умумии этнографӣ, фолклорӣ ва забоншиносӣ аз тарафи олимони ватанӣ ва хориҷӣ матраҳ гардидаанд, вале ба таври мушаххас омӯхта нашудааст. Маълумоти мукамал нисбати оҳан ва сабабҳои мавриди парастӣ, эътиқод ва боварҳо қарор гирифтани он вучуд надорад. Омӯзиш ва таҳқиқ дар атрофи ин мавзӯ муайян мекунад, ки ҳунари оҳангарӣ дар замони қабул гардидани ислом густариш ёфтааст, вале решаи он аз замони бостон маншаъ мегирад. Перомуни ҳунари мазкур забоншинос Ш.С. Некушоева дар истинод ба сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ аз нуқтаи назари этнолингвистӣ дар мақолаҳои хеш маълумоти ҷолиб ва пурарзиш додаанд. Мавсуф аз ҷумла қайд кардаанд, ки дар ҳунари оҳангарӣ элементҳои исломӣ ва инчунин тоисломӣ ба назар мерасанд, ки аз замони зардуштӣ маншаъ гирифтаанд. Инчунин ду адад рисолаи оҳангариро дарёфт намуда, ҳангоми таҳлили муқоисавии онҳо ба хулоса омадааст, ки ба қадом давраи таърихӣ мансубият доштанишон номаълум буда, матнашон асл нест ва ба тариқи рӯбардор кардан ё аз забони касе навишта шуда бошанд [ниг. 7; 8].

Аз таҳлили маводҳои дастрасшуда метавон хулоса кард, ки шояд дар оғоз оҳан мавриди парастӣ ва эътиқоди мардум қарор гирифтааст ва дар заминаи ин ҳунари оҳангарӣ низ мавриди парастӣ миёни тоҷикон гардидааст. Агар ба маълумоти таърихӣ дар хусуси пайдоиши оҳан назар андозем, оҳан ҳанӯз ҳазорсолаҳо пеш барои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

инсоният ҳамчун муъчиза аз кайҳон маълум буд. Эҳтимол меравад, ки одам бори нахуст оҳанро аз шиҳобпора (метеорит) дастрас намудааст, ки дар забонҳои гуногун инъикос ёфтаниш аз ин шаҳодат медиҳад: дар Мисри қадим оҳанро – *бе-ни пет* - оҳани осмонӣ, кайҳонӣ, фалакӣ ном мебурдаанд, ки ин яке аз номҳои аввалин ва маъмул барои инсон буд. Оҳан дар Юнони қадим – *sideros* – лот. *Sidus* - ситора, ҷисми осмонӣ. Дар дастхатҳои хетҳо, ки ба асри XIV-и пеш аз мелод мутааллиқанд, оҳан ҳамчун ҷисми аз осмон афтида ёдрас шудааст [14]. Вожаи оҳан дар забонҳои портӣ, ашконӣ- *asun*, дар паҳлавӣ форсии миёна - *asen*, *asingar*, дар курдӣ, суронӣ, самнонӣ, шохрудӣ, лосгардӣ ва иброҳимободӣ (аз ғушҳои озарӣ, забони кехани Озарбойҷон, эронӣ, эронии дастабохтарӣ) ба гунаи- *asen*, дар забони сурхӣ - *asan*, дар забони мардумони Балучистон, Чобаҳор ва низ курдии гургонӣ ба гунаи *asin*, дар забони хурӣ ва аноракӣ ба гунаи *osun*, *asoun*, дар забони толишӣ – дастаи эронии бохтарӣ ба гунаи *asen*, *asun*, дар забони ҳарзандӣ ба гунаи *osen*, дар забони курдҳои Кирмонҷӣ ба гунаи *asin*, дар забони хутанӣ *hissana*, дар забони зозо ба гунаи *asi*, дар форсӣ оҳан, дар Олмони бостон *isan*, дар олмонии сифлии бостон *issen*, дар олмонии навин *eisen*, дар инлисии бостон *isren*, *isen* арзёбӣ гардидааст. *Sipin* (сипин) номи оҳан дар забонҳои қуҳани бумии эронӣ ва дигар забонҳои ориёӣ мебошад, ки вожаи мазкур то кунун дар забони шугнонӣ маҳфуз мондааст. Дар забони рӯшонӣ оҳан - *aan*, ваҳонӣ – *ishn*, ишқошимӣ - *shpin*, язгуломӣ- *лом* мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки вожаҳои дар боло қайдшуда бояд аз нуқтаи назари забоншиносӣ таҳқиқу таҳлил гарданд, вале дар як мақола арзёбӣ гардидан ғайри имкон аст.

Лозим шуморидем, ки баъзе он ва боварҳо дар хусуси истифодаи оҳан, мақоми он дар фарҳанги маънавӣ миёни сокинони ноҳияи Шугнонро қайд намоем. Тибқи маълумоти шифоҳии дастрасшуда, ғӯё оҳан хосияти ҳифозатӣ дошта, кулли қувваҳои бадро пешгирӣ ва рад мекунад, инчунин баъзе бемориҳоро даво мебахшад. Болои шиками шахси ғавтида, новобаста аз ҷинсият оҳанпора мегузоранд, дар сурате ки бо сабабҳои мухталиф то як шабонарӯз ба хок супурда нашуда бошад. Бо ин амал ғӯё варам кардани шиками мурдари боз медоранд. Замони пеш дар сандуқи арӯс пораи оҳанро ҳамчун нишони бойгарӣ, пешгирии чашми бад, захми забон ва таъсири қувваҳои бадӣ мегузоштаанд. Дажғоли оҳан (*сипинтов*)-ро

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

дар дохили об андохта, барои пешгирии рехтани мӯйи сар ва инчунин бемории камхунӣ истифода мебурдаанд. Дар водии Вахони ноҳияи Ишкошим дар болои қабр оҳанпора мегуздоранд.

Дар чараёни таҳқиқи ин масъала И. Муҳиддинов маводҳои зиёдро тибқи мусоҳибаҳо бо одамони куҳансоли водии Вахон ва Ишкошим доир ба илми мардумшиносӣ дастрас кардааст, ки имрӯз дарёфт намудани чунин маълумотҳо имконнопазир аст. Маводи мавҷуда аз нуқтаи назари мардумшиносӣ арзиши баланди фарҳангӣ доранд, вале мутаассифона аз таваҷҷуҳи коршиносони соҳаҳои дигар дар қанор мондаанд. Ба андешаи мо боварҳо, анъанаҳои мардумии сокинони бумӣ ниёз ба омӯзиши дақиқ ва ҳамаҷаҳона доранд.

Гарчанде ки анъанаҳои мардумӣ асоси илмӣ надошта бошанд ҳам, аз мушоҳидаҳои тӯлонӣ ва ҷандинасраи тоҷикони кӯҳистон шаҳодат медиҳанд. Оин ва анъанаҳои мардумӣ пайванди инсон ва табиат, баҳамой ва муттаҳидии онҳоро дар роҳи ба мақсад расидан инъикос мекунанд.

Аҷдодони мо бо таъя ба дониши амалии андӯхташон ҳанӯз садсолаҳо пеш ҳулоса намудаанд, ки инсон метавонад табиатро наҷот диҳад, қодир аст онро ҳимоя карда, ҳифз намояд.

Китобнома:

1. Аламшоев, М.М. Об одном ирригационном празднике шугнанцев долины р. Шахдары / М.М. Аламшоев, Т.С. Қаландаров // Этнографическое обозрение. - 2000. - №4. - С. 68-73.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Периезд. Вып. 1-2. / М.С. Андреев. - Бишкек: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
3. Андреев, М.С. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан / М.С. Андреев А.А. Половцов. – СПб, 1911. – 43 с.
4. Давлатбеков, Н. Доисламские верования населения Западного Памира / Н. Давлатбеков. - Душанбе: Ориёно, 1995. - 80с.
5. Каландаров, Т.С. Похоронно-поминальная обрядность у памирских народов: забота о живых или освещение пути умершего? / Т.С. Каландаров, А.А. Шоинбеков // Востоковедческие исследования на постсоветском пространстве. – М.: МГУ, 2014. - С.163-177.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

6. Мухиддинов, И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX-начало XX в.) / И. Мухиддинов. - Душанбе: Дониш, 1989. – 100 с.

7. Некушоева, Ш.С. К сопоставительному анализу двух текстов «Рисоля кузнечного ремесла» / Ш.С. Некушоева // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2019. - №3. - С. 35-45.

8. Некушоева, Ш.С. Культ кузнечного ремесла у народов Западного Памира / Научный вклад М.С. Андреева и А.А. Семёнова в изучение истории и этнографии таджикского народа. Международная научно-теоретическая конференция. – Душанбе, 2018. - С.224-234.

9. Стеблин-Каменский, И.М. Авеста: Избранные гимны / И.М. Стеблин-Каменский. - Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.

10. Ҳазраткулов, М. Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннати сол / М. Ҳазраткулов. - Душанбе: Эр-граф, 2012. – 483 с.

11. Шакармамадов, Н. Оинҳои Наврӯзи дар Бадахшон / Н. Шакармамадов. - Душанбе: Эр-граф, 2012. – 98 с.

12. Шоинбеков, А.А. Мавзӯҳо ва ёдгориҳои таърихӣ водии Шохдара (ноҳияи Роштқалъа) / А.А. Шоинбеков. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 198 с.

13. Шохуморов, А. Памир - страна ариев / А. Шохуморов. - Душанбе: 1997. - 181с.

Манбаҳои электронӣ

14. Миниахмет Муталов. Посланец космоса - железо. – URL: <https://dzen.ru> газета «Истоки» (дата обращения: 21.09.2023. 10:35). – Текст: электронный.

15. Петрухин Владимир Яковлевич. Происхождение железа. – URL: culture.wikireding.ru. (дата обращения: 21.09.2023. 10:23). – Текст: электронный.

16. – URL: [Fa. Glosbe. Com](https://fa.glosbe.com) | Fa | ae | – Текст: электронный.

17. – URL: [Khorasanrameen. Net](https://khorasanrameen.net) |php | read. Php? = 2845. – Текст: электронный.

Рӯйхати мусоҳибон:

1. Абдурахимова Соябегим соли таваллуд 1942 сокини деҳаи Чирӯчи ноҳияи Шугнон.

2. Мӯсоев Назриддин соли таваллуд 1964 сокини деҳаи

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Дашти Роғи ноҳияи Ванҷ.

3. Қирғизов Ширинбек соли таваллуд 1955 сокини деҳаи Барочи ноҳияи Роштқалъа.

УДК: 008 (575.32:55)

РОБИТАИ ФАРҲАНГИИ БАДАХШОН ВА ХУРОСОНИ ЭРОН ДАР АСРҲОИ МИЁНА Мамадшерзодшоев У.²⁹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба робитаи илмӣ ва фарҳангии Бадахшон ва Хуросони Эрон дар асрҳои миёна маълумот медиҳад ва собит мекунад, ки Хуросони Эрон дар руиҳи ҳаёти фарҳангии Бадахшон дар асрҳои миёна нақши хеле муҳим бозид ба буд. Зеро маҳз дар ин асрҳо забон ва адабиёти форсу тоҷик дар Бадахшон паҳн гардид ва ба ин забон асарҳои илмӣ ва адабӣ офарида шуданд. Ҳамчунин муаллиф иброз медорад, ки то замони ворид шудани Носири Хусрав ба Бадахшон ва ҳатто то қарни XIII аксари мардуми Бадахшон пайрави адеби ориёӣ буданд ва ислом дар ин минтақа хеле суст густариш пайдо карда буд.

Имрӯз олимони иброз медоранд, ки поягузори исмоилия ва улуми мухталиф дар Бадахшон Ҳаким Носири Хусрав мебошад, вале муаллиф исбот мекунад, агар ислом то асри XIII дар аксари манотиқи Бадахшон густариш пайдо накарда буд, пас маълум мегардад, ки Носири Хусрав дар он шароити сангини сиёсӣ натавонист кулли мардуми Бадахшонро мусалмон ва исмоилӣ созад.

Баъд аз замони Носири Хусрав аз асрҳои XII-XIII сар карда, аз

²⁹**Мамадшерзодшоев Умед Шозодамамадович** – ходими илмии шӯбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. Х. Кирмоншо, 13. Тел.: (+992)935272611; e-mail: umed.sherz@gmail.com.

Мамадшерзодшоев Умед Шозодамамадович – научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. Х. Кирмоншо, 13. Тел.: (+992)935272611; e-mail: umed.sherz@gmail.com.

Mamadsherzodshoev Umed Shozodamamadovich - Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnology of the Humanitarian Institute named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Kirmonsho, 13. Tel.: (+992)935272611; e-mail: umed.sherz@gmail.com.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

вилояти Хуросони Эрон пешвоёни зиёди мазҳабӣ ва ходимони илму фарҳанг ба Бадахшон омада, дар миёни мардум илму фарҳанги тоҷикро тарғиб мекарданд ва авлодони онҳо дар асрҳои миёна поягузори илмҳои мухталиф дар Бадахшон маҳсуб мешаванд. Маҳз бо қўшиши онҳо дар Бадахшон ба таври ғайри ақоиди исмоилия ва илму фарҳанги тоҷик ривож дода мешавад.

Калимаҳои калидӣ: робитаи фарҳангӣ, Бадахшон, Хуросони Эрон, Носири Хусрав, адеби ориёӣ, ислом, исмоилия, салҷуқиён, илм, забон, адабиёт, фарҳанг, сайидҳо.

Культурные отношения бадахшанцев с хорасанцами Ирана в средние века

В данной статье автор предоставляет информацию о научных и культурных связях Бадахшана и иранского Хорасана в средние века и доказывает, что иранский Хорасан играл значимую роль в развитии культурной жизни Бадахшана в средние века. Так как именно в этот период в Бадахшане распространились персидско-таджикский язык и литература, на указанном языке были созданы научные и литературные произведения. Также автор утверждает, что до приезда Насира Хусрава в Бадахшан и даже до XIII века, большинство жителей Бадахшана были последователями арийской религии, и ислам в этом регионе распространялся очень медленно.

В настоящее время ученые утверждают, что основателем исмаилизма и различных наук в Бадахшане является Хаким Насир Хусрав, однако автор доказывает, что ислам не распространялся в большинстве районов Бадахшана до XIII века. Итак, становится очевидно, что это было невозможно для Насира Хусрава приобщить всех жителей Бадахшана к исмаилитскому толку ислама в тех сложных политических условиях.

После периода Насира Хусрава, начиная с XII-XIII веков, многие религиозные, научные и культурные деятели приезжали в Бадахшан из Хорасанского региона Ирана и пропагандировали таджикскую науку и культуру среди народа, а их потомки считаются основоположниками различных наук в Бадахшане в средние века. Именно их усилиями в Бадахшане полностью развиты принципы исмаилизма и таджикской науки и культуры.

Ключевые слова: культурные связи, Бадахшан, Хорасан Ирана, Насир Хосрав, арийская религия, ислам, исмаилизм, сельджукская империя, наука, язык, литература, культура, сейиды.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Cultural relations of the badakhshanis and khorasanians of Iran in the middle ages

In this article, the author provides information about the scientific and cultural connections between Badakhshan people and Khorasanians of Iran in the Middle Ages and proves, that Iranian Khorasan played a significant role in the development of the cultural life of Badakhshan in the Middle Ages. Since it was during this period that the Persian-Tajik language and literature were spread in Badakhshan, scientific and literary works were created in this language. The author also claims that before the arrival of Nasir Khosrav in Badakhshan and even before the 13th century, most of the inhabitants of Badakhshan were followers of the Aryan religion, and Islam spread very slowly in this region.

Currently, scholars claim that the founder of Ismailism and various sciences in Badakhshan is Hakim Nasir Khosrav, but the author argues that Islam did not spread to most areas of Badakhshan until the 13th century. So, it becomes obvious, that it was impossible for Nasir Khosrav to make all the inhabitants of Badakhshan Muslims and Ismailis in those difficult political conditions.

After the period of Nasir Khosrav, starting from the 12th-13th centuries, many religious, scientific and cultural figures came to Badakhshan from the Khorasan region of Iran and propagated Tajik science and culture among the people, and their descendants are considered the founders of various sciences in Badakhshan in the Middle Ages. It was through their efforts, that the principles of Ismailism and Tajik science and culture were fully developed in Badakhshan.

Key words: *Cultural connections, Badakhshan, Khorasan of Iran, Nasir Khosrav, Aryan religion, Islam, Ismailism, Seljuk Empire, science, language, literature, culture, Sayyid.*

Аз иттилооти сарчашмаҳои таърихӣ ва осори муҳаққиқони муосир маълум мегардад, ки дар Бадахшон аз асри XI сар карда, то ибтидои асри XX, яъне то таъсисёбии Ҳукумати Шуравӣ дар қори рушд бахшидани соҳоти илм ва фарҳанг, тарғиби забон ва адаби форсу тоҷик ва мусалмон сохтани мардум саҳми содоти эронӣ хеле бузург буд. Сайидхо аслан аз кишварҳои арабӣ ба Эрон ва Осиёи Миёна кӯчида, бархе аз онҳо пайрави мазоҳиби исмоилӣ, исноашарӣ, зайдӣ ва барҳи дигар ҷонибдори ақоиди фирқаҳои суннат ва ҷамоат ва тасаввуф буданд.

Муҳаққиқи эронӣ Расул Ҷаъфарӣён иллати дар замони уммавиён ва аббосиён ворид шудани содот аз кишварҳои арабӣ ба шаҳрҳои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Эронро дар ноамнии вазъияти сиёсӣ доништа, менависад: “Далели вуруди онҳо ба Эронро дар чанд нукта метавон баён кард. Нахуст бояд ба амнияти, ки дар манотиқи Эрон буда, ишора кард. Ин яке аз умдатарин далоили муҳочирати онҳо ба Эрон аст. Эрон ба таври нисбӣ дур аз дастрасии ҳукуматҳое буд, ки маркази онҳо дар Шом ва Ироқ қарор дошт. Фишорҳои Аббосиён ва қабл аз онҳо Уммавиён сабаб шуд то онҳо бад-ин манотиқ муҳочират кунанд” [9, 231].

Вале бояд тазакурр дод, ки агар яке аз сабабҳои муҳочирати содот ба кишварҳои дигар ноамнии минтақа буд, сабаби дигар ин бо амри пешвоён ва хулафои исломӣ густариш додани таълимоти исломӣ дар кишварҳои ҳамҷавор будааст. Расул Ҷаъфарӣён ҳамчунин доир ба марокизи исмоилӣ дар Хуросон андеша ронда, дар асари дигари таърихӣ худ ақидаи муҳаққиқи амриқоӣ Ричард Фрайро иқтибос мекунад, ки ӯ гуфта буд: “Доиёни исмоилия каме пеш аз соли 900 (286 х. қ.) дар ғарби Эрон дар тарафи Рай, наздики Техрони ҳолия зоҳир шуданд. Каме баъд аз ин сол нахустин раҳбари даъват дар Хуросон ба номи Абу Абдуллоҳ ал-Ходим дар маъҳаз ном бурда шудааст” [9, 209]. Расули Ҷаъфарӣён ҳамчунин ишора мекунад, ки бори аввал мазҳаби исмоилияро дар Хуросон фарзанди имом Исмоил Муҳаммад ибни Исмоил ҳамроҳ бо доиёнаш ривоч додааст. Ӯ менависад: “Чунин гузориш шуда, ки фарзанди Исмоил яъне Муҳаммад ҳамроҳ бо иддае аз дуёоти хеш озими Рай шуд. Ин ҳаракати ӯ дар авохири қарни дувуми ҳиҷрӣ сурат гирифтааст. Дар ин ҷо Исҳоқ бинни Аббоси Форсӣ, ки тамоюлоти исмоилӣ дошт ба ӯ кумак кард, то даъвати худро дар он билод мунташир кунад” [9, 207].

Доктор Муҳаммад Форуки Фурқонӣ бошад таърихи исмоилияи Қаҳистони Эронро таҳқиқ намуда, ба хулосае омад, ки мазҳаби исмоилия дар Хуросон дар замони ҳокимияти давлати Сомониён зухур кардааст: “Сиёсати тасоҳули мазҳаби сомониён дар Хуросон, ки ҳанӯз бисёре аз ғирақ ва мазоҳиби гузашта ва бостонӣ дар он ҷо пайравон ва муътақидини сарсахте доштанд боис гардид, ки дар оғози қарни чаҳорум (қарни X) пойи исмоилиён ба Хуросон боз шавад ва доиёни исмоилӣ ба фаъолият ва наشري ақоидашон машғул шаванд. Аввалин доъии исмоилӣ дар замони Наср бинни Аҳмад Халаф ном дошт ва аҳли ҷиболи Эрон буд. Вай қабл аз пайвастан ба исмоилиён ба шуғли ҳаллоҷӣ машғул буд ва дар ибтидо Деҳ Кулайни Райро маркази иҷтимоӣ худ қарор дода буд ва дар Хафо мардумонро даъват

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

менабуд. Чун меҳтари деҳ аз даъвати ӯ боҳабар шуд ва чун Халаф муталеъ шуд, ки мардумон ва кадхудо қасди озори ӯро доранд, аз Деҳ Кулайн гурехт ва ба Рай рафт ва дар он ҷо ҷон супурд. Барои муддати дарозе номи Халаф ба унвони муассиси нахзати исмоилия дар он иёлат машҳур буд ва пайравони вайро халифа меномиданд” [7, 142-143].

Дар ин асрҳо вилояти Хуросони Эрон бо кӯшиши доиёни исмоилӣ ба яке аз марокизи пуркудрати илмӣ ва фарҳангӣ табдил ёфт ва онҳо ақоиди ҳудро бо амри имомони исмоилӣ дар нукоти Осиёи Марказӣ махсусан дар Бадахшон низ ривоч меоданд.

Бояд тазакурр дод, ки доир ба аввалин доии исмоилие, ки дар Бадахшон ба паҳн кардани ақоиди исмоилӣ оғоз карда буд, иттилооти зиёде зикр карда нашудааст. Фақат ин чиз маълум аст, вақте ки Ҳаким Носири Хусрав ба Қоҳира меравад ва дар он ҷо ба муддати се сол дар назди устодаш ал-Муайид фид дини Шерозӣ таҳсил мекунад ӯ дар ин вақт ба дидори Имом Мустансири Биллоҳ мушарраф шуда, пас аз фарҷоми таҳсилоташ сазовори унвони Хуҷҷати ҷазойири Хуросон мегардад ва бо амри имом ба ватанаш Балх баргашта, дар он ҷо пойгоҳи фарҳангиро таъсис медиҳад. Ӯ дар ин вақт кеши ҳудро ба Нишопур, Табаристон, атрофи дарёи Ҳазар, ва дигар нукоти Хуросон паҳн мекунад. Чун уламои аҳли суннат аз таблиғоти Ҳаким Носири Хусрав огоҳ шуданд, ӯро мулҳид эълон карданд ва ҳонаашро вайрон намуданд. Бар асари ин таъкибот ва беадолатии руҳониёни мутаассиб Ҳаким Носири Хусрав маҷбур шуд дар соли 1060 Балхро тарк гуфта, ба дараи дурафтадаи Юмгон гурезад [10, 142-143].

Тавре муаррихон зикр мекунанд дар Юмгон Носири Хусравро амири исмоилӣ Абуалмаолӣ Алӣ ибни Асад истиқбол мекунад ва Носири Хусрав дар ҳуди Бадахшон ба таблиғи ақоиди исмоилия оғоз мекунад. Аз ин ҷо чунин суолоте пайдо мешаванд: Агар амири Бадахшон Алӣ ибни Асад қабл аз Носири Хусрав исмоилӣ шуда бошад, пас мазҳаби исмоилияро қабл аз Носири Хусрав кадом доии исмоилӣ дар ин минтақа тарғиб карда буд? Мувофиқи таҳқиқоти муаррихон маълум мегардад, ки аввалин бор таълимоти исмоилия дар асри X қабл аз Носири Хусрав дар замони ҳокимияти Амир Насри Сомонӣ, ки худ ба ақоиди ботинӣ гаравида буд ин таълимот дар тамоми қаламрави Хуросони бузург аз ҷумла Эрон ва Бадахшон низ густариш пайдо мекунад. Доктор Ҷаводи Ҳиравӣ перомони ин

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

масъала дар китоби “Таърихи Сомониён” чунин овардааст: “Албатта ишоаи даъвати ботиниёни исмоилӣ мунҷар ба ҷазби бисёре аз зубдағони Хуросони бузург бад-ин даъват шуд... Касоне чун Ҳусайн Алии Марварудӣ ва касоне чун Нахшабӣ (Насафӣ) рохро барои пайвастанӣ сарони давлати Сомонӣ ба орои ботинӣ муҳайё сохтанд. Ин қазия то бад-он ҷо расид, ки Амир Наср низ ба мазҳаби ботинӣ мутамойил шуд ва баъдҳо Ҷайхонӣ ва Балъамӣ ва Рӯдакӣ ва сипас Ибни Синоҳо ва бисёре дигар ба ин оро рӯи хуш нишон доданд” [12, 112-113].

Вале ба ақидаи нигорандаи ин сатрҳо Хуросон, ки дар замони давлати Сомониён махсусан дар замони Амир Наср Сомонӣ як маркази бузури илм, адаб ва мазҳаби эронитаборон ба ҳисоб мерафт, он дар натиҷаи тохтутози туркони салҷуқӣ ҳамчун пойгоҳи муҳим нуфузи худро аз даст дод. Дар натиҷа илм ва адаби Эрон рӯй ба нобудшавӣ ниҳод. Доктор Алис Ҳансбергер дар китоби “Носири Хусрав Лаъли Бадахшон” бо таассуф пиромунӣ ин вазъи душвори сиёсӣ менависад: “Носири Хусрав аз ин ки Хуросони порсизабон ба ҷанги туркони салҷуқӣ, ки вай онҳоро нофарҳефтағони беилм ва адаб мешуморад, ки фақат лоиқӣ ғуломӣ ва бандагӣ ҳастанд афтодааст, ранҷ мебурд” [1, 75-76].

Ҳаким Носири Хусрав низ дар Девони ашъори худ низ доир ба ин беадолатиҳои туркони салҷуқӣ дар хоки Хуросон ва хиёнат намудани онҳо ба забони форсӣ ва фарҳанги Эрон бо таассуф ёд намуда, онҳоро мавриди танқид қарор медиҳад:

Хоки Хуросон, ки буд ҷойи адаб,
Маъдани девони нокас акнун шуд.
Ҳикматро хона буд Балху кунун,
Хонааш вайрону бахт ворун шуд.
Мулки Сулаймон агар Хуросон буд,
Чунки кунун деви малъун шуд.
Хоки Хуросон бихӯрд мар динро,
Дин ба Хуросон қарини Қорун шуд.
Хонаи Қорун наҳсро ба ҷаҳон,
Хоки Хуросон мисолу қонун шуд.
Бандаи эшон буданд туркон пас,
Ҳол гаҳ эдуну гоҳ эдун шуд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Бандаи туркон шуданд боз магар?

Начми Хуросон нахсу мачнун шуд” [8, 225-226].

Аз ин ҷо чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки чун дар замони давлати туркони салҷуқӣ ҳокимони ғосиб марокизи илмӣ ва фарҳангиро дар Хуросон ва манотиқи дигар аз байн бурданд ва пешвоён ва уламои онҳоро ба қатл расониданд, дар ин вазъи ногувор ҳеч имкон набуд, ки эронӣён фарҳанги худро дар манотиқи мухталиф озодона тарғиб намоянд ва бегумон Носири Хусрав низ дар ин вазъи душвор чунин шароити мусоидро барои паҳн кардани ақоиди худ дар ихтиёр надошт. Донишманди тоҷик Нозир Арабзода доир ба вазъи ногувори қарни XI сухан ронда, доир ба фаъолияти илмӣ ва тарғиботи Ҳаким Носири Хусрав чунин фармудааст: “Чунонки аз ашъораш бармеояд, ӯ дар муноқиша ва мубоҳиса бо уламои суннимазҳаб дар талоши ҳақиқати динӣ аз тундравӣ ва дағалӣ ҳам худдорӣ намекардааст. Дар натиҷаи чунин фаъолият, ки ҳадафаш тавсияи мазҳаби исмоилия ва интишори он буд, баъди чанде Носири Хусрав ҳадафи тири маломат ва таъқиби уламо ва умарои он замон қарор гирифт. Онҳо ӯро рофизӣ, қарматӣ, мулҳид ва бадмазҳаб эълон карда, издиҳоми мардумро бар зиддаш барангехтанд ва аз Хуросон аз хонумонаш биронданд” [2, 21].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки чун Носири Хусрав дар замонаш аз ҷониби ҳокимон ва руҳониёни мутаассиб мавриди таъқибот қарор мегирифт, ӯ ҳеҷ гоҳ имкон намедошт, кеши худро дар ин шароити сангини сиёсӣ, ки ба таври озодона дар тамоми ҳудуди Бадахшон паҳн кунад. Зеро дар он давра на ягон воситаи нақлиёт вучуд дошт, ки як доъӣ ба зудӣ имкон пайдо кунад таълимоти худро дар тамоми қаламраваш паҳн кунад. Пас маълум мегардад, ки Носири Хусрав дар замони худ дар Бадахшон аз миёни донишмандони бумӣ шогирдонро тарбия карданд ва онҳо дар кори таблиғи илму фарҳанг дар Бадахшон ба ӯ кумак мекарданд.

Мушкили дигар ин буд, ки хангоме ки Носири Хусрав ба Бадахшон меояд дар он давра тамоми бошандагони ин вилоят пайрави динҳои ориёӣ буданд, яъне онҳо натавонанд то асри Носири Хусрав, балки то чанд аср баъд аз он низ исломро напозирӯфтанд. Доктор Майрам Муъизӣ низ ба ин масъала ишора намуда, иброз медорад, ки шохони бумӣ ғайримусалмони Бадахшон ҳанӯз то қарни панҷуми ҳиҷрӣ / ёздаҳуми мелодӣ ба ҳукмронии худ идома медоданд

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ва бархе аз онҳо ба ин адёни ориёӣ эътиқод доштанд ва қисме аз онҳо бутпараст буданд [5, 70].

Профессор Баҳодур Искандаров низ ибраз медорад, ки дар ибтидо нуфузи ислом кишварҳои Бадахшон ва Ҳиндукушро фаро нагирифта буд. Ислом ба ин ҷо хеле дертар расида буд. Вақте ки сайёҳ Морко Поло дар ин ҷойҳо дар асри XIII саёҳат мекард дар сафарномаи худ навиштааст, ки сокинони Вахон шиъиёни исмоилӣ ҳастанд, вале дигар бошандагони Бадахшон ҳанӯз исломро эътироф намекарданд [4, 72].

Зимнан бояд таъкид намуд, ки қарни XII дар ҳаёти кишварҳои Афғонистон ва Бадахшон нақши хеле муҳим бозида буд, зеро дар ин давра дар ин қаламрав таълимоти ислом ба таври васеъ густариш пайдо мекунад. Муаррихи варзидаи тоҷик академик Бобочон Ғафуров дар ин бора навиштаанд, ки дар қарни XII ҳокимият дар дасти Ғуриён буд. Ин давлат ҳудуди Ҳирот, Бомӣён, Кобул ва Ғазнаро дар бар мегирифт. Дини ислом дар мамлакати Ғур ба мисли дигар вилоятҳои кӯҳистони тоҷик хеле суст ҷорӣ гардид. Ба хулафои араб муяссар нашуд, ки ин мамлакатро ба тахти тасарруфи худ дароваранд. Аҳолии озодихоҳи он муддати дароз ақидаҳои қадимаи мазҳабии ҳудро нигоҳ медоштанд [3, 532-533]. Маҳз дар ин аср чунин вазъи муносиб барои тарғиби илму фарҳанг дубора дар Хуросон фароҳам карда шуд ва аз ин минтақа доъиён ва олимони ба кишварҳои ҳамсоя аз ҷумла Бадахшон сафар карда, ақоиди мазҳабӣ ва осори илмиву фарҳангии форсу тоҷикро миёни мардум паҳн мекарданд.

Мувофиқи иттилои сарчашмаҳои хаттии таърихӣ баъд аз Ҳаким Носири Хусрав низ дар қаламрави Бадахшон доъиёни дигари исмоилӣ ба мисли Сайид Шохмаланг (Шоҳи дарвешон), Сайид Муҳаммади Исфahонӣ (мулақаб ба Шоҳи Кошон), Сайид Шоҳи Хомуш (мулақаб ба Амир Сайид Ҳасаншоҳ), Шох Бурҳониддини Валӣ, Шох Сайид Муҳаммади Маданӣ, Аҳмади Девона, Сайид Улвӣ, Хоҷа Ҳамдин, Бобо Умари Юмгӣ (мулақаб ба Малик Ҷаҳоншоҳ, Ғиёсиддин Алӣ Амирон ал Исфahонӣ, Муҳаммад Ёсин, Фокмуҳаммади Парвозӣ, Сайид Сухробӣ Валӣ, Сайид Ҷалоли Бухорӣ, Бобо Алишоҳ, Шохтолиби Сармаст, Хоҷа Башир, Хоҷа Салмон, Хоҷа Абдулнабӣ валади Хоҷа Солеҳ, Хоҷа Араби Хуросонӣ ва дигар донишмандон ба тарғиби ақоиди исмоилия ва улуми мухталиф иқдом намуданд, ки аксари онҳо зодагони Хуросони Эрон

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

буданд.

Дар миёни ин мубаллигон ва доъиён нуфузи Сайид Шохмаланг, Мир Сайид Ҳасаншоҳ (мулақаб ба Сайид Шох Хомуш), Сайид Муҳаммади Исфаҳонӣ (Шох Кошон), Шох Бурҳони Валӣ, Ғиёсиддини Алии Исфаҳонӣ, Сайид Сухробӣ Валӣ, Фокмуҳаммади Парвозӣ, Сайид Ҷалоли Бухорӣ, Бобо Алишоҳ ибни Сайид Арабшоҳ, Хоча Араби Хуросонӣ хеле бузург буд, ки фарзандони онҳо дар тӯли қарнҳо ҷамоати исмоилимазҳаби Бадахшонро ҳидоят мекарданд. Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Мирзо Файзалибеки Сурхафсар дар ин бора дар китоби «Таърихи Бадахшон» зикр кардаанд: «Дигар пӯшида мабод, ки мирони Шугнон ва сайидон ва ашрофони мулки Қуҳистон ҳар як ба тарзе силсилаи ансоби худро аз обо ва аҷдоди худҳо то ба алҳон ба тавотур насабномагуён ба дафтар забт ва қайд намудаанд ва аслан аз кучо омадаанд ва дар Қуҳистон қарор кардаанд, зотан чи навъи мартаба ва дараҷа, ки медоштанд чун маротиби шайхӣ ва муллоӣ ва раҳбарии қавм ва таълим ва ҳидоят амсоли он аз мамлакати Хуросон омада ва дар ин вилоятҳо адои вазифаи худ карда, аз олами фанӣ гузаштанд ва аз онҳо чанд нафар авлод мондаанд ва ҳар кадом шеваи аҷдоди падаронро баҷо оварда дар байни халоиқ хоҳ ба тариқи ҳукумат ва раёсат ва ё ба тариқи шайхият пешвои қавм гардида ва аз тарафи аҳоли низ дар бораи аҳволашон некуӣ ва парасторӣ ва иззат дида, то ба ҳол дар байни қавм дар Қуҳистоноти Бадахшон ва Бадахшонот зиндагонӣ доранд, ки силсилаи ҳар кадом ашроф ба як номе ва алқобе шуҳрат доранд. Чунончӣ авлоди Шох Хомуш, дувум авлоди Шох Кошон, саввум авлоди Шох Маланг, чаҳорум Бобоумари Юмғӣ. Ва ин хонадон хеле муаззазанд ва соири ин хонадон чанде ҳастанд, ки худро пайванд ба ҳар як авлоди айммаи атҳор менамоянд. Онҳо низ ба қадри аҳволашон дар байни авоманнос иззате ва ҳурмате доранд» [6, 118].

Доктор Фарҳод Дафтарӣ дар китоби худ доир ба ин доъиён ривоятро дарҷ мекунад, ки дар онҳо низ зикр шудааст, ки кешӣ исмоилиро аз сӯи имомони низории давраи Аламут ду доъӣ аввал Сайид Шох Маланг ва баъд аз ӯ Сайид Шохӣ Хомуш овардаанд. Ин доъиён аз Хуросон омада, дар Шугнон бунёнгузорони пирон ва мироне шуданд [11, 553] ва то охири қарни XIX авлоди Шох Маланг пирони исмоилӣ ва авлоди Шохӣ Хомуш дар мансаби ҳокимони Шугнон мансуб шуда буданд. Пас аз таъсисёбии ҳукумати Шуравӣ вазифаи пир дар миёни исмоилиёни Бадахшон аз байн рафт ва бархе

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

аз намояндагони авлоди Шоҳ Маланг ва Шоҳ Кошон вазифаи дигари мазҳабӣ - халифаро, ба ўҳда гирифтанд.

Андешаҳои худро ҷамъбаст намуда, иброн бояд кард, ки доираи илмӣ ва фарҳангии Хуросони асрҳои миёна ва ҳамаҷунин содоти эронӣ дар ташаккули афкори илмӣ ва фарҳангии Бадахшон хеле бузург буд. Зеро бо кӯшиши намояндагони содоти Хуросон дар Бадахшон забон ва адабиёти тоҷик, илми тиб, нучум, фалсафа, таърих, ҳунари хаттотӣ ва наққошӣ инкишоф дода шуданд.

Китобнома:

1. Алис Ҳансбергер. Носири Хусрав лаъли Бадахшон / Ҳансбергер Алис. - Техрон, 1380. - 340 с.
2. Арабзода, Нозир. Носири Хусрав / Нозир Арабзода. - Душанбе: Маориф. - 1994. - 176 с.
3. Ғафуров, Бобочон. Тоҷикон. Ҷ. 1 / Бобочон Ғафуров. - Душанбе: Ирфон, 1998. - 704 с.
4. Искандаров, Б.И. История Памира / Б.И. Искандаров. - Хорог: Мерос, 1996. - 186 с.
5. Муъизӣ Майрам. Исмоилияи Бадахшон / Майрам Муъизӣ - Техрон, 1395. - 280 с.
6. Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ. Таърихи Бадахшон / Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ, Ғазлалибекӣ Сурхафсар. - СПб., 1959. - 183 с.
7. Муҳаммад Форуқӣ Фурқонӣ. Таърихи исмоилиёни Қаҳистон / Муҳаммад Форуқӣ Фурқонӣ. - Техрон, 1378. - 508 с.
8. Носири Хусрав. Девони ашъор. Ҷ.1. / Носири Хусрав. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. - 604 с.
9. Расул Ҷаъфарӣён. Таърихи ташаййуъ дар Эрон. Ҷ.1. / Ҷаъфарӣён Расул. - Эрон, 1375. - 469 с.
10. Фарҳод Дафтарӣ. Мухтасаре дар таърихи исмоилия / Фарҳод Дафтарӣ. - Техрон, 1378. - 334 с.
11. Фарҳод Дафтарӣ. Таърих ва ақоиди исмоилия / Фарҳод Дафтарӣ. - Техрон, 1375. - 968 с.
12. Ҷовид Ҳиравӣ. Таърихи Сомониён / Ҷовид Ҳиравӣ. - Техрон, 1382. - 534 с.

УДК: 001 (575.32)

**РОЛЬ Н. ДОДХУДОЕВА - ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ОБЛАСТНОГО
ИСПОЛКОМА ГБАО В БЛАГОУСТРОЙСТВЕ Г. ХОРОГА
В 40-50-ЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА**

Карамова И.³⁰

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

***Саҳми Н. Додхудоев - раиси комитети иҷроияи ВМКБ дар ободони
шаҳри Хоруғ дар солҳои 40-50-уми асри XX***

Дар асоси таҳлили маводҳои бойгонӣ ва маълумотҳои шифоҳӣ маълум гардид, ки нақши раиси комитети иҷроияи ВМКБ Н.Додхудоев дар сохтмони канали обгузари Шошхоруг басо калон буд. Сохтмони канали номбурда моҳи октябри 1949 сар шуда моҳи юни 1950 ба анҷом расид. Н.Додхудоев дар нақшаи сохтмони канали Шошхоруг дигаргунии калон ворид кард, ки мувофиқи он сохтмони канали обгузар бобарор анҷом ёфта, дар муддати кӯтоҳ ба истифода дода шуд. Дар натиҷа сохили чапи дарёи Ғунд аз об пурра таъмин шуда, ба як ғӯшаи ободи шаҳри Хоруғ табдил ёфт.

Калимаҳои калидӣ: Н. Додхудоев, ГБАО, Хоруғ, Шошхоруг, канал, дарёи Ғунд, аҳоли.

***Роль Н. Додхудоева - председателя облисполкома ГБАО
в благоустройстве г. Хорога в 40-50-е годы XX века***

На основе анализа архивных материалов и выяснилось, что роль председателя исполкома ГБАО Н. Додхудоева в строительстве Шошхорогского водного канала была очень велика. Строительство канала началось в октябре 1949 года и завершилось в июне 1950 года. Н. Додхудоев внёс большое изменение в план строительства канала

³⁰ **Карамова Ибодат Имоназаровна** - ходими илмии шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Иҷубова, 118. Тел.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Карамова Ибодат Имоназаровна - научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Иджубова, 118. Тел.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Karamova Ibodat Imomnazarovna – Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Idzhubova, 118. Tel.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Шошхорог, согласно которому строительство канала было успешно завершено и введено в эксплуатацию в короткие сроки. В результате левый берег реки Гунда полностью снабдился водой и превратился в процветающий уголок города Хорога.

***Ключевые слова:** Н. Додхудоев, ГБАО, Хорог, Шошхорог, канал, река Гунд, население.*

The role of N. Dodkhudoev- chairman of the regional executive committee of GBAO in the improvement of Khorog in the 40-50-s of the XX century

Based on the analysis of archival materials and oral data, it turned out that the role of the chairman of the executive committee of the GBAO N. Dodkhudoev in the construction of the Shoshkhorog water canal was very great. Construction of the canal began in October 1949 and ended in June 1950. N. Dodkhudoev made a big change in the construction plan for the Shoshkhorog canal, according to which the construction of the canal was successfully completed and put into operation in a short time. As a result, the left bank of the Gund River is fully supplied with water and has turned into a flourishing corner of the city of Khorog.

***Key words:** N. Dodkhudoev, GBAO, Khorog, Shoshkhorog, canal, Gund river, population.*

По рассказам старшего поколения Западных районов Памира, которое побывало в малонаселённом кишлаке Хороге, разделённым рекой Гунд на двое на левый и правый части, левый берег представлял собою пустыню, северный склон горы доходил почти до самого берега реки. От западной части этой территории до восточной части протяжённостью до 8 км, почти не было жилых домов. Лишь несколько хозяйств проживали в так называемом местечке Шошхорог (буквально песчаный Хорог), и столько же в местности под названием Тирчид (буквально верхний дом). Среди жителей кишлака Хорог имело место такое проклятие как «ногин Тирчид Дахтард ту винум» (буквально, чтобы повидали тебя в степях верхнего дома) т.е. место, где нет ни живой души, где человека охватывает страх.

В 1905 году осенью в кишлаке Хорог на правом берегу реки Гунда в местечке Дирхорога (буквально в нижнем Хороге) расквартировались русские - военные. Нужно отдать им должное, так как при их непосредственной материальной помощи был прорыт канал протяжённостью в 6 км, который позволял орошать земли, расположенные на левом берегу реки. Рельеф Хорога представлял из себя гористую местность, потому и канал мог орошать земли, которые

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

находились ближе к побережью, а что касается земель, расположенных подальше от берега, то они оставались пустынными. В результате строительства этого канала, часть жителей правого берега реки Гунда переселилась на левый берег. Большая же часть левого берега по-прежнему оставалась пустынной.

После Октябрьской революции, Хорог в 1925 г. стал административным центром ГБАО, следовательно, для благоустройства Хорога выделялись определённые средства. Строились дороги, которые связывали Хорог с районными центрами области. В 1940 году была построена и сдана в эксплуатацию Хорогская ГЭС им. Ленина.

Начало ВОВ помешало мирному строительству даже в отделённых от фронтовых линий территорий, ибо все силы были направлены на нужды фронта. Население ГБАО также, как и население других регионов Советского Союза оказывало определённую помощь фронту.

После победы над врагом, Советский Союз приступил к восстановлению, разрушенной в годы Великой Отечественной войны промышленности.

Как уже было подчёркнуто выше, областной центр ГБАО город Хорог в те годы представлял из себя небольшой кишлак, где население испытывало определённые трудности из-за нехватки воды для орошения. И это несмотря на то, что на протяженности Хорога от востока до запада по подножью южного склона горы протекала река Гунд, но протекала она по глубокому руслу, что и делало невозможным орошать земли водой этой реки.

С целью снабжения левого берега реки Гунд, было принято решение прорыть канал по подножью северного склона для обеспечения пустынных земель, орошаемой водой. Правительство Республики Таджикистан поддерживал любые предложения облисполкома ГБАО по этому вопросу.

Об этом свидетельствуют архивные материалы госархива ГБАО. Вот, что говорится в этих документах: «Решение совета министров Таджикской ССР от 27/ 08 1947 № 805 «О планировании и исследовании 12 водных объектов в ГБАО». На основе этого решения Совет министров Таджикский ССР от 27. 08 1947 г. № 805 приняло постановление «Об освоении 400 гектаров земли «Дашти Рошорв» и машинное поливание водой 123 гектаров земли «Дашти Шошхорв»,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

мощностью гидроэлектростанции г. Хорога им Ленина [1, 27].

С целью выполнения поставленной задачи по поручению министра водного хозяйства Таджикской ССР специалисты «Таджикпроводхоза» на месте приступили к исследованию земель Дашти – Шошхорог. Выяснилось, что машинное орошение этих земель представляло из себя задачу трудновыполнимую, ибо мощность хорогской гидроэлектростанции не позволяла поднимать воду на высоту 100 метров и не имела экономического эффекта.

Было решено найти иной способ решения поставленной задачи. В тот период должность председателя облисполкома ГБАО занимал Назаршо Додхудоев (на должность председателя облисполкома ГБАО Н. Додхудоев был назначен 8 февраля 1949 года). Исходя из составленного проекта, воду нужно было поднимать при помощи электрических насосов из реки Гунд в район Стрелбище, а оттуда по подножью северного склона по каналу на западную часть Хорога. После долгих дебатов, по настоянию Назаршо Додхудоева, было решено прорыть канал протяжённостью в 10 км из кишлака Шод, расположенного на берегу реки Шахдары, до территории Хорога, расположенного на левом берегу реки Гунд, т.е. северный склон горы Хорога и тем самым обходиться без привлечения мощности ГЭС им. Ленина. Была составлена смета расходов по строительству канала со стороны специалистов Таджикгипроводхоза Министерства водного хозяйства Таджикской ССР. Это было в начале 1949 г., осенью того же года, а точнее в октябре 1949 года приступили к работе. Строительство вёл мелиоратор С.Г. Прудников.

Для этой цели облисполком ГБАО во главе с Н. Додхудоевым обязал Рушанский, Шугнанский и Рошткалинский районы выделить рабочую силу. Шугнанский район - 350 человек, Рошткалинский - 150 человек и Рушанский - 100 человек, итого шестьсот человек. Так как строители из Рушана имели опыт работы по строительству канала в скалистой местности, то самый труднопроходимый участок по строительству канала через местность Андарситез, по настоянию Н. Додхудоева поручили рушанцам [1, 269].

14.08.1949 года состоялось заседание исполнительного комитета Совета депутатов Трудящихся ГБАО на котором наряду с другими вопросами решали вопрос о строительстве канала «Шошхорог».

На заседание выступил начальник облводхоза Камбарабдол Шабдолов, который счёл строительство канала необходимым, ибо

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

оно позволяло вести в земельный оборот пустынные земли левого берега реки Гунд г. Хорога.

По этому поводу высказал своё мнение директор ботанического сада А. Гурский, который предложил на 18 гектаров земли Тирчида создать плодопитомник. Плодопитомник этот в будущем мог бы обеспечить колхозы и население области плодовыми саженцами [1,128].

Плодопитомник, который был создан под руководством А. Гурского в 1950 году в течении ряда лет вплоть до 80-ых годов обеспечивал колхозы, совхозы и население области плодовыми саженцами. Впоследствии плодопитомник получил имя своего садовода Назокат. Орошали земли плодопитомника водой прорытого в 1949-1950 г.г. канала им Н. Додхудоева. В настоящее время плодопитомник этот в результате безалаберного отношения к нему со стороны некоторых должностных лиц полностью уничтожен. Да и судьба канала также находится в плачевном состоянии. Из года в год русло канала сужается и население г. Хорога в летний период испытывает острую нужду в поливной воде, ибо каналу необходим капитальный ремонт, а ремонту канал, начиная с 90-ых годов, не подвергался.

Канал этот был действительно необходим, ибо отсутствие орошаемой воды не позволяло колхозу собрать должный урожай для обеспечения населения г. Хорога сельхозпродуктами.

В связи с тем, что совместным постановлением Исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся ГБАО и бюро Горно-Бадахшанского обкома КП (б) Таджикистана от 12.07 1949 года установлен срок начала работ по строительству канала Шошхорог, с 1 октября 1949 года. Исполнительный комитет Совета депутатов Трудящихся ГБАО постановляет:

Утвердить количество выставляемой районами рабочей силы для строительства канала Шошхорог 600 человек из них:

Шугнанский район - 350 чел.

Рошткалинский - 150 чел.

Рушанский - 100 чел.

Контроль за ходом обеспечения рабочей силы было возложено на заместителей председателей названных районов. [1. 269].

Такое количество строителей необходимо было обеспечить жильём и трёхразовым питанием. С этой целью, решением

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся ГБАО от 5 октября 1949 года № 331: «О снабжении рабочими строительство канала Шошхорог» постановил: обязать облторготдел (тов. Шанбиев) из общего наряда г. Хорога выделить для снабжения рабочих занятых строительством канала «Шошхорог» начиная с 10 октября 1949 года в течение 2 месяцев нижеследующими продуктами:

1. Хлеб печёный - 14 тонн.
2. Чай - 120 кг.
3. Соль - 600 кг.
4. Масло растительное - 600кг.
5. Мясо - 800 кг.

Обязать промторг не позднее 10 октября открыть одну торговую точку в кишлаке Андарситез, обеспечив её ходовыми промышленными и продовольственными товарами.

Обязать председателя Шугнанского райисполкома (тов. Иджубова) предложить колхозу им. И. Сталина с 10 октября 1949 г. открыть чайхану для обслуживания рабочих, занятых строительством канала. [2. 16].

Но не смотря на строгий контроль со стороны ответственных лиц, в лице председателей райисполкомов и их заместителей в работе по строительству канала «Шошхорог» наблюдались некоторые упущения, которые в той или иной степени замедляли ход строительства. Нужно подчеркнуть тот факт, что такие упущения своевременно исправлялись. О чём свидетельствует следующий документ № 341 от 15 октября 1949 года «О выполнении решения облисполкома ГБАО от 22 09 1949 года за № 317, райисполкомами районов Шугнанского, Рушанского и Рошткалинского в части выделения рабочей силы для строительства канала «Шошхорог»: в документе говорится о том, что названные районы не смогли должным образом обеспечить рабочей силой строительство канала. Председателей райисполкомов обязали обеспечить рабочей силой, начальников участка по строительству и обязать каждого рабочего и начальников участка ежедневно доложить о ходе выполненной ими работу [2, 24-25].

Благодаря, умелому руководству тогдашних руководителей ГБАО и в первую очередь председателя Облисполкома ГБАО Назаршо Додхудоева строительство канала Шошхорога (сегодня канал им. Н. Додхудоева) было закончено за сравнительно короткий

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

срок (в октябре 1949 года начали, а в июне 1950 года закончили). При этом нужно подчеркнуть тот факт, что работа велась вручную. Осенью этого года каналу им. Назаршо Додхудоева исполнится 75 лет. Население г. Хорога по сей день, с благодарностью вспоминает имя этого благородного человека, который имеет весомый вклад в благоустройство маленького областного центра под названием Хорог.

Заслуга таких государственных деятелей, как Н. Додхудоева, М. Абдулвосеева, М. Назаршоева, Х. Давлаткадамова М. Зоирова, А. Бобоева в развитие духовной и материальной культуры населения города Хорога неоценима.

Архивные материалы:

1. Д. № 15 Ф.1, оп. 11. 199 стр. / Госархив ГБАО.
2. Д. № 16 Ф.1, оп. 11. 298 стр. / Госархив ГБАО.

Литература:

1. Шарипов, К. Ман ин заминро дӯст медорам / К. Шарипов. - Душанбе: Эр-граф, 2016. – 275 с.

**ДРЕВНИЕ НАРОДНЫЕ ПРАЗДНИКИ ЖИТЕЛЕЙ ПАМИРА
В СВЕТЕ ЗАПРЕТОВ (на примере праздника Хир пи чор)**

Ардабаева М.³¹

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

***Идҳои қадимаи халқи сокинони Помир дар партави мамнуъҳо
(дар мисоли иди Хир пи чор)***

Дар мақола ҷабини бостонии мардуми Хир пи чор дар партави мамнуъот ва табу баррасӣ шудааст. Маводи дар мақола таҳлилушада метавонад ҳамчун воситаи нигоҳдори маълумот дар бораи низоми арзишҳои этникии Помири Фарбӣ, ки дар ҷаҳони муосир дар раванди ҷаҳонишавӣ зуд тағйир ёфтаву аз байн рафта истодаанд, хизмат намояд.

Муаллифи мақола қайд менамояд, ки тадқиқи ҷабини Хир пи чор – марҳилаи аввали ҷабини Наврӯз, пеш аз ҳама имконият фароҳам меорад, ки асосҳои таҷрибаи ҷамъиҳои сокинони Помири Фарбӣ, масъалаҳои марбут ба муносибати аъзоёни ҷомеа ба меъёрҳои ҷамъиҳои ахлоқӣ хубтару равшантар дарк гарданд.

Калимаҳои калидӣ: ҷабини бостонии мардумӣ, Хир пи чор, анъана, маросим, ҷашиҳои кишоварзӣ, мамнуъот, риоякунӣ, Наврӯз.

***Древние народные праздники памирцев в свете запретов
(на примере Хир пи чор)***

В статье древний народный праздник Хир пи чор рассматривается через призму запретов и табу. Анализируемый в статье материал может служить средством хранения информации о системе этнических ценностей Западного Памира, которая быстро меняется и

³¹ **Ардабаева Мадина Шодиевна** – ходими илмӣи шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. О. Соҳибназаров, 50. Тел.: (+992)935353168; e-mail: madina.ardabaeva@mail.ru.

Ардабаева Мадина Шодиевна – наҷнӣи сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. О. Соҳибназарова, 50. Тел.: (+992)935353168; e-mail: madina.ardabaeva@mail.ru.

Ardabaeva Madina Shodievna – Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. O. Sohibnazarov, 50. Tel.: (+992)935353168; e-mail: madina.ardabaeva@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

начинает исчезать в современном мире в процессе глобализации.

Автор статьи отмечает, что исследование празднования *Хир пи чор* - первого этапа празднования *Навруза*, прежде всего, дает возможность лучше и яснее понять основы социального опыта жителей Западного Памира, вопросы, связанные с отношением членов общества к социальным и моральным нормам.

Ключевые слова: древний народный праздник, *Хир пи чор*, традиция, обряд, земледельческие праздники, запреты, соблюдение, *Навруз*.

Ancient folk festivals of the Pamirs in the aspect of prohibitions (in exemplification of Khir pi chor)

In the article the ancient folk holiday Khir pi chor is considered through the prism of prohibitions and taboos. The material analysed in the article can serve as a means of storing information about the system of ethnic values of the Western Pamirs, which is rapidly changing and beginning to disappear in the modern world in the process of globalisation.

The author of the article notes that the study of Khir pi chor celebration - the first stage of Nowruz celebration, first of all, gives an opportunity to better and more clearly understand the basics of social experience of the inhabitants of the Western Pamirs, issues related to the attitude of members of society to social and moral norms.

Key words: ancient folk holiday, *Khir pi chor*, tradition, ritual, agricultural holidays, prohibitions, observance, *Nowruz*.

В рамках данной статьи мы рассмотрим древний народный праздник Хирпичор в свете запретов и табу. Рассмотрение темы было обусловлено необходимостью фиксировать существенные изменения, произошедшие за последние десятилетия в проведении древних обрядов, особенно обрядов связанных с земледелием, таких как обряд Хирпичор на Западном Памире. Выбранная тема актуальна также в качестве того, что проанализированный материал может послужить своеобразным средством хранения информации о системе ценностей этнических групп подвергающихся быстрой ассимиляции в современном мире подверженном волнами глобализации. Анализ собранного материала по теме даёт возможность выявить и проквалифицировать общественные устои и культурные нормы, совокупность их многообразия, последствия и эффект их соблюдения и нарушения.

Характерной чертой древних праздников и обрядов как

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

связанных с ними, так и самостоятельных является сосуществование определённых бытовых, хозяйственных, религиозных с одной стороны, а анимистических с другой. Это особое видение мира, которое репрезентирует восприятие человеческой жизни в рамках определённых древних этносов с мировоззрением, взаимоотношениями, соблюдением и нарушением установленных неписанных моральных законов и т.д.

Помощь при анализе собранного материала оказали труды Мухиддинова М. [3], Юсуфбекова Ш. [5], Шоинбекова А. [5], Шакармамадова Н. [4], Каландарова Т. [2], Юсуфбековой З. [6] и др. исследующих этнографию и фольклор жителей Памира. К сожалению, несмотря на значительный исследовательский интерес к указанной проблеме, во всех перечисленных трудах нет отдельных глав, где была бы проанализирована тема древних народных обрядов в свете запретов и табу среди этносов по всей территории Памира и всё ещё остаются малоизученными многие практически все её стороны и аспекты. Поскольку мы считаем, что наряду с другими элементами составляющие духовную культуру запреты и табу являются важнейшими составными частями становления и функционирования культуры, особенно в антропологическом, этнографическом и культурологическом аспектах.

Для раскрытия темы мы в первую очередь обратимся к самым древним праздникам и обрядам предшествующим началу земледельческих работ.

В повседневной жизни памирцев с давних времён бытовал ряд праздников среди которых наиважнейшими считались праздники, связанные с земледельческой деятельностью людей на которых каждый обряд был наделён особым сакральным смыслом. Вся годовая система праздников и сопровождающих их ритуалов и обрядов была прочно увязана с природой и трудовым циклом. Исходя из этого, празднование было такой же естественной необходимостью, как и работа.

В этом плане особый интерес представляют земледельческие праздники, которые в целом были практически единичными у всех народов, так как основаны на древних верованиях и нравах. Например, у египтян, греков и римлян с земледельческими работами был соединён ряд священных обрядов, так как эти народы считали земледелие божественным делом и первостепенным для человеческой

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

жизни. Также у семитских как и у иранских народов эти праздники считались священными. В Китае земледелие особо поощрялось правителями и всему народу демонстрировалось, что земледелие заслуживает внимания сильных мира сего. Земледелие у славяно-русов было настолько почётно, что представительницей земледелия являлась Мать-Земля. Таким образом, если мы рассмотрим историю каждого народа, то сможем увидеть, что у большинства из них земледелие считалось главенствующей отраслью их жизнедеятельности. И каждый из этих народов с древнейших времён начинали свои земледельческие работы с распусканием деревьев и заканчивали их с падением листьев.

У жителей Горного Бадахшана, как у одних из древнейших этносов мира есть свои, особые календари, по которым они сверяют свои труды, праздники, обряды и ритуалы, связанные с ними. Особым почётом пользовался праздник Навруз с большим количеством обрядов и ритуалов сопровождающих его как до наступления самого празднества, так и после его празднования. Интересным фактом является и то, что во времена советской власти, особенно в самые тяжёлые его поры – 30-40-х годов, когда все народные праздники объявили «негативными пережитками прошлого» и запрещали их проведение, жители Горного Бадахшана умудрялись праздновать их, сохраняя все древние обычаи. Особое почитание Навруза и его обрядов заключалось в основном в том, что жизнь людей, протекающая в самых суровых климатических условиях высокогорья Памира, особенно в течение долгих зимних месяцев являлась своеобразным испытанием на прочность природными явлениями. Отрезанные снегами от остального мира, в условиях полной изоляции человек оставался один на один с природными стихиями и мог уповать только на себя и на свою смекалку, на те припасы, которые он хранил, чтобы дотянуть до весны и до нового урожая. В таких условиях оттепель – пробуждение природы являлось для всех лучом надежды на выживание. Для ведения счёта дням до долгожданной весны и Навруза памирцы использовали собственный, особый календарь поражающий своей точностью. И по словам старожил с древних времён наступление Навруза, которое на шугнанском языке называется «Хидирайём» (Великий праздник), определяли особым способом исчисления. После отступления сорокадневных морозных дней зимы – «чилла» (по нынешнему календарю с 20 декабря по 1

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

февраля), дехкане начинают счёт времени до Навруза. Наступление этого дня определяется особыми знаками, перехода или дохода луча или тени от солнца до определённого места.

Именно этот день по упомянутому исчислению называется «Хир пи чор» (Солнце в муже) и начинается исчисление дней до наступления Навруза по частям тела человека – от пальцев ног до головы. С началом счёта люди готовились к весенним полевым работам, точнее сортировали отложенные семена, ремонтировали орудия труда для пашни и т.д.

По истечению нескольких трёхдневных циклов, отмечаются знаковые периоды приближения к Наврузу.

Авторы «Шогуни бахор» Юсуфбеков Ш, и Шоинбеков А. так описывают наступление данного периода: «Когда в этот же день (по сегодняшнему календарю 30-31 января) заканчивается зимняя стужа, солнце набирает силу и начинается второй виток Навруза, который в Шугнани называют «Хир-пи-чор», в Бартанге и Рушани «Хур-па-чор», в Язгуляме «Граваш» «Хир-пи-чор» происходит от шугнанского слова, а «Хор-па-чор» - от рушанского слова, означающего «солнце в муже», так как в этих языках мужа называют «чор» (букв. муж – А.М.) или «чорик» (букв. мужчина – А.М.)» [4, 23].

Несомненно интерпретации относительно названия обряда «Хир пи чор» имеют место быть, например, «...по другому мнению, более популярному в народе, слово «Хир пи чор» состоит из двух слов «Хир» и «чор» и союза «пи», «Хир» означает «солнце», «пи» - союз в, и «чор» в этом слове относятся к понятию «чорхона» (четырёхступенчатый потолок в традиционном памирском доме со светопритоком в центре – А.М.), сохранившегося в этом краю как памятник арийцев. В середине февраля, когда солнце проникает через «чорхона» внутрь дома, устраивают праздник «Хир-пи-чор» [5, 54].

Если мерилем наступления «Хир пи чор»-а являлся неизменно традиционный памирский дом, то как же исчисляли его наступление без наличия данного дома или тогда этот счёт терял свою актуальность? Если обратимся к выбранному источнику, то там указанного, что «...не все отмечают наступление Солнца в муже «Хир-пи-чор» только посредством проникновения солнечного луча через «чорхона. Например, один из старожилы кишлака Цорджи Рошткалинского района Худоёров Файзулло (85 лет) сообщил, что когда из светопритока дома луч солнца падает прямо на главный столб

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

дома (ҳаситан – А.М.), говорят, что солнце упало на человека, то есть солнце набрало силу и теперь можно готовиться к Наврузу».

Несомненно, проникновение луча солнца внутрь дома зависело от поставленной ранее разметки места, куда должен падать луч солнца, затем расположение самого дома и сторона на котором находится дом, т.е. солнечная сторона или теневая сторона кишлака. Если дом стоит на солнечной стороне кишлака, то солнечные лучи быстрее проникнут в дом и знак «Хир пи чор» будет находиться в нижней части дома. Значит в любом случае наступление «Хир пи чор»-а должно измеряться именно внутри традиционного памирского дома, в котором поставлен знак, который остаётся неизменным.

Дата празднования «Хир пи чор»-а на территории Западного Памира разнится и разница состоит из нескольких дней. «В Рушане (кишлаках Вомар, Баррушон, Дерзуд и Шидз) празднование «Хирпичор»-а приходится на 2-ое февраля. По их расчёту, зимнее солнцестояние заканчивается 28-29-го января, а три дня после этого не учитываются, поскольку в течение этих трёх дней солнце находится в положении повернутом набок. В кишлаках ниже Язгуляма этот праздник отмечают 27-28-го января, в сёлах выше этой долины - на 20-21 день позже [3, 37].

В других равнинных районах день окончания «большого холода» зимы отмечался как праздник Сада, о котором в научной литературе имеется немало сведений, которые мы не имеем возможность рассмотреть в рамках данной статьи. Только необходимо отметить, что ряд исследователей «...отождествляют обряд «Хир-пи-чор» с одним из благоприятных обрядов наших предков – праздником Сада и показывают их прочную связь [4, 11-12].

В Шугнane «...раньше этот праздник начинался в первую среду месяца Хамаль (название месяца года по солнечному календарю, соответствует 21 марта - 20 апреля – А.М.), в некоторых деревнях долин Шахдары и Гунда не празднуют «Хир пи чор». Этот вопрос требует дополнительных данных и отдельных исследований в будущем». Что касается продолжительности празднования «Хир пи чор»-а, то он «длился одну ночь с полудня последнего дня большого зимнего солнцестояния до восхода солнца первого дня малого зимнего солнцестояния».

Как и другие древние праздники связанные с земледелием и переходом зимы в весну с «Хир пи чор»-ом связаны легенды и более

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

распространённая из них следующая:

Когда-то в последний день зимы охотник поднялся на высокую гору и добыл горного козла. Пока он свеживал тушу, стало поздно, и наступила ночь. Охотник был вынужден ночевать на горе. Чтобы не замерзнуть, он выворачивал козлиную шкуру и поворачивал шерсть наизнанку, заходил внутрь и засыпал. Мама, ожидавшая его дома, расстроилась, ожидая сына. А отец сказал, что если сын не замёрзнет до полуночи, зимняя стужа пройдёт, другая половина ночи не будет для него опасной, и он выживет. Произошло всё точно так как сказал его отец. Из-за холода охотник не мог уснуть до полуночи. Затем, после полуночи он почувствовал тепло, уснул и утром вернулся домой целым и невредимым [5, 56-57].

Легенда отождествляет радость и надежду людей на благополучный уход зимы и наступление весенней оттепели. Поэтому в этот праздник люди благодарят за то, что пережили самый трудный и холодный период зимы и с приподнятым настроением войдут в новый год. Недаром в Язгуляме пик зимы называли «адам», а когда она заканчивалась, говорили «мы прошли через ад». Именно это изречение определяет суть данного праздника. По сведениям Юсуфбекова Ш. и Шоинбекова А. «В Язгулямской долине тепло наступает раньше, и в этот праздник (Граваш, аналог «Хир пи чор»-а – А,М,) совершаются все обряды Навруза, уборка дома и т. д. Поскольку «солнце достигало мужа», они готовили всевозможные блюда, чтобы «угостить солнце». Накануне этого дня каждая семья готовит сытную еду, в этот день пекут пшеничный хлеб и едят его с молоком и маслом или суп из свежезарезанной овцы». В данной книге приведена подробная информация об этих блюдах.

Так как «Хир пи чор» счиатется и в действительности является началом празднования Хидир айёма («Великого праздника»), то есть Навруза, то он проводился в последние дни января (соответствует первой половине второй декады солнечного лунного месяца). Празднование «Хир пи чор»-а сопровождается исполнениями различных обрядов. Ранним утром в день «Хир пи чор»-а люди в каждом доме готовят завтрак на молоке. Существовал распространённый обычай, согласно которому перед завтраком, кто-то из мальчиков – членов семьи размачивает кусочки лепёшки в молоке и с помощью взрослых прилепляет их на пять основных столбов родового дома, со словами: «С праздником весны!». Если

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

проводить определённые параллели с другими народами, то можно утверждать, что это было символическое жертвоприношение. В Вахане и Ишкашуме «вечером этого дня в некоторых местах хозяйка дома насыпает бобовой мукой две основные балки дома, столбы, «*чорхона*» и стены дома. В Бартанге и некоторых селениях Шугнана (Мун и Кушк) вместо хозяйки, хозяин дома берет указательным пальцем кусочек *бат*-а (халвы) и смазывает им столбы дома. До тех мест, куда мужчина не мог дотянуться, он использовал ложку из горной пихты (*амбахи*). При этом он поздравляет каждый столб с приходом весны, и это обращение было сродни обращению к живому существу.

Другой неотъемлемой частью празднования «Хир пи чор»-а являлось приготовление угощения и преподнесение его в виде дара «... в этот день вечером также пекут два масленые лепёшки, которые относили нуждающимся, или отдавали прохожему, или же оставляли на могиле. Семьи с достатком относили в дар своему *пиру* или *халифе* несколько лепёшек, шерстяные носки, сухофрукты или что-то ещё и получали от него благословения.

В Рушане в первый день праздника после ужина хозяин дома в деревянном блюде берет муку из кладовой и произносит «Шогун бахор муборак!» («С праздником весны!»), заходит в дом и насыпает немного муки у основания каждого из пяти столбов традиционного дома».

Как большинство праздников весны и начало земледельческих работ празднование «Хир пи чор»-а также сопровождается уборкой территории и приусадебных участков, подметанием снега с крыш. Если празднование приходилось на солнечный день, то дети забирались на крышу дома и играли там. Респонденты сообщали, что их просили взрослые играть в догонялки или в мяч, чтобы таким образом мокрая крыша хорошенько утрамбовалась и не протекала. После окончания «Хир пи чор»-а готовятся к сельскохозяйственным работам, ухаживают за волами, готовят их к пахоте. Также ремонтируются и подготавливаются сельскохозяйственные инструменты к пахоте и начинается период выноса навоза из хлева на поля.

Вечером «Хир пи чор»-а в гости приглашают самых близких родственников и соседей, чтобы до момента наступления табу - «*пчирумч*»-а ходить домой друг к другу. Когда наступало время соблюдения табу - «*пчирумч*»-а каждый должен находится в

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

собственном доме. Когда соседи входят в чей-то дом, то громко поздравляют семью с приходом весны словами: «*Шогун баҳор муборак!*» («С праздником весны!»). Хозяйка дома в ответ поздравляет их: «*Бо рӯйи Шумо муборак!*» («И вам будет благословенен!»).

В праздник солнца «Хир-пи-чор» приглашали на пир и в гости только самых близких. После угощения читают молитву с пожеланиями благодати и благословения, мира и безопасности, здоровья и благополучия для их семьи. С наступлением сумерек на пред печи (*зингак*)-е зажигают благовонную траву - *стирахм* и начинают соблюдать табу - «*пчирӯмч*». Наложённое табу относится к посещению домов друг друга, выноса угощения или вещей из дома и т.д. данное табу соблюдается с наступлением сумерек до рассвета следующего утра. Считается, что если в дом войдёт человек с негативной энергетикой (*бадпойқадам* – букв.: человек с не благословенным шагом), то нечистая сила может проникнуть с ним в дом. Поэтому в этот день необходимо строго соблюдать табу, так как в этот день люди особенно уязвимы и беззащитны перед вредоносными, потусторонними силами и табу поможет защитить дом и его обитателей от этих сил. С наступлением утра табу снимают, и люди продолжают заниматься своими делами. Этот вид табу в Шугнани, Рушани и Бартанге соблюдается по завершению праздника «Хир пи чор»-а. в других регионах время соблюдения данного табу разнится от «Хир пи чор»-а, до первого дня празднования Навруза и сопровождающих обрядов [Более подробно см.: 5, 74-80].

Если рассмотреть запреты и табу соблюдающиеся в день празднования «Хир пи чор»-а, то можно перечислить их следующим образом:

– Мерилом наступления «Хир пи чор»-а является традиционный памирский дом, по другим мерилам нельзя определять наступление времени праздника. Практически во всех старых традиционных памирских домах есть метки по которым определяют время наступления праздника;

– Все угощения, приготавливаемые в этот день должны быть приготовлены из собственных запасов. Приготовление угощения из других источников считается неприемлемым, так как считалось, что до следующего года семья будет нуждаться и жить на подаяния родственников и соседей. Поэтому запасы, оставленные на этот день являлись неприкосновенными;

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

–Запрещено оставлять без починки и ремонта хотя бы один сельскохозяйственный инструмент, чтобы быть готовым к последующим земледельческим работам и не остаться без орудия труда;

–Чтобы найти благодать в последующем году в жизни запрещено оставлять неубранным в день «Хир пи чор»-а приусадебные участки;

–Нельзя в этот день оставлять без своеобразного жертвоприношения сам дом, особенно его столбы (обсыпание столбов мукой или смазывание халвой и т.д.);

–И несомненно соблюдение строгого табу “*пчирумч*”-а вечером «Хир пи чор»-а, чтобы защитить дом и его обитателей от проникновения вредоносных, потусторонних сил.

Таким образом, можно констатировать, что празднование «Хир пи чор»-а - первого этапа празднования Навруза прежде всего обусловлено познанием основ социального опыта жителей Западного Памира и социальности в целом. Данные праздники являются своеобразным доступом в мир сакрального, который вбирает одновременно и все аспекты социальной жизни человека. Анализ этапов праздника даёт возможность взглянуть на проблему взаимодействия человека с социальными и моральными нормами, раскрывает ценность на первый взгляд нецелесообразных форм поведения особенно для людей не знакомых или мало знакомых с духовной культурой этноса).

Литература:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). – Труды АН Таджикского ССР. Институт истории, археологии и этнографии. Материалы к изучению культуры и быта таджиков / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изв. АН Тадж. ССР, 1953, - 524 с.

2. Каландаров, Т.С. Шугнанцы (историко-этнографическое исследование) / Т.С. Каландаров. - М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2004. - 477 с.

3. Мухиддинов И. Реликты доисламских обычаев и обрядов о земледельцев Западного Памира (XIX – начало XX века) / И. Мухиддинов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 89 с.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

4. Юсуфбеков Ш. Шогунӣ баҳор. / Ш. Юсуфбеков, Шоинбеков А. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 215 с.

5. Юсуфбекова, З. Семья и семейный быт шугнанцев (конец XIX-начало XX вв.) / З. Юсуфбекова. – Душанбе: Шарқи озод, 2001. – 182 с.

6. Шакармамадов Н. Наврӯзи Бадахшон (расму оинҳо) / Н. Шакармамадов. – Хоруг: Маърифат, 2003. - 46 с.

УДК: 338

ШУҒЛИ МУСТАҚИЛИ АҲОЛӢ: ПАЙДОИШ, САБАБҲОИ АФЗОИШ ВА ТАЪСИРИ ОН БА МУШКИЛОТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Ҷонмамадов Ш.³²

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Дар мақола сабабҳои пайдоиши ва афзоиши шугли мустақили аҳоли таҳлил карда шудааст. Нишон дода шудааст, ки шаклҳои муайяни шугли ба қайд гирифтанишуда дар мамлакати мо ҳатто дар давраи пеш аз ислоҳот, давраи советӣ ба таври нимқонунӣ вуҷуд доштанд. Дар аввал миқёси он хурд буд. Шугли ғайрирасмӣ асосан дар байни коргароне, ки бо хизматрасонӣ ба аҳоли алоқаманд буданд ва чун қоида, илова ба ҷои қори баҳши давлатӣ буд, ки одамон дар вақти ҳолӣ бо мақсади ба даст овардани даромади иловагӣ анҷом медоданд. Дар асос таҳлилҳо нишон дода шудааст, ки худмашғулият чи хел метавонад ба устувориҳои рушди минтақа таъсир расонад. Бо назардошти миқёси паҳншавии фаъолияти мустақилона дар бозори меҳнати муосир зарурати танзими ин фаъолияти касбиро дар сатҳи қонунгузорӣ нишон медиҳад. Шугли ғайрирасмӣ ба як баҳши мустақили бозори меҳнат табдил ёфта, ба низоми иҷтимоию иқтисодии ҳар давлат таъсири манфӣ мерасонад. Вай ҳам дар набудани даромади андоз ба буҷетҳо ва ҳам дар паст шудани дараҷаи таъминоти иҷтимоию молиявии аҳолии худмашғул зоҳир мегардад. Дар айни замон, мушкилоти баланди ҳиссаи ҳудқори ғайриқонунии аҳоли барои ҳамаи кишварҳои собиқ иттиҳоди шуравӣ хос аст.

³² Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, сарҳодими калони илмӣ шӯбаи тадқиқоти иҷтимоию иқтисодии Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ш. Душанбе, кӯч. Айни, 44. Тел.: (+992)934430405; e-mail:shermamad@bk.ru.

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович - доктор экономических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела социально-экономического исследования Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Айни, 44. Тел.: (+992)934430405; e-mail:shermamad@bk.ru.

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics Sciences, Professor, chief scientific worker at the Department of Socio-Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: Dushanbe, st. Ayni, 44. Tel.: (+992)934430405; e-mail:shermamad@bk.ru.

Худмаиғулият дар иқтисодиёти муосир на танҳо роҳи насти кардани сатҳи бекорӣ дар бозори меҳнат, балки яке аз самтҳои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодии аҳоли мегардад. Маҳз худмаиғулият, ки шакли гузариши аз меҳнати кироӣ ба соҳибкорӣ буда, асоси ташаккули синфи миёна мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки на ҳукумат ва на бизнеси калон дар ҳеҷ кишвар имкони таъсиси шумораи кофӣи ҷойҳои корӣ надоранд. Аз ин рӯ, бояд ба рушди соҳибкории хурду миёна дар асоси шугли аҳоли диққати махсус дода шавад.

Калимаҳои калидӣ: *шугли ғайрирасмӣ, худмаиғулият, бозори меҳнат, соҳибкории хурду миёна.*

Самозанятость населения: происхождение, причины ее роста и влияние на социально-экономические проблемы региона

В статье анализируются причины возникновения и роста самостоятельной занятости населения. Показано, что отдельные формы незарегистрированной занятости существовали в нашей стране даже в дореформенный, советский период в полуправильном порядке. Поначалу его масштабы были небольшими. Неформальная занятость была в основном среди работников, связанных с общественными услугами и, как правило, в дополнение к работам в государственном секторе, которыми люди занимались в свободное время с целью получения дополнительного дохода. На основе анализа показано, как самозанятость может повлиять на стабильность развития региона. Учитывая распространение самозанятости на современном рынке труда, необходимо регулировать эту профессиональную деятельность на законодательном уровне. Неформальная занятость стала самостоятельной частью рынка труда и оказывает негативное влияние на социально-экономическую систему любой страны. Это проявляется как в недостатке налоговых поступлений в бюджеты, так и в снижении уровня социальной и финансовой защищенности самозанятого населения. В то же время проблема высокой доли самозанятого нелегального населения характерна для всех стран бывшего СССР.

Самозанятость в современной экономике – это не только способ снижения уровня безработицы на рынке труда, но и один из способов решения социальных и экономических проблем населения. Самозанятость, представляющая собой форму перехода от наёмного труда к предпринимательству, является основой формирования среднего класса.

Мировой опыт показывает, что ни правительство, ни крупный бизнес ни в одной стране не имеют возможности создать достаточное

количество рабочих мест, поэтому особое внимание следует уделять развитию малого и среднего предпринимательства, основанного на занятости населения.

Ключевые слова: неформальная занятость, самозанятость, рынок труда, малое и среднее предпринимательство.

Self-employment of the population: origin, reasons for its increase and its impact on social and economic problems of the region

The article analyzes the reasons for the emergence and growth of self-employment of the population. It is shown that certain forms of unregistered employment existed in our country even in the pre-reform, Soviet period in a semi-legal manner. At first its scale was small. Informal employment was mainly among workers associated with public services and, as a rule, in addition to public sector jobs, which people did in their spare time to earn additional income. Based on the analysis, it is shown how self-employment can affect the stability of development of the region. Considering the spread of self-employment in the modern labor market, it is necessary to regulate this professional activity at the legislative level. Informal employment has become an independent part of the labor market and has a negative impact on the socio-economic system of any country. This is manifested both in a lack of tax revenues to budgets and in a decrease in the level of social and financial security of the self-employed population. At the same time, the problem of a high share of self-employed illegal population is typical for all countries of the former USSR.

Self-employment in the modern economy is not only a way to reduce unemployment in the labor market, but also one of the ways to solve the social and economic problems of the population. Self-employment, which is a form of transition from hired labor to entrepreneurship, is the basis for the formation of the middle class.

World experience shows that neither the government nor large businesses in any country have the ability to create a sufficient number of jobs, so special attention should be paid to the development of small and medium-sized businesses based on employment.

Key words: informal employment, self-employment, labor market, small and medium-sized businesses.

Дар адабиёти илмӣ сабабҳои худмашғулият ва моҳияти иқтисодии он шарҳу эзоҳотҳои гуногун оварда шудаанд. Аксар вақт, шуғли мустақил ҳамчун натиҷаи дарозмуддати бекорӣ ва шуғли ғайрирасмӣ (соягӣ) баррасӣ мешавад. Ин паноҳгоҳ барои коргарони камбизоат мебошад, ки сатҳи маълумот ва малакаи пасттар доранд,

барои онҳое, ки кори доимӣ пайдо карда наметавонанд [11, 25]. Муайян кардани шуғли мустақилона бо шуғли ғайрирасмӣ (соя) барои И.Н. Плотникова, ки «худкорӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои сояфкан аст», «инҳо шаклҳои нисбатан устувори ҳама гуна муносибатҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки берун аз назорати иҷтимоии берунӣ қарор доранд» [5, 48]. Аз ин рӯ, ин пажӯҳишгар ба хулосае меояд, ки худмашғулият иқтисодиётро хароб карда, ба амнияти миллии давлат таҳдид мекунад.

Накше, ки худмашғулият дар ноил шудан ба мақсадҳои рушди устувори минтақа мебозад, бештар аз он муайян карда мешавад, ки ангезаи асосии интиҳоби ин шакли фаъолияти меҳнатӣ чӣ аст? Барои арзёбии он, ки чӣ тавр мустақилона шуғли аҳоли метавонад ба устувории рушди минтақа таъсир расонад, бояд ба саволҳои зерин ҷавоб дода шавад: шуғл мустақилона василаи зинда мондан аст ё роҳи амалисозии иқтидори инноватсионии худ; оё худмашғули аз имконият пайдо мешавад ё он ҳамчун як фаъолияти оппортунистӣ амал мекунад? Агар худмашғули воситаи зиндагӣ бошад, пас дар баробари беҳтар шудани вазъ дар бозори меҳнат ва зиёд шудани мавҷудияти соҳаҳои иқтисодӣ бо маоши устувор сатҳи он бояд кам шавад.

Шуғли мустақил ба мо имкон медиҳад, ки хароҷоти давлатро барои нигоҳ доштани сатҳи шуғл ва дастгирии иҷтимоии бекорон кам кунем. Ҳамин тариқ, тахмин карда мешавад, ки шуғли мустақилонаи аҳоли метавонад устувории фискалии минтақаро афзоиш диҳад.

Худмашғулият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамчун сохтори махсуси иқтисодӣ амал мекунад ва дар шакли ду тамоюли асосӣ ташаккул меёбад: худмашғулият ҳамчун воситаи зиндагӣ ва худмашғули ҳамчун роҳи гирифтани даромади бештар аз кори кироӣ. Тамоюли якум бо хатарҳои назарраси иҷтимоӣ тавсиф мешавад. Аз нуқтаи назари баланд бардоштани устувории рушди минтақавӣ, пеш аз ҳама, ба ҳавасмандгардонии худмашғулият дар байни шаҳрвандоне, ки тайёрии муайяни касбӣ доранд, тавачух бояд кард. Катализатори ин равандҳо бояд тадбирҳои дастгирии давлатӣ бошанд.

Микёси паҳншавии фаъолияти мустақилона дар бозори меҳнати муосир зарурати танзими ин фаъолияти касбиро дар сатҳи қонунгузорӣ нишон медиҳад. Маълумоти аз ҷиҳати илмӣ асоснок дар бораи сабабҳои интиҳоб ва душвории кори худмашғулият, ки

стратегияи рафтори иктисодию меҳнати худ соҳибкорро тавсиф мекунамд, имкон медиҳад, ки ба ин процесси қонунгузорӣ муносибати асосноктар карда шавад.

Ҳангоми таҳияи тадбирҳо оид ба танзими қонунгузорию худмашғулият бояд ба назар гирифт, ки монеаи асосии қонунигардонии шахсони худмашғул ин сатҳи пасти эътимоди онҳо ба мақомоти давлатӣ мебошад. Барои бомуваффақият ҷалб намудани худидоракунамдагон ба соҳаи ҳуқуқӣ на танҳо аз механизмҳои иқтисодӣ истифода бурдан лозим аст, балки албатта, бояд ба масъалаҳои адолати иҷтимоӣ на танҳо дар бозори меҳнат, балки дар дигар соҳаҳо низ таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад.

Вазъи ҳуқуқии шахси худмашғул набояд бо як мафҳуми истилоҳӣ ва номгӯи уҳдадорихои шахси худмашғул оид ба пардохти андозҳо ва саҳмҳои зарурӣ маҳдуд шавад, балки бояд маҷмӯи пурраи ҷузъҳои гуногунро дар бар гирад, ки мавқеи ин категорияи ҳуқуқиро дар бозори меҳнат муайян мекунамд, аз ҷумла, ҳуқуқҳои шахсони худмашғул (қобилияти қонунӣ қор қардан дар шароити муайян бидуни бақайдгирӣ ба сифати соҳибқори инфиродӣ (СИ) ва ғайра), имтиёзҳо (андозбандии имтиёзнok, механизми соддақардашудаи ҳамқорӣ бо мақомоти андоз, қўмаки молиявӣ, ҳуқуқӣ ва ғ.), қафолатҳои иҷтимоӣ (шароит барои нафақа ва ҳифзи саломатӣ ва ғ.) ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ (ҷарима барои вайрон қардани қонунгузорӣ дар соҳаи шуғли аҳоли).

Дар фаъолияти қонунгузорӣ бояд ба расонидани ёрии гуногуни иттилоотӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ ва дигар намуди қўмаки худмаблағгузорӣ диққати махсус дода шавад. Тибқи назарсанҷӣ, ба маҳдуд шудани фаъолияти соҳибқории шахрвандон қам будани иттилооти ҳуқуқӣ таъсири назаррас мерасонад. Илова бар ин, душворихои асосии худмашғулият мушкилии дарёфти фармоишҳо (қорҳо, лоиҳаҳо), шуғли ноустувор, ҳалли мустақилонаи мушкилот, набудани ҳимояи ҳуқуқӣ, қафолати музди меҳнат ва ғайра.

Шуғли ғайрирасмӣ ба як бахши мустақили бозори меҳнат табдил ёфта, ба низоми иҷтимоию иқтисодии ҳар давлат таъсири манфӣ мерасонад. Вай ҳам дар набудани даромади андоз ба бучетҳо ва ҳам дар паст шудани дараҷаи таъминоти иҷтимоию молиявии аҳолии худмашғул зоҳир мегардад. Дар айни замон, мушкилоти баланди ҳиссаи худқори ғайриқонунии аҳоли барои ҳамаи кишварҳои собиқ

шуравӣ ҳос аст [2, 58-67].

Сарфи назар аз маҳдудиятҳо, кори мустақилона барои бисёр касбҳо мувофиқ аст. Шахсони худмашғул бештар соҳаҳои зерин кор мекунад:

–технологияҳои ИТ - барномасозон, веб-дизайнерҳо, мутахассисони таъмири компютерҳо;

–хидматҳои иттилоотӣ ва молия – маркетингҳо, мушовирон, муаллифони контентҳо, тарҷумонҳо, муҳосибон;

–омӯзиш - парасторон, мураббӣён, омӯзгорони курс;

–вақтхушӣ - аниматорҳо, ташкилкунандагони чорабинӣ, барандаҳо, суратгирҳо;

–таъмиру бинокорӣ - механикҳо, электрикҳо, мутахассисони умумӣ;

–варзиш - тренерон, инструкторон;

–ошпазӣ - қаннодӣ, ошпазҳо;

–саноати зебӣ - сартарошҳо, маникюрҳо, рассомони абрӯвон, ороишгарон;

–ва дигар самтҳо: ҳамшираҳои шафқат, фаррош, хаткашон, ронандагони таксӣ дохил мешаванд.

Яке аз намудҳои шуғли ғайрирасмӣ, ки дар системаи хоҷагии халқ доимо мавҷуд аст, худмашғулияти аҳолии мебошад, ки микёси тақсими он ва роли он дар ҳаёти иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни вақт хеле тағйир ёфта метавонад.

Шаклҳои муайяни шуғли ба қайд гирифтанишуда дар мамлакатҳои мо ҳатто дар давраи пеш аз ислохот, давраи советӣ ба таври ғайрирасмӣ асосан дар байни коргароне, ки бо хизматрасонӣ ба аҳолии алоқаманд буданд ва чун қоида, илова ба ҷои кори бахши давлатӣ буд, ки одамон дар вақти ҳолӣ бо мақсади ба даст овардани даромади иловагӣ анҷом медоданд.

Аммо бо вусъати муносибатҳои бозорӣ ва эътирофи моликияти хусусӣ сохибдорӣ низ эътироф гардид, ки дар мутабиқати аҳолии ба шароити имрӯза нақши калон бозид. Дар шароите, ки истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва вазъияти бозори меҳнат талаботи ҳаётии аҳолиро асосан қонеъ карда наметавонистанд, худмашғулият имконият дод, ки иқтисодии муносибатҳои бозаргонӣ ва зинда мондани қисми бештар ҳаракаткунандаи аҳолии истифода шавад.

Худмашғулият дар иқтисодиёти муосир на танҳо роҳи паст кардани сатҳи бекорӣ дар бозори меҳнат, балки яке аз самтҳои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣю иқтисодии аҳоли мегардад. Маҳз худмашғулият, ки шакли гузариш аз меҳнати кироӣ ба соҳибкорӣ буда, асоси ташаккули синфи миёна мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки на ҳукумат ва на бизнеси калон дар ҳеҷ кишвар имкони таъсиси шумораи кофӣи ҷойҳои корӣ надоранд. Аз ин рӯ, бояд ба рушди соҳибкории хурду миёна дар асоси шуғли аҳоли диққати махсус дода шавад.

Дар марҳалаи ҳозира соҳибкорон ва шахсони худмашғул қабати сершумор ва мобилии тичорати «ноаён»-и иҷтимоӣ мебошанд. Барои муассисаҳои давлатӣ онҳо танҳо манбаи даромади андозанд. Барои баъзе иқтисодчиён ин иловаи ночиз ба манзараи умумист. Дар айни замон, маҳз ҳамин қабат дар ниҳояти кор ба таври оммавӣ бо истеъмолкунанда алоқаи зич дорад ва нишондиҳандаи воқеӣ на номиналии сатҳи зиндагии аҳоли ва вазъи бозор мебошад.

Дар шароити ҳозира, вақте ки давлат барои ба таври эътимодноқ таъмин намудани дараҷаи минималии кафолатноки зиндагонӣ, амнияти шахсии шаҳрвандон ва дахлнопазирии моликияти онҳо, устувории воҳиди пулӣ ва ғайра имконнопазир аст, худмашғулият ба яке аз унсурҳои марказии табдил меёбад, ки ҳалли на танҳо проблемаҳои бо кор таъмин намудани аҳоли, балки имконият медиҳад, ки проблемаҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ ҳал карда шаванд.

Худмашғулияти мустақилона дар шароити бозор унсури ҳатмии объективии ҳоси муносибатҳои бозорӣ мебошад. Тараққиёти онро ҳам таъсири омилҳои иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоӣ муайян мекунад. Дар Тоҷикистон худмашғулияти мустақилона вақтҳои пеш ҳам ҷой дошт (нигоҳ доштани хоҷагии ёрирасон, қори иловагӣ дар вақти таътил ва бегоҳиҳо, машғулиятҳо).

Иқтисодиёти бозорӣ худмашғулиятро ба зинаи нави истехсолоти молӣ, истифодаи меҳнати кироӣ мебарад. Идеологияи иқтисодии бозор ба худтаъминкунӣ ва худмаблағгузорӣ гузаштани ҳар як одами қобили меҳнат мебошад. Ба ғайр аз ин, бозор бо роҳи дигаргун сохтани воқеияти иқтисодӣ барои меҳнат ҳавасмандии нав ба вучуд меоварад: ба вучуд овардани институти моликияти хусусӣ, шароит барои соҳибкорӣ.

Бояд гуфт, ки дар ҷаҳорҷӯби сиёсати фаъоли бозори меҳнат барномаҳои мусоидат ба рушди шуғли аҳоли, омӯзонидани малакаҳои

соҳибкорӣ ва таъсиси корхонаҳои хурд аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ташаккули як табақаи моликону соҳибкорон, афзоиши рақобатпазирии бахши хусусӣ дар истехсоли молу хизмат метавонад вазъи мушкили иқтисодиро нарм карда, шиддати иҷтимоии ҷомеаро рафъ созад.

Дар давраи гузариш баланд бардоштани фаъолияти ҷамъиятии шаҳрвандон дар сектори хусусӣ ва масъулияти ҳар як одами қобили меҳнат барои худтаъминкунӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Сабаби ин маҳдуд будани маблағгузории эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва зарурати рафъи стереотипҳои мавҷудаи вобаста ба давлат ҳамчун кафили ягонаи некуахвоӣ мебошад.

Китобнома:

1. Аистов, В.О. Развитие некоторых форм занятости в России в 1992-2004 гг. / В.О. Аистов // Экономический журнал ВШЭ. - 2005. - С.186.

2. Вишневская, Н.Т. Самозанятость в переходных экономиках / Н.Т. Вишневская // Мировая экономика и международные отношения. - 2013. - №10. - С. 58-67.

3. Воловская, Н.М. Самостоятельная занятость: теоретико-методологические и эмпирические основания концептуальной модели регионального управления: автореф. дисс. ...д-ра социол. наук: 22.00.08 / Воловская, Нина Михайловна. - Новосибирск, 2003. – 39 с.

4. Жеребин, В.М. Самостоятельная занятость населения: Основные представления и опыт кризисного периода / В.М. Жеребин, А.Н. Романов. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 200 с.

5. Плотников, И.Н. «Самозанятость» – одна из причин кризиса в России / И.Н. Плотников // Образование и право. – 2021. – № 6. – С. 372-378.

6. Покида, А.Н., Зыбуновская Н.В. Особенности деятельности самозанятых граждан на современном рынке труда. - URL: <https://social.ranepa.ru/tsentry-i-instituty/tsentr-sotsialno-politicheskogoonitoringa/issledovaniya/98-osobennosti-deyatelnosti-samozanyatykh-grazhdannaovremennom-rynke-truda> [Электронный ресурс].

7. Покида, А.Н. Самозанятость на современном рынке труда / А.Н. Покида, Н.В. Зыбуновская // Социально-трудовые исследования. – 2019. – №3(36). – С. 18–29.

8. Положение на рынке труда в Республике Таджикистан (по результатам обследования рабочей силы 2016 г.). – Душанбе, 2016.

9. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к Маджлису Оли. – Душанбе, 23.12.2023 г.

10. Синявская, О.В. Неформальная занятость в современной России: измерение, масштабы, динамика / О.В. Синявская. - М.: Поматур, 2005. - 56 с.

11. Титов, В.Н. Неформальная экономика как подсистема рыночного хозяйства / В.Н. Титов. - М.: М-Студио, 2008. - 456 с.

11.. Wang, C. Urban Entrepreneurship and Income Premium in China / C. Wang, D. Feng // Economic Perspectives. - 2018. - № 4. - P. 28-42.

УДК: 325

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ МИГРАЦИИ И МИГРАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

Шоидарвозова М.³³

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Эволюцияи асосҳои назарияи муҳоҷират ва раванди муҳоҷират

Муаллиф дар мақола кӯшиши мекунад, ки заминаи назариявии масъалаи омӯзиши муҳоҷират ва раванди муҳоҷиратро арзёбӣ намояд. Ҷаҳонишавӣ сохтори ҷараёни муҳоҷиратро ба кулӣ тағйир дод. Илова бар ин, ҷаҳонишавӣ нақшаҳои нави концептуалиро пешниҳод кард, ки дар

³³Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна – номзади илмҳои иқтисод, ходими калони илмии шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ ва иқтисодиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела социально-экономического исследования Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Shoidarvozova Marziya Saidvalishoevna - candidate of economic sciences, senior employee of the Department of Socio-Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

назарияи муҳоҷират таҳия шудаанд. Ба назарияҳои муаллифони гуногун, ки сабабҳои муҳоҷират ва равандҳои муҳоҷиратро исбот кардаанд, таваҷҷуҳи хоса зоҳир мешавад.

Калимаҳои калидӣ: муҳоҷират, назарияи муҳоҷират, раванди муҳоҷират, демография.

Эволюция теоретических основ миграции и миграционного процесса

В статье автор попытается дать оценку теоретической базе вопроса исследования миграции и миграционного процесса. Глобализация в корне изменила структуру миграционных потоков. Кроме того, глобализация предложила новые концептуальные схемы, которые оказались, вплетены в миграционную теорию. Особое внимание уделено теориям различных авторов, которые доказывали причины миграции и миграционных процессов.

Ключевые слова: миграция, теория миграции, миграционный процесс, демография

Evolution of the theoretical foundations of migration and the migration process

In the article, the author will try to assess the theoretical basis of the issue of studying migration and the migration process. Globalization has radically changed the structure of migration flows. In addition, globalization has offered new conceptual schemes that have become woven into migration theory. Precise attention is paid to the theories of various authors who proved the causes of migration and migration processes.

Key words: migration, migration theory, migration process, demography

В последнее время очень много публикаций можно найти по проблеме миграции. Общеизвестно, что в мире увеличивается миграционный процесс, что иногда предопределяет политику того или иного государства. Кроме того, миграция имеет прямое влияние на экономическую и демографическую составляющую как принимающих стран, так и страны донора. И поэтому на наш взгляд, актуальным становится теоретический аспект рассмотрения вопроса миграции и миграционного процесса.

Основоположителем миграционной теории принято считать английского географа Э. Равенштейна, который в конце XIX в. сформулировал так называемые «законы миграции». Большинство его закономерностей сохраняют свою актуальность до настоящего

времени. Согласно его теории в основе миграции лежат прежде всего экономические причины. Целый ряд западных научных теорий считается - во многом заслуженно - «классическими». На этих теориях в настоящее время строится большинство эмпирических исследований и основывается на построении моделей государственного управления миграционными процессами.

Известный английский статистик и демограф У. Фарр в конце XIX века высказал гипотезу, что миграции развиваются без каких-либо определённых закономерностей, подобно хаотичному броуновскому движению. Но, однако данное утверждение опроверг Э.Г. Равенштейн, который считал, что общие закономерности развития миграционных процессов выявить можно. В качестве ответа У. Фарр он сформулировал законы миграции, которые были опубликованы в 1885 году.

Равенштейн Э.Г. выделил следующие Законы миграции [26, 167-235]:

1. Между территориями идёт перераспределение населения.
2. Территории различаются главным образом по экономическим характеристикам.
3. Большинство мигрантов переезжает на короткие расстояния.
4. Миграция происходит ступенчато.
5. Каждому миграционному потоку соответствует обратный поток.
6. Мигранты на длинные расстояния мигрируют в крупные центры промышленности и торговли.
7. Жители городов менее подвижны, чем жители сельской местности.
8. Женщины подвижнее мужчин в перемещениях внутри страны, мужчины подвижнее женщин в перемещениях на длинные расстояния.
9. Большие города растут главным образом из-за миграции.
10. Объём миграции увеличивается с развитием промышленности, торговли и транспорта.
11. Главные причины миграции - экономические.

По своему воздействию на формирование миграционных концепций и моделей в рамках экономического направления в изучении миграции, несомненно, выделяется прежде всего, неоклассический подход. Основным положением неоклассической теории миграции является то, что причины миграционной

подвижности населения заключаются в различиях в уровнях заработной платы между районами/странами происхождения и назначения мигрантов. Она зародилась в рамках более общей неоклассической экономической теории, объясняющей перемещение факторов производства, в том числе рабочей силы, существующим экономическим неравенством между странами. Миграция является инструментом, уменьшающее это неравенство, поэтому в миграционной литературе неоклассическая теория получила название «пространственно-экономического баланса» [16, 22]. По мнению авторов, мера экономического роста и усиления эмиграции в странах донора постепенно уменьшается разрыв в уровнях заработной платы, и сокращаются стимулы для миграции.

На рост миграционных процессов влияет рынок труда. С этих позиций необходимо рассмотреть категорию спроса на рабочую силу. Современная структура спроса чрезвычайно сложна, поскольку в рамках общественного производства существуют десятки (если не сотни) тысяч конкретных видов труда, причем их совокупность находится в непрерывном движении, постоянном изменении и обновлении. По мнению некоторых авторов, дифференцированность спроса возрастает по мере усложнения комплекса выполняемых совокупным работником видов труда, и, наоборот, сокращается по мере «сжатия» этого комплекса. Она будет меньше на узкоспециализированных предприятиях и во много крат больше на крупных многопрофильных предприятиях [8, 77].

Следует отметить, что изменение спроса на рабочую силу связана с такой экономической категорией как заработная плата. Заслуживает внимания теория Плакся В.И., который утверждает, что по характеру влияния на рынок труда она выступает как явление сложное и противоречивое. Заработная плата есть цена специфического товара - рабочая сила. По характеру влияния на рынок труда она выступает как явление сложное и противоречивое. Во-первых, потому, что она одновременно воздействует на формирование как спроса на рабочую силу, так и предложения рабочей силы, т.е. является по сути, фактором двоякого, разнонаправленного действия. Во-вторых, -потому, что она существенным образом затрагивает экономические интересы основных контрагентов рынка труда - покупателей рабочей силы, с одной стороны, и ее продавцов с другой [8, 83-84]. Как уже было

отмечено выше согласно неоклассической теории основная причина миграции рабочей силы сводится к заработной плате. Плакся В.И. выводит теорию о том, что спрос и предложение на рынке труда зависит в первую очередь от уровня заработной платы. Действие закона спроса применительно к рынку труда не столь однозначно, как это представляется на основе формально-логического подхода, и высокая заработная плата, или цена спроса на специфический товар - рабочую силу, влечет за собой отнюдь не только негативные последствия. Закон спроса повышает заработную плату, означающий рост покупательной способности наёмных работников, увеличение объёма реализации продукции фирм, максимизации прибыли, следствием чего является расширение спроса на рабочую силу. Кроме того, это повышение заработной платы и падение спроса на рабочую силу как бы раздвинуты во времени, между ними существует определенный временной лаг. Это значить, что, прежде чем начнется падение спроса на рабочую силу, заработная плата в своем повышательном движении должна пройти определенную дистанцию. Измеряется эта дистанция эффективностью (прибыльностью) деятельности фирмы. Падение спроса на рабочую силу не произойдет до тех пор, пока повышение заработной платы не достигнет определенного пункта, за которым начинается сокращение прибыли фирмы. Можно сказать, что речь идет о соотношении параллельно происходящих движений заработной платы наемных работников и стоимости предельного продукта их труда.

Суть этого соотношения такова: заработная плата может повышаться (а в производство будут вовлекаться дополнительные работники, то есть спрос на рабочую силу будет расширяться) до тех пор, пока её величина не достигнет уровня величины стоимости предельного продукта труда. Равенство между величиной заработной платы и величиной предельного продукта в денежном выражении – это и есть та «критическая» точка (если наем рабочих будет продолжаться), за которой начинается падение спроса фирмы на рабочую силу, сокращения занятости [8, 105-106].

Из утверждения автора становится понятно, что по мере уменьшения уровня заработной платы спрос на рабочую силу также уменьшиться, а это на наш взгляд, становится причиной миграции.

Общеизвестным также считается теория миграции неоклассиков М. Фридмана, П. Самуэльсона и др., в котором авторы исходят из

наличия свободной конкуренции и совершенного рынка факторов производства. Первоначально теория разрабатывалась для объяснения трудовой миграции в процессе экономического развития. С.И Абылкаликов, М.В.Винник из данной теории выделили макро и микро миграционные процессы [1, 32-33].

Положения данной теории на макроуровне содержат ряд концептуальных предположений:

1. Международная трудовая миграция обусловлена различиями в заработной плате между странами.

2. После устранения различий в заработной плате в мировом масштабе перемещения рабочей силы прекратятся.

3. Потоки человеческого капитала, в случаях высококвалифицированной и низкоквалифицированной рабочей силы, могут происходить разнонаправленно в силу различных движущих сил, воздействующих на эти процессы.

4. Рынок труда является основным механизмом, посредством которого возникают международные потоки рабочей силы. Другие виды рынков оказывают намного меньшее влияние.

5. Правительства стран могут управлять миграционными потоками, главным образом, путем влияния на рынок труда отдающих или принимающих стран.

Таким образом, на макроуровне неоклассическая теория объясняет миграцию как результат географических различий в соотношении спроса и предложения рабочей силы. Возникающая в результате разница в уровнях заработной платы стимулирует работников передвигаться из трудоизбыточных районов с низкой заработной платой в трудонедостаточные районы с более высокой заработной платой. Миграция обеспечивает приток рабочей силы туда, где ее не хватает, и отток оттуда, где наблюдается ее избыток. Одновременно происходит формирование финансовых потоков в обратном направлении.

Анализируя неоклассическую модель Солимано А., утверждает, что в результате миграции населения постепенно происходит выравнивание уровней заработной платы в принимающих странах и странах происхождения. На долгосрочной перспективе это должно привести к устранению мотивации для миграции. Но, однако, на деле же происходит обратное: возрастает разрыв в уровне доходов населения разных стран и соответственно стимулов для миграции [30].

На микроуровне же неоклассическая теория миграции представляет мигрантов как рациональных индивидов, которые принимают решение о миграции на основе сопоставления ожидаемых выгод и предполагаемых издержек. Предполагается, что в условиях свободного выбора и доступности информации мигранты направятся туда, где они смогут в наибольшей степени проявить свои профессиональные навыки и соответственно заработать больше денег.

Изначально неоклассическая теория миграции применялась к объяснению внутренней миграции, прежде всего миграции из села в город. М. Тодаро и Дж. Харрис разработали логическую модель (модель Тодаро-Харриса), объясняющую, почему в развивающихся странах происходит движение сельского населения в городские центры, несмотря на растущую безработицу в городах [18, 126-142]. Согласно их мнению, до тех пор, пока разница в уровнях заработной платы между городом и сельской местностью останется достаточно значительной, миграционный поток будет продолжаться.

Позже модель Тодаро-Харриса были дополнены и усовершенствованы, что сделало ее более приближенной к реальности [34, 102-114]. Усовершенствование заключалось в том, что в анализ, помимо безработицы, были включены другие факторы, которые влияют на принятие решения о миграции с точки зрения возможных издержек, например затраты на переезд и обустройство и «психологические издержки» миграции, связанные с разлукой с родными, разрывом с привычной социальной средой и т. д. [10, 97]. На наш взгляд, в эти идеи оказались особенно применимы к международной миграции.

Позже Дж. Борджас предложил идею «международного иммиграционного рынка», на котором потенциальные мигранты имеют выбор, куда поехать, сопоставляя выгоды и издержки в каждом конкретном случае [14, 457-485]. Развитие региональных и глобального рынков труда дало, казалось бы, мигрантам большие возможности для такого выбора. Однако, забегаая вперед, скажем, что в современных условиях если и говорить о «международном иммиграционном рынке», то не столько мигранты выбирают, куда им поехать, сколько развитые страны, став привередливыми «покупателями», проводят жесткий отбор мигрантов с помощью схем селективной иммиграционной политики.

Другой представитель неоклассической школы Беккер Дж.С.

выдвинул концепцию человеческого капитала, в которой миграция рассматривается как инвестиционное решение. В соответствии с концепцией человеческого капитала причины миграции рассматриваются на микроуровне: каждый человек представляет собой результат инвестиций в его образование, квалификацию, здоровье и т. д. Таким же образом миграция может быть способом инвестиции в его «человеческий капитал», если выгоды от миграции превысят ее издержки [11, 9-49]. Методологический результат теории Беккера заключается в том, что помимо агрегированных переменных рынка труда, таких как разница в уровне заработной платы и возможность трудоустройства, в анализ также были включены внутренняя структура рынка труда, а также индивидуальные социально-экономические характеристики участвующих в миграции людей в качестве дифференцирующего фактора.

Интересным представляется теория сегментированного (двойного) рынка труда, выдвинутой Пиор М. согласно данной теории международная трудовая миграция рассматривается как результат действия структурных факторов, в частности постоянного спроса на иностранную рабочую силу, характерного для экономически развитых стран [25]. Как правило, двойственность рынков рабочей силы возникает на постиндустриальных этапах экономического развития в богатых странах с рыночной экономикой. Если рабочие места в «первичном» капиталоемком секторе обеспечивают стабильную работу и высокую оплату труда для национальной рабочей силы, то «вторичный» трудоёмкий сектор предлагает низкую оплату, отсутствие стабильности и скромные возможности профессионального роста, тем самым теряя привлекательность для национальной рабочей силы и порождая структурный спрос на рабочих-мигрантов.

Важным достоинством теории двойного рынка труда М. Пиор объяснил следующие причины того, почему возникает двойной рынок: во-первых, в развитых экономиках сохраняется наличие так называемых «3D» работ - низкооплачиваемых, грязных, опасных; во-вторых, местные работники отвергают такого рода работы; в-третьих, не получается перераспределить внутреннюю рабочую силу и привлечь к этим работам местных рабочих с помощью таких «стандартных» механизмов, как, например, повышение заработной платы или привлечение женщин и молодежи; в-четвертых,

иностранные работники соглашаются на эти работы. С этой точки зрения теория сегментированного рынка труда впервые показала на то, что миграция рабочей силы является структурным элементом экономики развитых стран.

Вызывает некоторое сомнение неоклассическая теория в применении к современным миграционным процессам. Определяемая тенденция выравнивание экономических факторов игнорирует существование структурной «недоразвитости» рыночных факторов, в частности недостаточное развитие рынка капиталов и страхования в менее развитых странах, что препятствует такому развитию их экономики, при котором доходы от миграции смогли бы сыграть предписываемую им неоклассической теорией выравнивающую роль. Кроме того, неоклассическая теория не принимает в расчет миграционную политику принимающих стран, которая действует как важный ограничивающий фактор.

Замечено, что некоторое повышение уровня дохода может выступить фактором, стимулирующим миграцию, поскольку большее количество людей посчитает для себя приемлемыми расходы и риски, связанные с миграцией. Таким образом, сокращение разрыва в уровне заработной платы между странами назначения и странами выезда может на самом деле привести к увеличению миграции, что находится в абсолютном противоречии с парадигмой неоклассической теории миграции.

Некоторые авторы заявляют, что неоклассическая теория не в состоянии объяснить существующие в современном мире многочисленные миграционные потоки из одних развитых стран в другие развитые страны при отсутствии существенных различий в уровнях экономического развития между ними, то есть, когда, казалось бы, не должно остаться стимулов для миграции. «Миграционные потоки не только не прекращаются или не уменьшаются в размере по мере сокращения экономического неравенства, но в действительности масштаб миграционного движения между странами с сопоставимыми экономическими, демографическими и социальными показателями может возрасть» [19, 125].

Существует и ещё другой подход к миграции, называемый структурно-историческим. Принципиально иное толкование миграции предлагает структурно-исторический подход, корни

которого можно найти в марксистской политической экономии, а наиболее полное отражение - в теории мировых систем [24] и концепции нового международного экономического порядка [12, 165-177]. Фактически структурно-исторический подход возник как противник неоклассической теории. Его приверженцы постулируют разделение мира на более развитые и менее развитые страны, которые имеют разный доступ к ресурсам развития, и капитализм, проникая в менее развитые страны и втягивая их в международные миграционные потоки, лишь усугубляет это неравенство. Вместо модернизации и постепенного экономического прогресса, о котором говорит неоклассическая теория, бедные страны оказываются в ловушке своего маргинального положения в глобальной геополитической структуре. Активные исследования миграции в рамках структурно-исторического подхода велись в 1970-х и особенно в 1980-х гг., где международная миграция интерпретировалась как результат ассиметричного развития в результате распространения капиталистических производственных отношений и как фактор, еще более способствующий неравенству [22, 36]. На этом же фоне появилась концепция зависимого развития [17], которая рассматривает международную миграцию не просто как нежелательное для экономики менее развитых стран явление, но как один из факторов закрепления отсталости и зависимости, а отнюдь не как ресурс экономического и социального развития. С этой точки зрения миграция разрушает традиционные связи в сельских обществах, подрывает их экономику и насильственно «выталкивает» людей из традиционного хозяйства [9, 32-33]. Это высказывание совпадает с позицией сторонника теории мировых систем И. Валлерстайна, который классифицирует страны по их положению в мировой экономической системе и разделяет их на центральные, полупериферийные, периферийные и изолированные страны, выпадающие из системы [36]. В этой конструкции развитие капиталистических отношений в периферийных странах сопровождается миграционным оттоком из них «лишнего» населения.

Сегодня движение миграционных потоков изменяется исходя из потребности мирового рынка труда. Люди вынуждены мигрировать потому, что традиционные структуры, в которых они существовали, оказываются разрушенными вследствие их включения в глобальную экономическую систему. Излишняя жесткость конструкций,

предлагаемых этим направлением, не оставляет места субъективным решениям людей, отводя им лишь роль пешек в игре макросил. Кроме того, версия исторической предопределенности глобального миропорядка была фактически опровергнута недавней «реструктуризацией» мировой системы, когда целый ряд бывших отсталых стран, откуда население массово выезжало в более «успешные» государства, достигли впечатляющего экономического прогресса, несмотря на их более глубокое структурное встраивание в мировую капиталистическую систему, а может быть, именно благодаря ему [27]. Так, трудовая миграция не может интерпретироваться лишь как отчаянное бегство от бедности, и не только потому, что самые бедные, как правило, в добровольной миграции не участвуют, но также потому, что люди выбирают миграцию не только в качестве стратегии выживания, но также в качестве стратегии развития. И это развитие действительно происходит - через возвратные потоки денежных переводов, опыта, идей и людей.

В середине 1960-х гг. дополнил неоклассическую теорию Е. Ли, которая в последствии стала называться теорией «притяжения-выталкивания». Как неоклассическая теория, так и структурно-исторические теории не объясняют, почему одни люди в определённой стране решаются на миграцию, а другие - нет и почему люди склонны мигрировать преимущественно между определенными странами. Ответ на этот вопрос дает теория «притяжения-выталкивания» (push-pull). Е. Ли, предположил, что человек принимает решение о миграции в зависимости от трёх факторов:

- 1) факторов, определяемых районом/страной выбытия;
- 2) факторов, определяемых районом/страной назначения;
- 3) «промежуточными обстоятельствами», такими как расстояние, развитие транспортной сети, миграционная политика и т. д.

Е. Ли показал, что миграционные потоки между определёнными пунктами/районами/странами происходят не только потому, что обстоятельства, воздействующие на миграцию, сильно локализованы, но также вследствие потока информации, который «возвращается» из стран назначения через уже уехавших мигрантов и воздействует на принятие решения о миграции последующих мигрантов. В результате этого информационного потока на двух полюсах миграционного вектора структурируется представление о притягивающих и

выталкивающих факторах, которые определяют решение людей о миграции [20, 47-57].

Поскольку модель «притяжения-выталкивания» Е. Ли фокусируется на индивидуальном выборе и в конечном счёте стремится к уравниванию «плюсов» и «минусов», она в определённой степени ассоциируется с неоклассической теорией на микроуровне. Модель «притяжения-выталкивания» завоевала исключительную популярность в миграционной литературе и стала фактически доминирующей миграционной теорией, в силу своей относительной простоты.

Скелдон Р. дополняя теорию Е. Ли выделяет две основные силы, которые формируют факторы притяжения и выталкивания. Первый это демографический - для внутренней миграции здесь важно выталкивание населения из сельских районов вследствие аграрного перенаселения, а для международной миграции - демографическое старение и убыль населения в более развитых странах на фоне продолжающегося роста населения в развивающихся) и второе это экономический - разница в заработной плате и возможностях занятости [28, 681]. На первый взгляд, модель «притяжения-выталкивания» представляется очень привлекательной, так как она «вбирает» в себя почти все факторы, которые имеют значение в процессе принятия решения о миграции. Впрочем, она вызывает противоречивые мнения. Некоторые авторы предлагают её в качестве универсальной миграционной теории [10, 97]. А другие не считают её даже теорией, низводя до описательной модели, которую невозможно проверить эмпирически [15, 1269].

Теория «притяжения-выталкивания» не разъясняет, почему одни и те же факторы притягивают одних и не притягивают других и соответственно выталкивают одних и не выталкивают других. Другими словами, она не принимает в расчёт неоднородность и стратификацию общества в странах выезда, то есть социологическая составляющая формирования миграционных потоков остаётся вне этой концептуальной конструкции. На первый взгляд, предположение о том, что люди мигрируют из стран/районов с более низкой заработной платой в районы с более высокой заработной платой, кажется не лишённым логики. Но на индивидуальном уровне не всегда подтверждается. Состоится миграционное движение или нет, зависит не столько от притягательности места назначения, сколько от

того, соответствуют ли индивидуальные характеристики потенциального мигранта (его квалификация, возраст, образование, здоровье и т. д.) потребностям принимающей страны, её экономики и рынка труда [4, 46].

Ответ на вопрос о том, как и почему принимается решение о миграции на микроуровне, предложила теория, получившая название «новая экономическая теория миграции». Соглашаясь с теорией неоклассиков, новая экономическая теория миграции делает акцент не на отдельного мигранта, а на семью или домохозяйство. Согласно Старку О. - стороннику этой теории, решение о миграции принимается коллективно, членами семьи и является частью общей семейной стратегии [31, 173-178]. Другие сторонники этой теории дополняя Старка О. отмечают, что в таком контексте миграция одного (или нескольких) членов семьи рассматривается как способ не только максимизировать ожидаемый индивидуальный доход, но также минимизировать риски, связанные с ведением хозяйства [22, 36]. При этом минимизация рисков может быть даже более сильным стимулом для участия в международной миграции, чем существование разницы в уровнях заработной платы. Один из членов семьи может быть направлен на работу в другую страну для того, чтобы занять место на рынке труда, вне зависимости от конъюнктуры своей страны, и поддерживать семью денежными переводами [31, 173-178]. Денежные переводы мигрантов, которые остались вне поля зрения неоклассической теории и структурно-исторических концепций, выведены новой экономической теорией миграции на первый план [33, 63-68].

Следует отметить, что новая экономическая теория миграции не в состоянии объяснить все формы и виды современного миграционного движения. Концентрируясь на экономических факторах миграции и удачно интерпретируя временную трудовую миграцию, она теряет смысл, если речь заходит о переселении всей семьи. Кроме того, она объясняет причины миграции односторонне, лишь с позиций «посылающей стороны», не затрагивая «принимающую сторону».

Следующей альтернативой вышеназванных теорий стала концепция мобильного перехода, разработанная В. Зелинским [36, 219-249]. Основные положения мобильного перехода В. Зелинского являются:

- усиление интенсивности мобильности по мере модернизации общества;
- наличие общих закономерностей в развитии мобильности по странам;
- связь мобильности с демографическим переходом;
- рост информационных потоков как альтернатива территориальным перемещениям.

В. Зелинский также выделил стадии перехода мобильности: первая стадия - военные миграции и паломничества; вторая стадия - эмиграция в новые земли, рост сезонных и маятниковых миграций; третья стадия - сокращение эмиграции, иммиграция, разнообразие видов миграции; четвертая стадия - рост иммиграции, сезонной и маятниковой миграции; пятая стадия - сокращение иммиграции, рост маятниковой миграции, усиление государственного контроля над миграционными перемещениями [5].

Зелинский В. уточняет и развивает теорию демографического перехода, включая в него, помимо изменений в уровнях рождаемости и смертности, также динамику территориальной мобильности населения. Согласно концепции Зелинского, каждому этапу демографического перехода присущи определённые формы мобильности населения. Именно последовательное изменение этих форм он назвал мобильным переходом.

Ионцев А.В. характеризует теорию Зелинского В. указывая, что по мере модернизации общества не просто возрастает общая территориальная мобильность населения, но также характер миграционных процессов меняется по мере прохождения фаз перехода. Далее подчёркивает, что новизна подхода Зелинского проявляется в том, что он дал правильный прогноз о роли глобализации в изменениях международной миграции и рассмотрел миграционные процессы в их структурной динамике и в связи с другими динамическими процессами, как демографическими, так и социально-экономическими: экономическим ростом, развитием транспорта, формированием новых каналов передачи информации, увеличением (или сокращением) экономических возможностей, ростом благосостояния населения как условием формирования миграционных намерений. Предложенная им модель имеет четко выраженный пространственно-временной характер [5].

Концепция мобильного перехода стала методологической

основой для многих более поздних исследований взаимосвязи миграции и социально-экономического развития в условиях глобализации [23, 125-150].

Противники Зелинского В. обращают внимание на то, что низкая миграционная активность в традиционных обществах - это не более чем весьма популярное в западной литературе заблуждение, которое опровергнуто результатами многих исследований по Европе, Японии и современным развивающимся странам, доказывающими, что в «традиционных» крестьянских обществах может наблюдаться весьма высокая мобильность населения [29]. Впрочем, эти критические замечания нисколько не снижают ценности основной идеи Зелинского В. о наличии фундаментальной связи между определенными формами миграции населения, с одной стороны, и процессами социально-экономического и демографического развития - с другой. Несомненно, этот подход более отвечает реальности и - что важно! - может быть эмпирически доказан, в отличие от рассмотренных выше теорий структурно-исторического направления или, скажем, теории «притяжения-выталкивания».

Р. Скелдон развил и усовершенствовал теорию Зелинского В., разработав глобальную схему «регионализации миграции». Указывая на существование взаимосвязи между уровнем экономического развития, политической структурой и формами мобильности населения, Р. Скелдон выделяет следующие пять групп регионов, которые в разной степени вовлечены в мировые миграционные потоки:

- 1) «старые»;
- 2) «новые» регионы «мирового центра» (Западная Европа, Северная Америка, Япония), характеризующиеся высокой иммиграцией;
- 3) примыкающие к мировому центру регионы (Восточный Китай, Южная Африка, Восточная Европа), где наблюдается одновременно иммиграция и эмиграция населения;
- 4) зона трудовой эмиграции (Северная Африка, Турция, Мексика, Филиппины и до недавнего времени Южная Европа), откуда происходят потоки трудовых мигрантов;
- 5) так называемая «ресурсная ниша» (отдельные районы Тропической Африки, Центральной Азии** и Латинской Америки), где миграционные потоки пока менее чётко очерчены [28, 52-53].

В определённой степени в этой схеме угадывается теория мировых систем и классификация И. Валлерстайна, однако Р. Скелдон смещает фокус непосредственно на международную миграцию.

Дальнейшее развитие и детализацию теория мобильного перехода получила в работах Ф. Мартина и Дж. Тейлора, которые с экономической точки зрения разъяснили анатомию так называемого «миграционного горба», опираясь на заложенную Зелинским теорию «миграция-развитие». Имеется в виду временное увеличение масштаба миграции, которое обычно проходят страны по ходу их экономического развития и которое на графике получает форму перевернутой буквы U, то есть напоминает горб [21, 43-62]. На ранних стадиях развития некоторый рост доходов приводит к росту миграции, поскольку необходимо наличие средств для того, чтобы люди смогли реально оценить, справятся ли они с расходами и рисками, связанными с участием в миграции. По мере роста благосостояния и возникновения миграционных сетей все большая часть населения втягивается в миграционные процессы. На более «зрелых» стадиях развития отток населения сокращается, и страны, прежде экспортировавшие свои трудовые ресурсы, превращаются в импортеров рабочей силы [13, 165-177].

В соответствии с моделями мобильного перехода Зелинского и Мартина-Тейлора различные формы и виды миграции претерпевают изменения по мере развития общества. При этом под «развитием» понимается не только прохождение стадий демографического перехода и экономический прогресс, но также развитие транспортной инфраструктуры, средств связи, образования, доступ к информации, то есть все то, что включается в современное понимание глобализации и воздействует на повышение намерений и возможностей людей менять место или страну проживания, временно или постоянно. Поначалу такое «развитие» в широком смысле слова увеличивает внутреннюю миграцию, а вслед за тем и международную. В более длительной перспективе происходит сокращение масштаба как внутренней миграции из села в город, так и оттока населения в другие страны и - что даже более важно - диверсификация миграционных потоков и усиление роли миграционного притока, так что миграция продолжает играть важную роль и в наиболее развитых обществах.

М.В. Ломоносов в своей работе «О сохранении и размножении русского народа» изданное в 1761 году «выделил две пары

демографических процессов, действующих прямо противоположно на развитие населения: рождаемость-иммиграция и смертность-эмиграция», заложив тем самым, основу демографическому переходу» [7].

По мнению В.П. Вошинина, центральным и основным признаком «колонизации» является передвижка (миграция людей), причем подобное движение населения имеет своим назначением и последствием «освоение новых мест». Таким образом, фактически само понятие «колонизация» не имело узкополитического понимания в его современном смысле, а являлось синонимом понятия «миграция населения» [2, 39].

Обращает на себя внимание работы Л.И. Лубны–Герцык, который, анализируя величину избыточности труда и основные межрайонные переселения населения, связывает их с «нормой населенности», которая предполагает, прежде всего «оптимальные отношения между численностью населения и внешней средой». Способами восстановления нарушенного равновесия он считает войны, голод, эпидемии, «мирную борьбу за существование», а также «колонизацию» [3, 34].

Известный французский экономист и демограф Г.Ф. Тапинос [32], исследуя логику принятия решения о внешней миграции, рассматривает следующие переменные: общую сумму доходов потенциального мигранта (номинальную зарплату, доходы при различных видах экономической деятельности, в том числе в натуральной форме), общую сумму потребительских расходов потенциального мигранта (на питание, жилье, одежду и предметы длительного пользования, услуги здравоохранения и рекреационные услуги, образование детей), размеры сбережений, уровень цен и, наконец, вероятность получения того или иного уровня доходов в потенциальной стране иммиграции. Необходимым и достаточным условием принятия положительного решения Г.Ф. Тапинос считает превышение экономического выигрыша над «неэкономической ценой» перемещения. Под последней он понимал психологические потери, которые несет мигрант при разрыве или затруднении связей со своей естественной культурной и языковой средой, семьей и т.д.

Таким образом, научные взгляды теоретиков в области миграции служат для понимания причин и факторов не только прошлых, но и современных процессов международной миграции.

Изучение теоретических подходов помогает понять закономерности и последствия миграционных процессов, строить прогнозы, проводить более взвешенную и рациональную миграционную политику. Теории миграции были созданы для осмысления влияний миграционных процессов на население и рынок труда.

Опираясь на широкий эмпирический материал, Э.Г. Равенштейн был одним из первых, кто выделил основные особенности миграционных процессов. Хотя его законы по большей степени были описательного характера, но они оказали огромное влияние на последующие работы в области моделирования и концептуализации миграционных процессов.

Попытки выделить факторы миграции начали предприниматься значительно позже, в первую очередь учеными - экономистами. Экономисты предполагают, что миграционные потоки задаются различиями в зарплате, уровне жизни. Для них миграция - прежде всего элемент функционирования рынка труда, а также форма накопления человеческого капитала.

Предложенные гипотезы имеют разные последствия для разработки миграционной политики. В зависимости от того, какая модель поддерживается, политики могут регулировать международную миграцию путем изменения заработных плат и условий труда в странах приема путем содействия экономическому развитию в странах происхождения, создавая при этом программы социального страхования, совершенствование фьючерсов или рынков капитала в развивающихся регионах или комбинировать эти действия.

Несмотря на то, что разные аспекты имеющихся концепций работают и в настоящее время, единой всеобщей теории миграции до сих пор нет. Именно поэтому классические теории миграции не теряют свою актуальность, и по сей день используются для решения поставленных целей и задач.

Литература:

1. Абылкаликов, С.И., Винник М.В., Экономические теории миграции: рабочая сила и рынок труда / С.И. Абылкаликов // Бизнес. Общество. Власть. ВШЭ. - 2012. - №12. - С.1-19

2. Стокер, П. Работа иностранцев: Обзор международной миграции рабочей силы / П. Стокер. - М.: Academia, 1996. - С. 32-33
3. Вошинин, В.П. Учение о колонизации и переселениях / В.П. Вошинин. - М.; Л., 1926. - С. 6; 5. Там же: - С. 39; 93–119.
4. Глобальная демографическая ситуация и перспективы ее развития. - М.: ИНИОН АН СССР, 1991. - С.34.
5. Ивахнюк, И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации / И.В. Ивахнюк // Век глобализации. - 2015. - № 1. - С.46.
6. Ионцев, В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В.А. Ионцев. - М.: Диалог-МГУ, 1999. – 370 с.
7. Ломоносов, М.В. Полное собрание сочинений в 11 томах. Т.6. / М.В.Ломоносов. - М.: Издательство Академии Наук СССР, 1952. – 686 с.
8. Плакся, В.И. Безработица: теория и современная российская практика (социально-экономический аспект). Издание второе, стереотипное / В.И. Плакся. - М.: Изд-во РАГС, 2005. - 384 с.
9. Bauer, T., Zimmermann K. Causes of International Migration: A Survey // Crossing Borders: Regional and Urban Perspectives on International Migration / Ed. by P. Gorter, P. Nijkamp, J. Poot. Aldershot: Ashgate, 1998. - Pp. 95-127.
10. Becker, G.S. Investments in Human Capital: A Theoretical Analysis // Journal of Political Economy. 1962. No. 70. Pp. 9-49.; Sjaastad A. H. The Costs and Returns of Human Migration // Journal of Political Economy / G.S. Becker. - 1962. - №70. - Pp. 80–93.
11. Bohning, W.R. Helping Migrants to Stay at Home // American Academic Political & Social Science / W.R. Bohning. - 1994. -№534. - Pp. 165-177.
12. Bohning, W.R. Helping Migrants to Stay at Home // American Academic Political & Social Science. 1994. No. 534. Pp. 165-177; Olesen, H. Migration, Return and Development: An Institutional Perspective // International Migration. 2002. No. 40. Pp. 125-150; Martin P. L., Taylor J. E. The Anatomy of a Migration Hump // Development Strategy, Employment and Migration:

Insights from Models / Ed. by J. E. Taylor. - Paris: OECD, 1996. Pp. 43-62.

13. Borjas, G. Economic Theory and International Migration / G. Borjas // International Migration Review. - 1989. - №23. - Pp. 457-485.

14. Borjas, G. Friends or Strangers. The Impact of Immigrants in the US Economy / G. Borjas. - New York: Basic Books, 1990.

15. Boswell, C. Addressing the Causes of Migratory and Refugee Movements: the Role of the European Union. UNHCR: New Issues in Refugee Research, Working Paper. 2002. No. 73. De Haas H. International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts // Third World Quarterly. - 2005. - №26. - Pp. 1269-1284.

16. Castles, S., Miller, M.J. The Age of Migration. Houndmills; Basingstoke; Hampshire / S. Castles, M.J. Miller. - London: MacMillan Press Ltd., 2003. - C.22.

17. Frank, A.G. The Development of Underdevelopment // Dependence and Underdevelopment / A.G. Frank, J.D. Cockcroft, A.G. Frank, D. Johnson. - New York: Anchor Books, 1972.

18. Harris, J.R. Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis / J.R. Harris, M.P. Todaro // American Economic Review. - 1970. - №60. - Pp.126-142.

19. Kritz, M. International Migration Systems. A Global Approach / M. Kritz, Lin Lean Lim, H. Zlotnik. - Oxford: Clarendon Press, 1992. - C.125.

20. Lee, E.S. A Theory of Migration / E.S. Lee // Demography. - 1966. - №3. - Pp. 47-57.

21. Martin, P.L., Taylor, J.E. The Anatomy of a Migration Hump // Development Strategy, Employment and Migration: Insights from Models / P.L. Martin, J.E. Taylor. - Paris: OECD, 1996. - Pp. 43-62.

22. Massey, D. Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium / D. Massey, J. Arago, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, J.E. Taylor. - Oxford: Oxford University Press, 1998. - C.36.

23. Okolski, M. Migration Pressures on Europe // European Population: Unity in Diversity / Ed. by D. van de Kaa, H. Leridon, G. Gesano, M. Okolski. Dordrecht, Boston, London: Kluwer

Academic Publishers, 1999; Olesen H. Migration, Return and Development: An Institutional Perspective // International Migration. 2002. No. 40. Pp. 125–150; Solimano A. International Migration in the Age of Crisis and Globalization: Historical and Recent Experiences. Cambridge: Cambridge University Press, 2010; Nayyar D. Cross-Border Movements of People. Helsinki: The United Nations University, World Institute for Development Economics Research, 2000

24. Petras, E. The Global Labour Market in the Modern Economy // Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements / Ed. by M. Kritz, C. Keely, S. M. Tomasi. New York: Center for Migration Studies, 1981; Sassen S. Globalization and its Discontents. - New York: The New Press, 1998.

25. Piore, M.J. Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Society / M.J.Piore. - Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

26. Portes, A. The Economic Sociology of Immigration / A. Portes. - New York: Russell Sage, 1995.

27. Ravenstein, E.G. The Laws of Migration / E.G. Ravenstein // Journal of the Statistical Society of London. - Vol. 48, - №2. (June, 1885). - Pp. 167-235.

28. Sen, A. Development as Freedom / A. Sen. - New York: Anchor Books, 1999.

29. Skeldon, R. Migration and Development: A Global Perspective / R. Skeldon. - Essex: Longman, 1997. - C.681.

30. Skeldon, R. Migration and Development: A Global Perspective. Essex: Longman, 1997; Rubenstein H. Migration, Development and Remittances in Rural Mexico // International Migration. 1992. No. 30; De Haas H. International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts // Third World Quarterly. - 2005. - №26. - Pp. 1269-1284.

31. Solimano, A. International Migration in the Age of Crisis and Globalization: Historical and Recent Experiences / A. Solimano. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

32. Stark, O. The New Economics of Labor Migration / O. Stark, D.E. Bloom // American Economic Review. - 1985. - №75. - Pp. 173–178.

33. Tapinos, G.F. L'economie de migration international / Tapinos, G.F. - Paris, 1974.

34. Taylor, J.E. The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process // International Migration. 1999. No. 37. Pp. 63-88; Stark O. The Migration of Labor. Cambridge; Oxford Basil Blackwell, 1991; Maimbo S. M., Ratha D. (eds.) Remittances: Development Impact and Future Prospects. N. p.: World Bank, 2005; Ozden C., Schiff M. (eds.) International Migration, Remittances, and the Brain Drain // Washington, DC: The World Bank & Palgrave Macmillan, 2006.

35. Todaro, M.P. Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework / M.P. Todaro, L. Maruszko // Population and Development Review. - 1987. - №13. - Pp. 102-114.

36. Wallerstein, I. The Modern World System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. New York: Academic Press, 1974; Wallerstein I. The Modern World System I. Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy, 1600-1750. - New York: Academic Press, 1980.

37. Zelinsky, W. The Hypothesis of the Mobility Transition / W. Zelinsky // Geographical Review. - 1971. - №61. - Pp. 219-249.

УДК: 330.322

ЧАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲО БАРОИ РУШДИ “СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ” ВА “СОҲИБКОРИИ САБЗ” ДАР РАВАНДИ РОҲАНДОЗИИ СТРАТЕГИЯИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”

Чумахонов Г.³⁴

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақолаи мазкур мафҳуми “иқтисоди сабз” ва моҳияти сармоягузорӣ дар он аз нуқтаи назари ҳулосаи олимони муосир шарҳ дода шуда, ҳамчун падидаи нав дар рушду нумӯи иқтисодиёти муосири давлатҳои дунё бо таъсири дигаргунишавии иқлим арзёбӣ гардидааст. Зикр гардидааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин раванд пешсафтарин давлат дар минтақа ба шумор рафта, чиҳати расидан ба ҳадафи амалӣ сохтани барномаҳои стратегияи “иқтисоди сабз”, як қатор барномаҳоро амалӣ намуда, раванди “иқтисоди сабз”-ро ҳамчун усули таъмини рақобатпазирӣ ва тиҷорати устувор барои пешрафти иқтисодиёт зарур мешуморад. Дар мақолаи мазкур намунаҳои олии ҳифзи муҳити зист ба воситаи “тиҷорати сабз” ошкор гардидаанд ва самтҳои асосии моҳияти сармоягузорӣ дар “иқтисоди сабз” ва пешбурди “соҳибкории экологӣ” ва “соҳибкории сабз” ҳамчун тақозои давр нишон дода шудаанд.

***Калимаҳои калидӣ:** дигаргунишавии иқлим, “иқтисоди сабз”, соҳибкории экологӣ, стратегияи рушди иқтисоди сабз, инфрасохтори «соҳибкории экологӣ» ва “соҳибкории сабз”, сармоягузорӣ дар “соҳибкории экологӣ” ва “соҳибкории сабз”.*

³⁴ **Чумахонов Гулша Давлатшоевич** – докторанти (PhD) шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. С. Абдурахмонов, 15. Тел.: (+992)935309554; e-mail: gulsha.jumakhonov77@gmail.com.

Джумахонов Гулша Давлатшоевич - докторант (PhD) отдел социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. С. Абдурахмонова, 15. Тел.: (+992)935309554; e-mail: gulsha.jumakhonov77@gmail.com.

Jumakhonov Gulsha Davlatshoevich - doctoral student (PhD) Department of Socio-Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. S. Abdurahmonov, 15. Tel.: (+992)935309554; e-mail: gulsha.jumakhonov77@gmail.com.

Привлечение инвестиций для развития «экологического предпринимательства» и «зеленого предпринимательства» в процессе реализации стратегии «зеленой экономики»

В данной статье рассматриваются понятие «зеленая экономика» и сущность инвестирования в нее с точки зрения выводов современных ученых, а также оценивается как новое явление в развитии и типе современной экономики стран мира с влиянием изменения климата. Отмечается, что Республика Таджикистан, как неотъемлемый член международного сообщества, является ведущей страной региона в этом процессе, и для достижения цели реализации стратегических программ «зелёной экономики» реализовано ряд программ, используя процесс «зеленой экономики» как метод обеспечения конкурентоспособности, и считает, что устойчивый бизнес необходим для развития экономики. В данной статье рассматриваются лучшие примеры охраны окружающей среды посредством осуществления «зеленого бизнеса», а также показаны основные направления сущности инвестиций в «зеленую экономику» и развитие «экологического предпринимательства» и «зеленого предпринимательства».

Ключевые слово: изменение климата, «зелёная экономика», экологическое предпринимательство, стратегия развития «зеленой экономики», инфраструктура «экологического предпринимательства» и «зеленого предпринимательства», инвестиции в «экологическое предпринимательство» и «зеленое предпринимательство».

Attracting investments for the development of “ecological entrepreneurship” and “green entrepreneurship” in the process of implementing the “green economy” strategy

This article explains the concept of “green economy” and the essence of investing in it from the point of view of the conclusions of modern scientists and evaluates it as a new phenomenon in the development and type of modern economy of a country in the world with the influence of climate change. It is noted that the Republic of Tajikistan, as an integral member of the international community, is the leading country in the region in this process, and to achieve the goal of implementing strategic programs of the Green Economy, a number of programs have been implemented, using the green economy process as a method of ensuring competitiveness, and believes that sustainable business is necessary for economic development. This material reveals the best examples of environmental protection through green business, and shows the main directions of the essence of investment in the “green economy” and the development of “ecological entrepreneurship” and “green entrepreneurship”.

Key words: climate change, green economy, environmental

entrepreneurship, green economy development strategy, infrastructure of “ecological entrepreneurship” and “green entrepreneurship”, investments in “ecological entrepreneurship” and “green entrepreneurship”.

Шурӯъ аз солҳои 70-уми қарни XX ҷиҳати дигаргун шудани авзоъ дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии аҳолии саёра бо таъсири дигаргуншавии иқлим миёни олимон, сиёсатмадорон, муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои ҳифзи муҳити зист, кишоварзӣ, энергетика, иқтисод, тиб, ҳамчунин фарди инфиродӣ (individual) ибораи “иқтисоди сабз” вирди забонхост ва баҳсу андеша перомунӣ моҳияти ҳарчӣ тезтару бештар муввафақ шудан ба роҳандозии принципҳо ва моделҳои он рӯз то рӯз зиёдтар гардида, кӯшишҳои амалӣ шудани ташаббусҳои мухталиф аз тарафи ҷонибҳои ҳадафманд аз қабилӣ созмонҳои бонуфузи умумибашарӣ, давлатҳо, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, сектори хусусӣ ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои ниҳойӣ, аз ҷама муҳим - наҷоти башарият аз ин падидаи муосирӣ экзистенсиалӣ мушоҳида мегардад. Зеро, ҳулосаи амиқи олимон ва мушоҳидаҳои илмӣ бар онанд, ки таъсири манфии тағйирёбии иқлим рӯз аз рӯз зиёдтар ба мушоҳида расида, ба ҳаёти башарият ҳатарҳо ва таҳдидҳои ҷиддиеро то нестшавӣ ба бор оварда истодааст.

Гарчанде, таърифи мафҳуми “иқтисоди сабз” ҳанӯз ҳулосаи дақиқи ҳудро наёфтааст, аммо таҷрибаи амалӣ намудани он ҳулосаи илмӣ ҳудро мушаххас кардааст. Тибқи ҳулосаи муҳаққиқони “Oxford Economics” дар гузориши “Иқтисоди ҷаҳонӣ сабз: Фаҳмидан ва ба даст овардани имконият” зеро ин мафҳум ҷунин ҳулоса пешниҳод гардидааст: “Иқтисоди сабз” - иқтисодиётест, ки ҳадафи он коҳиш додани ҳатарҳои экологӣ ва норасоии экологӣ, инчунин рушди устувор бидуни таназзули муҳити зист мебошад. “Иқтисоди сабз” бо иқтисоди экологӣ зич алоқаманд аст, аммо таваҷҷуҳи бештари сиёсӣ дорад [1, 7-10]. Ин гузориш таъкид мекунад, ки “барои сабз будан, иқтисод бояд на танҳо муассир, балки одилона ҳам бошад. Инсоф эътирофи ҷенақҳои баробарӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ва кишварро дар назар дорад, баҳусус дар таъмини гузариши одилона ба иқтисоди камкарбон, тавлид ва истифодаи самараноки захираҳо ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ фарогир”[1, 7-10].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди дастгирии ташаббусҳои ҷаҳонӣ, ҷиҳати расидан ба ҳадафи амалӣ сохтани барномаҳои стратегӣ “иқтисоди сабз” дар қадами нахуст қарор дошта, тибқи

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми сентябри соли 2022 “Дар бораи стратегияи рушди “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037” раванди иқтисоди «сабз»-ро ҳамчун низоми томи муносибатҳо тавсиф намуда, ба принципҳои зерин таъя мекунад:

- адолат (баробарӣ дар дастрасӣ ба табиат);
- эҳтиром (ба шукуфои ва неқӯаҳволи);
- принципи эҳтиёткорӣ (баҳисобгирии сарбориҳои худудӣ ба сайёра);
- иштирок (иштироки васеъ хангоми қабул кардани қарорҳо);
- идоракуни (ҳисоботдиҳӣ);
- устуворӣ (ноил гардидан ба устувории иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ);
- самаранокӣ (истеҳсоли устувор ва истеъмоли босубот);
- робитаи байни наслҳо (сармоягузорӣ барои оянда [3, 28 - 30].

Дар заминаи пайдоиши ва густариши мафҳуми “иқтисоди сабз” дар шароити муосир ду мафҳуми ба ҳам алоқаманд, яке “соҳибқории экологӣ” ва “соҳибқории сабз” низ пайдо шудаанд, ки заминаи таъмини рақобатпазирӣ ва таъминии тичорати устувор барои соҳибқорон шуда метавонанд.

Ҳамбастагии “соҳибқории сабз” ва тичорати устувор аз ҳуччати Комиссияи ҷаҳонии СММ оид ба муҳити зист ва рушд дар соли 1987 бо номи «Ояндаи умумии мо» сарчашма мегирад [4].

Дар як қатор мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодиёти бозорӣ пешрафта раванди ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибқорӣ бо муҳити зист, махсусан экология ҳамроҳ буда, заминаи ҳуқуқӣ барои муҳофизати муҳити зист таҳким меёбад. Ин далел тамоюли фаъолро дар раванди сармоягузорӣ ба иқтисодиёт, махсусан дар пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ ва таъсиси корхонаҳои миллӣ ва трансмиллӣ зиёд намуда истодааст. Ҳамин тариқ, масъалаи соҳибқории экологӣ вучуд дорад ва ҷанбаҳои таҳқиқнашудаи ин мушкилот вучуд дорад.

Дар “иқтисоди сабз”, махсусан дар раванди вусъати “соҳибқории экологӣ” ва “соҳибқории сабз” афзоиши шуғл ва даромад аз ҳисоби сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ ҳар гуна фаъолиятҳои иқтисодӣ, инфрасохтор ва дороиҳо сурат мегирад, ки ба коҳиш додани партовҳои карбон ва ифлосшавӣ, баланд бардоштани самаранокии энергия ва захираҳо ва пешгирии талафоти гуногунии биологӣ ва ҳадамоти экосистема имкон медиҳад.

Истилоҳи "соҳибкории сабз", инчунин "соҳибкории экологӣ" ё кабули таҷрибаҳои аз ҷиҳати экологӣ ҳассос аз ҷониби ҳама гуна намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ – тавлидот, хариду фурӯш ва хизматрасониро дар бар мегирад. “Соҳибкории сабз” аксар вақт ба:

- кам кардани зарар ба табиат;
- баҳисобгирии партовҳои истеҳсолӣ ва коркард ё безараргардонии онҳо;
- маҳсулоте, ки метавонанд дубора, зиёда аз ду бор ва такроран истифода шаванд;
- ба маҳсулоте, ки аз масолеҳи истеҳсолшуда сохта шудаанд, нигаронида шудааст.

Таъсиси корхонаҳои сабз ғояи асосии роҳандозии “соҳибкории сабз” буда, “соҳибкорони сабз” кӯшиш мекунанд, ки ғоида бидуни зарар ба муҳити зист (маҳаллӣ ё ҷаҳонӣ) фаъолиятро ба роҳ монанд. Намунаҳои олии, ҷӣ гуна “тиҷорати сабз” муҳити зистро муҳофизат мекунад, инҳоянд:

- коҳиш додани партовҳои тавлидотӣ;
- кам ё тамоман истифода набурдани масолеҳи кимиёӣ ва зараровар;
- таъсис додани ҷойҳои кори “сабз”;
- беҳавф партофтани чизҳо ва дороиҳои хавфнок;
- истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия;
- истифодаи теъдоди камтарини қоғаз ва бастабандӣ аз қоғазу пластмасса ва резинӣ;
- такроран истифода бурдани масолеҳ ва истифодаи такрории масолеҳ.

Пас, пешбурди “соҳибкории экологӣ” ва “соҳибкории сабз” тақозои давр буда, моҳияти асосии сармоягузорӣ ба ин намуди фаъолият аз ҷунин самтҳо иборат аст:

Аввалан, сармоягузорӣ барои гузариш ба “иқтисоди сабз” дар раванди рушди соҳибкории экологӣ қодир аст, ки ҳифзи захираҳо, аз қабилҳои сармояи табиӣ, ҷисмонӣ ва инсониро афзоиш диҳад. Афзун кардан ва ҳифзи ҳосилнокии сарватҳои табиӣ (ҷангал, моҳӣ, заминҳои хоҷагии қишлоқ ва ғайра) аз ҳисоби самаранок идора кардани сармояи табиӣ, беҳтар намудани сифати нерӯи инсонӣ аз ҳисоби беҳбудии саломатӣ ва кам кардани ҳар гуна касалиҳо миёни аҳоли аз ҳисоби беҳтар намудани шароити муҳити зист ва ниҳоят, кам кардани зарари иқтисодӣ аз ҳисоби талафоти сармояи ҷисмонӣ (давомнокии

умри инсон, муҳоҷират) аз ҳисоби идоракунии беҳтари хатарҳои экологӣ, аз ҷумла сӯхторҳои ҷангал, обҳезӣ, аз байн рафтани пирияхҳо, нарасидани оби ошомиданӣ, камҳосил гардинаи заминҳои киштшаванда ва дигар офатҳои табиӣ.

Сониян, гузариш ба “иқтисодиёти сабз” ва сармоягузорӣ дар соҳибкории экологӣ ва “соҳибкории сабз”, барои тағйироти сохторҳои иқтисодӣ шароити мусоиди фароҳам оварда, ба рушд ва пешрафти як қатор соҳаҳои муҳими системавӣ, аз ҷумла энергетика, сохтмон, ҳоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғайра, ки ба навсозии дастгоҳи истеҳсолӣ, баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ, гузаштан ба истифодаи технологияи тавлиди қувваи барқ аз ҳисоби энергияи алтернативӣ мусоидат намуда, ҷалби сармояи назаррасро дар бар гирад. Манфиати сармоягузорӣ дар ин самт ба афзун намудани манбаъҳои “энергияи сабз” тавдшаванда оварда, кам кардани партовҳо аз ҳисоби таъсири газҳои гармхонаӣ оварда мерасонад. Ҳамаи ин натиҷаҳо дар баланд шудани самаранокии соҳаҳои асосии иқтисодиёт ифода меёбанд.

Сеюм, дар баробари ин сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори «соҳибкории экологӣ» ва “соҳибкории сабз”, аз ҷумла системаи обтаъминкунӣ ва канализатсия, нақлиёти ҷамъиятӣ, ки ба манбаъҳои алтернативии сӯзишворӣ нигаронида шудааст, дар алоҳидагӣ ҳамчун омили муҳими рушди ин соҳаҳо мегардад. Ин сармоягузориҳо метавонанд ба рушди иқтисодӣ ҳам аз ҷониби арза ва ҳам аз ҷониби тақозо мусоидат намуда, ҳамзамон шуғлро васеъ намоянд ва барои коҳиш додани (хусусан дар давраи бӯҳрон) бекорӣ мусоидат кунанд. Дар ин ҳолат сухан дар бораи таъсири ҳавасмандкунанда меравад.

Чаҳорум, гузариш ба “иқтисоди сабз” ва роҳандозии сармоягузории “соҳибкории экологӣ” ва “соҳибкории сабз” фаъолияти инноватсиониро ҳавасманд мекунад, аз ҷумла дар пешрафти сектори хусусӣ (аз ҳисоби афзун намудани хароҷоти илмӣ-тадқиқотӣ ва харидорӣ намудани патентҳои харгуна барори роҳандозии технологияи нави истеҳсолот), ки бояд дар баробари фароҳам овардани муҳити мусоиди рақобат, инчунин қорӣ намудани стандарту қоидаҳои нав дастгирӣ карда шавад. Дар ин маврид сухан дар бораи таъсири инноватсия меравад.

Таъсири эҳтимолии иқлим ба мизоҷ ва ҳислати инсон чанд даҳсола пеш таваҷҷуҳи хоса пайдо карда буд. Ҳамин тариқ, классики генетикаи рус В.П. Эфроимсон (1908-1989) дар китоби худ «Генетикаи

этика ва эстетика» дар бораи робитаи байни муҳити зист (аз ҷумла иқлим) ва мубодилаи моддаҳо, истеъмоли энергия, ки ба рафтори инсон таъсир мерасонад, тахминҳо кардааст. Гарчанде ин пешниҳод то кунун тасдиқоти илмӣ ҳудро пайдо накардааст, аммо ворид шудани бехатарӣ ва амният дар сайёра ба масоили аввалиндараҷаи мубрами башарият дар заминаи пайдо шудани хатарҳои ҷадид дар шароити муосир ва пешбинӣ шудани ҷорабиниҳои муқовимат зидди ин падидаҳои номатлуб, ҷомеаи ҷаҳонӣ зарурияти сармоягузorro дар ин самт авзалиятнок мешуморад. Ҳамин тариқ, ин шакли сармоягузорӣ ба “соҳибқорӣ сабз” раванди таъсири бехатарӣ ва амниятро касб мекунад.

Ҳамин тавр, ба роҳ мондани низоми пурраи “иқтисоди сабз” дар заминаи сармоягузорӣ дар “соҳибқорӣ сабз” бояд мувофиқи манфиатҳои ҳар як манфиатгиранда сураат гирад, то ки стратегияҳои фаъолияти иқтисодии ҳудро ташаққул диҳад ва ба пешрафти устувории иқтисодӣ ва таъмини “экологияи сабз” мусоидат кунад.

Хулоса: Соҳибқорӣ сабз метавонад маҳаки асосии таъмини устувории иқтисодӣ бошад, ки тағйироти дилхоҳро дар ҷомеаи бозорӣ ба вучуд орад ва илова бар ин, рафтори ширкатҳои мавҷударо дар бозор тағйир диҳад. Дар ҳамин замина, сармоягузорӣ дар соҳибқорӣ экологӣ ва “соҳибқорӣ сабз” – имконияти бузургест, барои таъмини рақобатпазирӣ, банақшагирии ояндаи соҳибқорӣ, тасмимгирии дуруст ва саривақтӣ, баланд бардоштани сифати мудирият дар раванди соҳибқорӣ, саҳмгузорӣ дар роҳандозии стратегияҳои иҷтимоиву иқтисодии миллӣ ва ғ.

Китобнома:

1. Анисимов, А.П. Экологическое предпринимательство: проблемы и перспективы / А.П. Анисимов, А.Я. Рыженков, А.Е. Черноморец // Правовое пространство России: опыт и современность. Сб. научных трудов памяти профессора В.Г. Тимофеева. – Чебоксары: Чувашский государственный университет, 2008. – 300 с.
2. UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. – URL: www.unep.org/greeneconomy. – Текст: электронный.
3. Смагулова, Ж.Б., Муханова А.Е., Мусаева Г.И. Анализ мирового опыта перехода к зеленой экономике: предпосылки и направления / Ж.Б. Смагулова, А.Е. Муханова, Г.И. Мусаева //

Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – №1-1. – 250 с.

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми сентябри соли 2023 “Дар бораи стратегияи рушди “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037”.

5. Коваленко, В.И. Исследование рынка экологических услуг / В.И. Коваленко, Л.М. Кузнецов. – СПб.: СПбГИЭУ, 2007. – 170 с.

6. – URL: <https://laboratoria.by/stati/zelenaja-jekonomika-i-predprijatija>. – Текст: электронный.

УДК: 796.51 (~)

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ САЙЁҲӢ ДАР ҶАҲОН

Искандаршоева З.³⁵, Қурбонова З.³⁶

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

*Дар мақола марҳилаҳои асосӣ ва ташаққули сайёҳӣ, аз давраи
антиқӣ то пайдоиши аввалин ширкати сайёҳӣ баррасӣ карда мешаванд.*

³⁵ **Искандаршоева Замира Карамхудоевна** – мудири шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба Ҷаҳони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш.Хоруғ, кӯч. Иҷубов 95/1. Тел.: (+992)934541166; e-mail: Dilya.04.11@mail.ru.

Искандаршоева Замира Карамхудоевна – заведующий отделом социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Иджубова, 95/1. Тел.: (+992)934541166; e-mail: Dilya.04.11@mail.ru.

Iskandarshoeva Zamira Karamkhudoevna – head of the department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. GBAO, Khorog, st. Ijubov, 95/1. Tel.: (+992)934541166; e-mail: Dilya.04.11@mail.ru.

³⁶ **Қурбонова Замира Давлатмамадова** – магистранти курси 2-юми шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба Ҷаҳони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.И. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Ш. Шотемур, 131/1. Тел.: (+992)935780092; e-mail: zama.qurbonova@gmail.com

Қурбанова Замира Давлатмамадова - магистрант 2-го курса отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Ш. Шотемура, 131/1. Тел.: (+992)935780092; e-mail: zama.qurbonova@gmail.com.

Kurbanova Zamira Davlatmadovna - 2nd year Master's student of the of the department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Shotemur, 131/1. Tel.: (+992)935780092; e-mail: zama.qurbonova@gmail.com

Ғайр аз ин, дар мақола ангезаҳои ҳавасмандгардонӣ муайян карда шудаанд, ки ба рушди сайёҳӣ мусоидат кардаанд

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, фаҳанги сайёҳӣ, иқтисод, рушди сайёҳӣ, таърих.

История формирования туризма в мире

В этой статье рассматриваются основные этапы и становление туризма, от античного периода до появления первой туристической компании. Кроме того, в статье определены мотивационные стимулы, которые способствовали развитию туризма

Ключевые слова: туризм, экскурсия, экономика, развитие туризма, история.

History of the formation of tourism in the world

This article examines the main stages and formation of tourism, from the ancient period to the appearance of the first travel company. In addition, the article identifies motivational incentives that have contributed to the development of tourism

Key words: tourism, excursion, economy, tourism development, history.

Вожаи туризм аввалин маротиба аз ҷониби муҳаққиқи фаронсавӣ Б. Жекмо дар соли 1830 истифода гардидааст. Ибораи туризм аз калимаи франсавӣ «tour», гирифта шуда, маънояш гардишгарӣ, сайр ё гаштугузор намудан аст. То замони охир мафҳуми «туризм» ва «турист» дар ҳар кишвар ба таври хос баҳо дода мешуд [3, 6].

Инсоният дар тӯли қарнҳои таърихӣ ҳаёти хеш, ҳамеша бо мақсади рушди савдо, истило ва азхудкунии заминҳои нав, дарёфт ва азхудкунии захираҳои табиӣ ва ғайра талош намуда, ба саёҳат мебаромад.

Саёҳат – истилоҳе мебошад, ки ҷойивазкунии одамонро дар макон вобаста бо ҳадафи ҷойивазкуни тавсиф менамояд.

Таърихи инкишофи саёҳиро дар ҷаҳон ба 4 давра тақсим менамоянд:

1. давраи қадим – то аввали асри XIX;
2. давраи асриҳои миёна – аввали асри XIX – аввали асри XX (таъсисёбии корхонаҳои махсус оид ба истеҳсоли маҳсулоти саёҳӣ);
3. давраи эҳё – то Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ (бавҷудоии саёҳии умумии иҷтимоӣ);

4. давраи навин баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ то соли 1990 (ташаққулёбии саноати саёҳӣ ҳамчун комплекси байнисоҳавӣ оид ба истеҳсоли мол ва хизмат барои саёҳон);

5. замони муосир - аз соли 1990 инҷониб (бавучудоии фаъолияти саёҳӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ бо маънои тоҷаш);

Дар оғози ташаққули ҷомеаи инсонӣ, сафар бешубҳа барои зинда мондани инсоният муҳим буд. Одамон давра ба давра дар ҷустуҷӯи ғизо ё таъмини амнияти худ аз як ҷо ба ҷои дигар ҳаракат мекарданд.

Баъдтар, вақте ки инсон тарзи зиндагии нишастаро оғоз кард, сафар маънои дигар гирифт. Аз замони қадим, бисёр сафарҳо аз кунҷковии оддии инсонӣ бармеангехтанд, ба монанди хоҳиши донишмандон он, ки дар паси теппаи дуртарин ё дар соҳили дигари ғазои васеи об ҷӣ аст. Ин намуди сафар - омӯхтани чизе, мушоҳида кардан, фароғат кардан ва истироҳат - метавонад ягон ҳадафи мушаххаси иқтисодӣ, сиёсӣ ё маърифатӣ надошта бошад. Эҳтимол, он ба ҷуз таваҷҷуҳи шахсии касе ба чизи ношинос ягон таъсири ғаврӣ надошт, аммо натиҷаҳои он ҳамон вақт мисли ҳозира муҳим буданд: баъзе одамон дар бораи саргузаштҳои худ нақл мекунанд, пас аз он одамони дигар кӯшиш мекунанд, ки таҷрибаи худро такрор кунанд.

Мақсади ин саёҳатҳо шиносӣ ва мубодилаи моли як минтақа бо минтақаи дигар буд. Инчунин саёҳат ҳамқадами ҳаракатҳои ҳарбӣ гардид. Ба саёҳат одатан ҳислати таълимӣ, варзишӣ ва динӣ хос буд. Хусусияти хоси саёҳии давраи қадим он буд, ки саёҳат мақсади асосӣ набуда, воситаи ноил шудан ба мақсадҳои дигар буд, ба монанди корҳои тиҷоратӣ, васеъ намудани маърифат, табобат ва ба ҳаҷ рафтан.

Нақши муҳимро дар инкишофи сайёҳӣ рушди нақлиёт (ихтирои параход аз ҷониби Роберт Фултон соли 1807 ва паравоз аз ҷониби Джорж Стефенсон соли 1814) бозидааст, ки шароити хуб ва суръати тези ҳаракат боиси пастшавии хароҷоти саёҳат гардид. Дар миёнаи асри XIX аввалин компанияҳои пардохтҳо ташкил ёфтанд, ки боиси бавучудоии саёҳии круизӣ гардиданд [2, 10-25].

Дар марҳилаи дуҷуми рушди саёҳӣ дар ҷомеа тағйироти куллӣ ба монанди тағйири вақти дамгирӣ ва вақти истироҳат ба вучуд омад. Дар Олмон соли 1873 аввалин маротиба руҳсатҳои пардохтшаванда (додани маблағи муайян ҳангоми бароман ба истироҳат) муқаррар шуда, камнамоии вақти корӣ нисбат ба вақти истироҳат сурат гирифт.

Баланд гардидани сифат ва бехатарии ҳаракат, инчунин поёнравии арзиши он, мунтазам камшавии вақти корӣ моҳиятан шумораи саёҳаткунандагонро зиёд намуд. Дар ин давра воситаҳои махсуси чойгиркунонӣ барои хизматрасонии саёҳон ба вучуд омаданд. Дар Олмон соли 1801 дар шаҳри Баден-Баден меҳмонхонаи олидарача “Бадишер Хофф”, дар Швейцария соли 1812 меҳмонхонаи “Риги-Клестерли”, соли 1859 меҳмонхонаи “Гранд Отель Швайсерхофф” дар шаҳраки Интерлакени Швейцария сохта шуд. Дар давраи дуҷуми асри XIX саноати саёҳӣ доираи истеҳсолоти худро васеъ намуд: ба воситаҳои чойгиркунонӣ ширкатҳои сайёҳӣ илова шуданд, ки вазифаи ташкили сафари сайёҳӣ ва фурӯши он ба истеъмолкунандагон буд. Масалан, бюрои саёҳии Т. Кук, ки дар миёнаҳои асри XIX дар Британияи Кабир, аввалин барои саёҳат дар шаҳри Бреслауи Олмон соли 1863 “Райзебюро Штанген” таъсис дода шуд. Аз соли 1862 саркарда, аввалин каталогҳои саёҳӣ нашр шуда, боиси зиёд гардидани талабот ба хизмати саёҳӣ гардиданд [2, 10-25].

Баъд аз Чанги дуҷуми ҷаҳон саёҳӣ воқеан ҳислати умумиичтимоиро касб намуд. Саноати саёҳӣ бо ҳамаи институтҳои, доираи истеҳсолӣ буданд. Усулҳои ташкилӣ ва идораунии истеҳсолот ташаккул ёфт. Дар ин давра сохтмони меҳмонхонаҳо, мотелҳо ва дигар биноҳои маишӣ оғоз шуда, рушди ҳам сайёҳии дохилӣ ва ҳам хориҷӣ сурат гирифт. Маҳз дар ҳамин вақт намудҳои нави саёҳӣ ба талаботҳои алоҳидаи саёҳон мутобиқ ба вучуд омад.

Аз замони қадим дастоварҳо ва меъроси таърихӣ фарҳангӣ мақсади асосии саёҳон буд, масалан тамошо намудани “ҳафт мӯъҷизаи олам”:

1. Пирамидаҳои Мисри қадим;
2. Боғҳои муаллақи Семирамида дар Вавилон (имрӯза Ироқ);
3. Мавзолей дар Галикарнас (Туркия);
4. Мучассамаи Зевс дар Олимпия (Юнон);
5. Мучассамаи Гимос – Колосс Одосский (ҷазираи Родос дар наздикии Юнон);
6. Минои баҳрӣ дар Александрия (Миср);
7. Аҳроми Артемида ва ё аҳроми Диана дар Эфес (Туркия).

Ба дастовардҳои ҷаҳон инчунин Тоҷ Маҳал (Ҳиндустон), Девори бузурги Чин, шаҳри Петраи Иордания, пиктограмаҳои бузург (Перу), харобаҳои Машу – Пиешу (Перу), маҷмӯи маъбадҳои буддоии

Боробудур (чазираи Ява) ва ғайраҳо дохил мешаванд [1, 30-36].

Дар замони муосир фаъолияти саёҳӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ мукамал гашта, рушди саноати саёҳӣ пурра сурат гирифта истодааст. Масалан сохтмони меҳмонхонаҳо, мотелҳо, хостелҳо, пансионатҳо, кемпингҳо ва базаҳои саёҳӣ. Саёҳӣ дар замони муосир дар ҳодисаҳо, алоқаҳо ва муносибатҳои гуногун ифода меёбад, ки зарурияти таснифи онро бо нишонаҳои хос вобаста аз мақсадҳои муайяни воқеӣ пеш меорад. Ба монанди саёҳии динӣ, корӣ, табобатӣ, экологӣ, ҳодисавӣ, кӯҳиву лижавӣ, экстрималӣ, круизӣ ва ғайра.

Китобнома:

1. Александрова, А.Ю. Международный туризм / А.Ю. Александрова. - М.: КноРус, 2010. - 464 с.
2. Бобозода, А.О. Возможности для развития туризма и привлечения туристов в Республику Таджикистан / О.А. Бобозода, Л.И. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. – 2017. - №2/9. - 350 с.
3. Диловаров, Р.Д. Асосҳои туризм / Р.Д. Диловаров, Ҷ.Н. Ёров, Н.Н. Сайфуллоев. – Душанбе: ДМТ, 2020 – 500 с.
4. Воскресенский, В.Ю. Международный туризм. Инновационные стратегии развития / В.Ю. Воскресенский. - М.: ЮНИТИ, 2007. - 159 с.
5. Джанджугазова, Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства / Е.А. Джанджугазова. - М.: Академия, 2008. - 224 с.
6. Кусков, А.С. Основы туризма / А.С. Кусков, Ю.А. Джаладян. - М.: КноРус, 2011. - 392 с.
7. Забаева, Ю.В. Экономика и организация туризма: международный туризм. Под ред. Ю.В. Забаева, И.А. Рябовой, Е.Л. Драчевой / Ю.В. Забаева. - М.: КноРус, 2010. - 568 с.

УДК: 325 (575.3)

ТЕНДЕНЦИИ И УСИЛЕНИЯ ПРОЦЕССА ТРУДОВОЙ
МИГРАЦИИ ИЗ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сабоиева Дж.³⁷, Сангмамадов Ш.³⁸

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

*Тамоюл ва афзоиши раванди муҳоҷирати меҳнатӣ аз
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар ин мақола тамоюлҳои асосии рушди муҳоҷирати меҳнати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти аз муҳоҷирати меҳнатӣ баргаштан баррасӣ гардида, номутаносиби байни сатҳи тайёрии касбии шаҳрвандони ба муҳоҷирати меҳнатӣ рафта ва талаботи бозори меҳнати муҳоҷирони қабулкунандаи кишварҳо асоснок карда мешавад. Мушкилоти муҳоҷирати меҳнати беруна низ бо сабаби шиддат гирифтани бисёр омилҳои беруна бадтар мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ, тамоюлҳои муҳоҷират, бозгашти муҳоҷирони меҳнатӣ, интиқоли пули муҳоҷирон, ҳусусиятҳои бозори меҳнат, хавфи интиҳои COVID-19.

³⁷ **Сабоиева Чамила Саломатшоевна** - корманди илмӣ шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Холдоров, 21. Тел.: (+992)931066883.

Сабоиева Джамила Саломатшоевна - научный сотрудник отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 21. Тел.: (+992)931066883.

Saboieva Jamila Salomatshoevna – Researcher at Department of Social and Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 21. Tel.: (+992)931066883.

³⁸ **Сангмамадов Ш. А.** – магистранти курси 2-юми шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Дехотӣ, 40. Тел.: (+992)501053366.

Сангмамадов Ш. А. – магистрант 2-го курса отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Дехоти, 40. Тел.: (+992)501053366.

Sangmamadov Sh. A. - 2nd year Master's student of the Department of Socio-Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Dehoti, 40. Tel.: (+992)501053366.

Тенденция и рост процесса трудовой миграции из Республики Таджикистан

В данной статье рассматриваются основные тенденции развития трудовой миграции населения из Республики Таджикистан и проблемы возвращающихся трудовых мигрантов; обосновывается дисбаланс между уровнем профессиональной подготовленности граждан, выезжающих в трудовую миграцию, и потребностями рынка труда принимающих мигрантов стран. Проблемы внешней трудовой миграции также усугубляются в связи с обострением многих внешних факторов

Ключевые слова: *внешняя трудовая миграция, тенденции миграции, возвращающиеся трудовые мигранты, денежные переводы мигрантов, особенности рынков труда, угроза распространения COVID-19.*

Trend and growth of labour migration process from the Republic of Tajikistan

This article examines the main trends in the development of labor migration of the population from the Republic of Tajikistan and the problems of returning labor migrants, substantiates the imbalance between the level of professional training of citizens leaving for labor migration and the needs of the labor market of receiving countries. The problems of external labor migration are also aggravated due to the worsening of many external factors.

Key words: *outward labour migration, migration trends, returning labour migrants, money transfers of migrants, peculiarities of labour market, COVID-19 dissemination danger.*

Свое развитие внешняя трудовая миграция граждан из Республики Таджикистан на заработки в Российскую Федерацию получила в переходный период и до настоящего времени является актуальной.

За три квартала 2023 года 3, 6 млн. человек переехало из Таджикистана в Россию. К концу первого полугодия действующие виды на жительство имели 128,15 тыс. жителей Таджикистана. Положительное решение о выдаче российского паспорта принято в отношении 86,96 тыс. таджикистанцев. Положительным аспектом внешней трудовой миграции являются более высокие доходы мигрантов, которые выехали на заработки. Это сказывается на росте совокупного дохода этих семей и на более высоком уровне их жизни. Но, отрицательной стороной внешней трудовой миграции является то, что она снижает напряженность на внутреннем рынке труда. Не найдя работу с достойной зарплатой у себя в стране, трудовые

мигранты вынуждены ее покинуть в поисках более достойной жизни. В нашей стране на внутреннем рынке труда, в ближайшие годы нет возможности трудоустроить всех нуждающихся в рабочих местах с достойной заработной платой. Следовательно, в настоящее время внешний рынок труда рассматривается как один из факторов снижения напряженности на внутреннем трудовом рынке. В основном наши соотечественники выезжают на заработки в Российскую Федерацию. На данном этапе насущной проблемой стали последствия кризиса в экономике России из-за пандемии, а также из-за разнородных санкций западных стран, вследствие чего тысячи трудовых мигрантов из Таджикистана теряют здесь рабочие места и вынуждены вернуться на родину. Следовательно, это в свою очередь приводит к непредвиденным социальным последствиям, таким как, снижению доходов семей, нагнетанию социальных проблем, обострению криминальной ситуации и т.д.

Трудовая миграция в нашей стране затрагивает различные аспекты жизни общества и естественным образом влияет на различные секторы экономики Таджикистана. Настоящую социально-экономическую ситуацию в стране невозможно представить без трудовой миграции за рубеж, так как она является фактором, оказывающим значительное влияние на жизнедеятельность большинства населения страны. Правительство Республики Таджикистан, принимая во внимание возможные риски массового возвращения трудящихся-мигрантов из Российской Федерации и их возможные негативные последствия, влияющие на социально-экономическую ситуацию в стране, еще 5 февраля 2015 года приняло постановление за №50 «О плане мероприятий по предотвращению воздействия возможных рисков на национальную экономику» [6]. . В этих мероприятиях предусматривается принятие мер по трудоустройству мигрантов, вынужденно возвратившихся из-за рубежа, обеспечить их социальной защитой, обучить каким либо профессиям. Данное постановление Правительства страны является среднесрочным, и выполнение пунктов плана мероприятий было рассчитано по 2018 год. Но, основное содержание данного постановления и меры, которые включены в него, указывают на основные направления дальнейших действий в отношении улучшения и придания соответствия системе подготовки рабочих кадров потребностям рынка труда. Здесь учитываются проблемы граждан

Республики Таджикистан – мигрантов, вынужденно возвратившихся в основном из Российской Федерации. Особое внимание уделяется деятельности центрам обучения взрослых, обучению русскому языку и русской культуре и т.д. В 2021 году была принята «Национальная стратегия миграции Республики Таджикистан на период до 2030 года». Основной целью, которой является обеспечение государственного управления миграционными процессами, социально – правовой защитой мигрантов и членов их семей, институциональное развитие и эффективное использование миграции в социально – экономическом и инновационном развитии страны. Следовательно, необходимо разработать и принять нормативный акт, рассчитанный на включение в планы и прогнозные документы соответствующих ведомств республики, исполнительных органов государственной власти Горно-Бадахшанской автономной области, Согдийской и Хатлонской областей, г. Душанбе, городов и районов Республики Таджикистан, мер, направленных на решение насущных проблем трудовой миграции из Республики Таджикистан.

Также существует проблема несоответствия между уровнем профессиональной подготовленности потенциально выезжающих мигрантов и потребностями рынка труда Российской Федерации. Проблемы внешней трудовой миграции очень существенно обостряются с усилением негативного влияния внешних факторов на состояние трудовой миграции населения и социально-экономическое положение страны. Прежде всего, это опасность распространения вируса COVID-19 в нашей стране и его негативные последствия. Пандемия COVID-19 нанесла большой ущерб использованию трудовых ресурсов как внутри страны, так и за ее пределами. Трудовые мигранты-выходцы из Республики Таджикистан и возвратившиеся из-за пандемии COVID-19 оказались в тяжелом положении. Внешние трудовые мигранты-выходцы из нашей страны, остались без работы и без элементарных мер социальной защиты, то есть из-за ограниченности движения транспорта, в основном авиасообщения, и не смогли возвратиться на родину, что породило множество сопутствующих проблем. А те трудовые мигранты, которые все же вернулись на родину, купив авиабилеты за баснословные деньги, до сих пор не могут выехать за рубеж, теряют работу и, как следствие, - средства к существованию для себя и для своей семьи. Проблема влияния пандемии COVID19 на социально-

экономическое развитие страны, в том числе на развитие рынка труда, посвящен ряд важных нормативных правовых актов [10]. Также принят ряд международных документов относительно предотвращения распространения пандемии COVID-19, которые прямо или косвенно относятся и к нашей стране [2]. Также необходимо отметить, что данным проблемам посвящен третий выпуск научного журнала «Экономика Таджикистана» за 2020 г. [10]. Что касается изменения тенденций во внешней миграции населения за этот промежуток времени – первое полугодие 2020 года по сравнению с 2019 годом, то данная тенденция является вполне предсказуемой и сохраняющейся на протяжении последних 5-6 лет. Сокращение количества выезжающих за рубеж по регионам выглядит следующим образом: по ГБАО – на 24 408 чел., или более чем в три раза; по Хатлонской области – на 151 650 чел., или в 2,7 раза; по Согдийской области – на 77 210 чел., или в два раза; по РРП – на 81 526 чел., или в 2,9 раза; по г. Душанбе – на 16 420 чел., или в пять раз. [10] Больше всего сокращение численности выезжающих мигрантов по регионам республики наблюдается в ГБАО, РРП и г. Душанбе. В последние годы из-за ослабления темпов экономического развития России, угрозой распространения пандемии COVID-19 и мерами, направленными на ограничение передвижения и миграции населения, наблюдается сокращение внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан в Российскую Федерацию. Между тем, несмотря на значительный спад внешней трудовой миграции, динамика безвозвратной миграции населения из страны остается довольно значительной и является результатом сложных проблем на рынке труда Республики Таджикистан. После того, как стали налаживаться авиасообщения между государствами после последствий пандемии, миграционный поток приобрел новые масштабы. Так, если взять хотя бы ГБАО Республики Таджикистан население практически не увеличивается, и идет большой отток населения из области. Следовательно, главным фактором является тотальная миграция, которая обусловлена высоким процентом безработицы и бедности в регионе. Экономические проблемы вынуждают жителей высокогорного ГБАО выезжать за пределы Таджикистана на заработки.

Также наблюдается снижение объема денежных переводов в долларовом выражении. Причиной этого является падение курса

российского рубля, так как средства из Российской Федерации в Республику Таджикистан в основном переводятся в рублях. Немалую роль сыграла пандемия COVID-19, ограничившая передвижения между странами. Нужно учесть, что, какая бы сумма денежных переводов в иностранной валюте не поступила от трудовых мигрантов, она, как правило, будет меньше объёма произведенной продукции и оказанных платных услуг населению в странах пребывания мигрантов. Работая за рубежом, трудовые мигранты вносят большой вклад в развитие страны пребывания. Следовательно, трудовой вклад мигрантов в стране пребывания всегда многократно превышает сумму денежных переводов на родину. На рынке труда Республики Таджикистан внешняя трудовая миграция должна рассматриваться как временная, вынужденная мера, а не как стратегическая. На сегодняшний день сегодня нужно признать тот факт, что Российская Федерация является главной страной, принимающей наших трудовых мигрантов. Это следует из того, что экономические преимущества России по сравнению с другими странами, входящими в Содружество Независимых Государств (СНГ) являются наиболее сильными. В основном в России наши соотечественники работают на строительстве, транспорте, жилищно-коммунальном хозяйстве (ЖКХ) и в сфере услуг. Но в последнее время из нашей страны стали выезжать врачи и педагоги различной специализации. Следовательно, политика трудовой миграции направлена на значительное расширение деловых связей Таджикистана с Российской Федерацией как с основным регионом регулируемых миграционных потоков. Это еще объясняется тем, что большинство населения нашей республики владеет русским языком, что является весомой предпосылкой развития трудовой миграции в этом направлении. На постсоветском пространстве Российская Федерация оставалась практически единственным центром миграционного притяжения работников из Таджикистана.

Но, в последнее время вследствие влияния ряда факторов, таких как усложнение международной ситуации, прежде всего касательно санкций в отношении Российской Федерации, активизация поиска альтернативных стран, принимающих трудовых мигрантов из нашей страны, будет меняться. Данная проблема, безусловно, имеет серьёзное значение, и степень ее решения зависит от активизации работы ответственных органов государственного управления

относительно поиска альтернативных стран, которые готовы принимать трудовых мигрантов, конструктивного изучения опыта более успешных стран в улучшении механизма подготовки и отправки трудовых мигрантов, например, опыта Филиппин. Филиппинская модель организации и регулирования миграционной политики является достойным примером эффективного управления процессами трудовой миграции. Филиппинский опыт организации и регулирования миграционной политики, прежде всего трудовой миграции, приемлем для нас «не только из-за сложной социально-экономической обстановки в стране (а это самая главная причина ведения подобной миграционной политики), но и из-за того, что развитые страны будут продолжать испытывать потребность в иностранных мигрантах, прежде всего, как в дешевой рабочей силе» [3]. Миграционная политика направлена не на оказание помощи в решении проблем развитых стран в удовлетворении потребностей в трудовых мигрантах. Она вызвана необходимостью в улучшении условий для жизни и работы трудовых мигрантов, граждан стран, их поставляющих, и в обеспечении их прав на чужбине, в оценке и исключении рисков в подобных поездках, попытке обеспечить им социальные гарантии, прежде всего медицинскую страховку и пенсионное обеспечение. Выезд трудовых мигрантов в организованной форме, которая заранее разработана, утверждена и налажена и способна обеспечить эффективную деятельность органов государственного управления это, и есть главная задача миграционной политики. Она должна обезопасить поездки для наших граждан, и дать минимальные социальные гарантии их труда и др.

Очевидно, что существуют проблемы значительно более серьезного и фундаментального характера. Основополагающими являются внутренние проблемы миграции населения, проблемы территориальной поляризации. Сюда относятся и пути разрешения осложнений из-за все больших расхождений между регионами по всему спектру социально-экономического развития, в том числе и проблемы ускоренного промышленного развития и повсеместного создания новых рабочих мест, обеспечения продуктивной занятости, проблемы выезда за рубеж в поисках работы. Между тем, «основой обеспечения устойчивого сбалансированного развития любой страны является развитие ее регионов, что занимает одно из важнейших мест в проводимых реформах» [7]. Повсеместное создание все более

индустриальных и инновационных рабочих мест, уменьшение разрыва между экономическим развитием регионов и является решением всех проблем рынка труда. Стимулирующую роль в развитии экономики региона должны играть централизованные субвенции или даже дотации – безвозмездная помощь центра местным органам управления – прежде всего в промышленность, а не за счет уменьшения роли и значения более высокоразвитых регионов или за счёт выделения все больших субвенций слабым регионам, думая, что это решит проблемы слаборазвитых и кризисных регионов, и тем самым оказывая им медвежью услугу.

В частности, решение важнейших проблем связано с насущными региональными проблемами развития реального сектора экономики, создания новых рабочих мест, с тенденциями в индустриализации и инновационном развитии и др. Поэтому предполагаем, что в перспективе посредством формирования благоприятного инвестиционного делового климата, а также обеспечения устойчивого развития регионов страны следует создавать как можно больше рабочих мест по всей территории республики, поскольку это даст возможность использовать отечественные трудовые ресурсы внутри страны на благо родины и тем самым повысить их личное благосостояние.

В своём ежегодном послании Президент страны отметил, что в стране численность трудоспособного населения постоянно растет и за последние пять лет увеличилась на 8,4 %. Кроме того, темпы роста населения в 2,5 раза выше, чем темпы роста рабочей силы. В связи с этим для удовлетворения потребностей населения в занятости необходимо ежегодно создавать более 100 тысяч новых рабочих мест в соответствии с предыдущими поручениями в сферах экономики страны. В этой связи подчеркиваю, что создание новых рабочих мест с достойной заработной платой внутри страны и обучение рабочим профессиям граждан является одной из приоритетных задач Правительства страны. Принятие конкретных мер по обучению рабочим профессиям населения страны и большему обеспечению постоянными рабочими местами граждан является обязанностью Правительства страны. Министерства труда, миграции и занятости населения, образования и науки, Комитет по начальному и среднему профессиональному образованию, руководители местных исполнительных органов государственной власти, всех

государственных структур и органов несут прямую ответственность в этом направлении.[6]

Проанализировав миграционную ситуацию в Республике Таджикистан, и практически не меняющееся положение трудящихся мигрантов за рубежом, можно констатировать, что процесс возвратной миграции граждан Таджикистана на родину в ближайшие годы будет продолжаться примерно такими же темпами. Поэтому, с целью реализации гибкой и прозрачной политики по достижению желаемых результатов по решению проблем возвратившихся трудящихся мигрантов и членов их семей, а также обеспечения государственного регулирования миграционными процессами в Республике Таджикистан, нужно провести ряд соответствующих мероприятий.

На основе проведенного исследования были сделаны следующие выводы и разработаны следующие предложения.

1. Проблемы трудоизбыточности в отдельных регионах страны должны быть выделены из общего контекста в рамках общегосударственного рынка труда ввиду того обстоятельства, что каждая территориально-административная единица имеет собственную специфику и проблематику, в отличие от общегосударственных. Хотя общие тенденции и динамика в целом сохраняются, для исследования каждого региона требуется специфический подход, определяемый такими факторами, как демографическое положение в регионе, особенности регионального производства, уровень бедности, традиционный жизненный уклад и т.п.

2. Для характеристики региона большое значение имеет его отношение к трудоизбыточным либо трудодефицитным регионам. Данные категории характеризуют трудонасыщенность региона, то есть степень концентрации в экономике региона трудовых ресурсов в зависимости от уровня и способов экономического развития, форм хозяйствования и отраслевой структуры экономики.

3. Кроме того, трудовая миграция оказывает определенное формирующее воздействие на структуру рабочей силы в регионе, что имеет как позитивные, так и негативные последствия. В частности, хотя и наблюдается повышение качества наименее квалифицированной части рабочей силы, вместе с тем специалисты наиболее высокой квалификации покидают

отечественный рынок труда, за счет чего происходит «усреднение» качества рабочей силы в каждом регионе. Также, следует отметить, что по большей мере предложение труда в регионе формируется под воздействием спроса на иностранных рынках по остаточному принципу (те, кто не смог или не захотел работать за рубежом, предлагают свои услуги на родине).

4. Основными причинами трудовой миграции населения в стране помимо нехватки рабочих мест являются низкие ставки заработной платы, несоответствие полученной квалификации (образования) потребностям внутреннего рынка. Эти факторы определяют особенности миграции квалифицированной рабочей силы. При этом большую их часть представляют специалисты технической сферы и медицины, а также научные кадры. Отток таких рабочих резко противоречит нашим экономическим интересам, поэтому он должен стать одним из основных объектов регулирования.

5. Необходимо внести некоторые изменения в региональную политику занятости. В частности:

- учитывать спрос при создании новых рабочих мест;
- создать условия для получения населением наиболее востребованных и необходимых экономике нашей страны специальностей, в том числе и за счет повышения интереса через агитацию и пропаганду;
- снизить налоговое бремя и предоставить льготы предприятиям, вкладывающим средства в повышение качества рабочей силы.

Литература:

1. Анализ социально-экономических проблем возвратившихся трудовых мигрантов Республики Таджикистан. - Душанбе, 2018. - 69 с.

2. Аналитическая записка МОТ: Как защитить трудовых мигрантов в условиях пандемии COVID-19. 17 04.2020. Официальный сайт МОТ (www.ilo.org). – Текст электронный.

3. Золотухин, И.Н. Филиппинская модель организации и управления процессами трудовой миграции / Режим доступа: - URL: Cyberleninka.ru/article/n/filippinskaya-model-organizatsii-iupravleniya-protsessami-trudovoy-migratsii. – Текст электронный.

4. Материалы Миграционной службы Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан / Режим доступа: - URL: <https://migration.tj/ru/home-1>. – Текст электронный.

5. Послание Президента РТ от 28.12. 2023 г. / Тоҷикистон. [Электронный ресурс] - URL: pressa.tj/polnyj-tekst-poslaniya-prezidenta-emomali-rahmona-madzhlisi-oli/. – Текст электронный.

6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 5 февраля 2015 года, №50 «О плане мероприятий по предотвращению воздействия возможных рисков на национальную экономику». – Душанбе. - 2015. - №50 / Режим доступа: - URL: <http://www.prezident.tj/node/16263?page=40>. – Текст электронный.

7. Саидмуратов, Л.Х. Социально-экономический потенциал ГБАО и южных регионов Хатлонской области Республики Таджикистан / Л.Х. Саидмуратов, Р.М. Бабаджанов и др. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 232 с.

8. Указ Президента Республики Таджикистан от 5 июня 2020 года, №1544 «О предотвращении воздействия пандемии COVID-19 на социально-экономические сферы Республики Таджикистан». - Душанбе. - 2020. - №1544 / Режим доступа: - URL: <http://www.prezident.tj/node/16263?page=40>. – Текст электронный.

9. Указ Президента Российской Федерации от 18 апреля 2020 года, №274 «О временных мерах по урегулированию правового положения иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации в связи с угрозой дальнейшего распространения новой коронавирусной инфекции (COVID-19)». Москва, Кремль. 18 апреля 2020 года / Режим доступа: - URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/45441> 8. – Текст электронный.

10. Экономика Таджикистана / Сборник статей. – 2020. - №3. – С. 13-26.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» нашрияти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Хоруғ) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ дар бахшҳои забон, адабиёт, фолклор, таърих, фалсафа ва иқтисодиёт ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

Матни мақола бояд бо ҳуруфи андозаи 12 дар дар вожапардозии Word, дар як рӯи қоғаз андозаи стандартӣ (А 4) бо фосилаи 1,15 (барои ёддоштҳо ва эзоҳҳо, фосила 1.0) навишта шуда, ҳар саҳифа бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см.

Ҳадди ниҳони дастнавис: мақола – 16 саҳифа; фишурдаи мақола – 1 саҳифа, тақриз – 4 саҳифа, солномаи ҳаёти илмӣ – 4 саҳифа.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф, бо иқтисос дар поварақ: ҷойи кор, вазифа, унвони илмӣ ва нишони муаллиф оварда мешавад.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад: маълумот оид ба унвон (китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.) / Маълумот дар бораи масъулият (муаллифон, мураббӣ, муҳаррирон ва ғайра). Маълумоти дубора ҷопшуда (масалан, нашри дувум, таҳрири нав ва иловагӣ). - Ҷойи нашр (шаҳр): Ношир, соли нашр. - Ҳаҷм (шумораи саҳфаҳо).

НАМУНА:

Агар як муаллиф бошад:

1. Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Ду муаллиф:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Се муаллиф:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

Китобҳои зерини унвон.

Тавсиф аз номи китоб оғоз мешавад, агар он аз ҷониби чор ва ё зиёда муаллиф навишта шуда бошад:

Чор муаллиф:

Ному насаби ҳамаи муаллифон пас аз хати моил оварда мешавад: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С.

Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Агар асар панҷ ва ё зиёда муаллиф дошта бошад, номи се нафари аввал дода мешавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Мачмӯаҳо:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: мачмӯаи асарҳои конфронси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрӯзи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. -

215 с.

Дастурҳои методӣ: (агар муаллиф дошта бошад):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Агар фақат тартибдиҳандагон бошанд:

Агар дар бораи се ва ё зиёда тартибдиҳанда маълумот вучуд дошта бошад, пас бояд номи аввал ва насаби компилятор аввал дода шавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Нархгузори ва буҷетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [ва дигарон]. – М.: СНИ(ф) МРУ, 2017. - 28 с.

Мақолаҳо:

Як муаллиф:

Мусулмонкулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонкулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Ду ё се муаллиф:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоибӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филологиява шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Чор муаллиф:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлугии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳулаи сурби ССуЗ бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Мақола аз маҷмӯа:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рӯкни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Санадҳои меъёрӣ:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с. Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 157 с.

Рисола ва автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук:

10.01.03/ Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Захираҳои электронӣ:

Ихтисораи URL пеш аз суроғаи почтаи электронӣ нишон дода мешавад. Пас аз суроға, хатман санаи дастрасӣ ба захираҳои нишон диҳед.

Сомонаҳо дар Интернет:

Таърихи ҷаҳонӣ: сайт. - URL: <http://www.istorya.ru> (санаи дастрасӣ: 15.10.2019). - Матни электронӣ.

Ҳукумати Федератсияи Россия: сайти расмӣ. - Москва. - URL: <http://government.ru> (санаи муроҷиат: 19.02.2020). - Матни электронӣ.

Мақолаҳо аз сомонаҳо:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifecycle.info/man-is-a-product-of-his

own- thoughts/ (санаи мурочиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: [http:// <http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>](http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm). (санаи мурочиат:12.03.2021). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз EBS:

Борзова, Л. Д. Асосҳои химияи умумӣ: китоби дарсӣ / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. - Санкт-Петербург: Лан, 2014. - 480 с. - URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (санаи мурочиат: 23.10.2019). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз китобхонаи электронии СНІ (f) МПУ:

САПФИР 3D: китоби дарсӣ / В.В.Бойченко, Д.В.Медведев, О.И.Палиенко, А.А.Шут. - Киев, 2017. - 130 с. - URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (санаи мурочиат: 07.10.2019). - Ҳолати дастрасӣ: барои сабти номшуда. Хонандагони СНІ (f) МПУ. - Матни электронӣ.

Истинодҳои библиографӣ:

Истинодҳои берун аз матн ҳамчун рӯйхати сабтҳои библиографӣ, дар матни асар дар қавсҳои квадратӣ [], бо вергул чудо карда шуда, саҳифаҳоеро, ки дар он иқтибос ҷойгир аст, нишон медиҳанд.

Рақамҳои онҳо нишон медиҳанд, ки дар рӯйхати библиографӣ таҳти кадом рақам бояд ҳуҷҷати зарурӣ пайдо карда шавад. Масалан: [34, 78].

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талабот тартиб дода шудаанд, дида баромада намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонаи мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маҷаллаи

«Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ», тел.: (+992) 93 535 31 68 .
Сомонаи мо: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вопросы гуманитарных наук» издается Институтом гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (г. Хорог).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии, истории, этнографии, археологии, философии, фольклору, литературе, а также экономике.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются аннотациями на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языке. Аннотации к статье должны быть представлены на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницу.

Текст должен быть отпечатан шрифтом 12, выполненного в текстовом редакторе Word на листе стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через 1,15 интервала (для примечания и сносок интервал – 1,0). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 1,0 см.

К рукописи прилагаются: сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номер телефона и адрес электронной почты);

Предельный объем рукописей:

статья – 16 страниц, аннотация – 1 страница; рецензия – 4 страницы; хроника научной жизни – 4 страниц.

Заглавие статьи печатается большими буквами шрифтом 10 и

снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание, ученая степень и контактные данные автора.

Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием выходных данных.

Схема описания книги: заголовок (Ф. И. О. автора). Основное заглавие: сведения, относящиеся к заглавию (учебники, учебные пособия, справочники и др.) / сведения об ответственности (авторы, составители, редакторы и др.). Сведения о переиздании (2-е изд, перераб. и доп.). – Место издания (город): издательство, год издания. – Объем (кол-во страниц).

ОБРАЗЕЦ:

Один автор:

1. Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алиии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Два автора:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Три автора:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

Книги под заглавием:

Описание начинается с заглавия книги, если она написана четырьмя и более авторами:

Четыре автора:

Имена всех авторов приводятся за косой чертой:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Пять авторов и более:

При наличии информации о пяти и более авторах приводят имена первых трех и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Сборники:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конференси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи

А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Методические указания: (с именем автора):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Если есть только составители:

При наличии информации о трех и более составителях приводят инициалы и фамилию первого составителя и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Нархгузори ва буҷетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [и др.]. – М.: СНИ (f) МРУ, 2017. - 28 с.

Статьи:

Один автор:

Мусулмонкулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонкулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Два или три автора:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоибӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филологиява шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили

англисии он / А. Бойматов, А. Исоков, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллӣ. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Четыре автора:

Таквияти устувори бӯтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Рачабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Пять авторов и более:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби ССуЗ бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ганиев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Статья из сборника:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар

«Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон руки тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Нормативные акты:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с. Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Диссертация и автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук:

10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Электронные ресурсы:

Перед электронным адресом приводится аббревиатура URL. После адреса обязательно указывать дату обращения к ресурсу.

Сайты в сети интернет:

Всемирная история: сайт. – URL: <http://www.istorya.ru> (дата обращения: 15.10.2019). – Текст: электронный.

Правительство Российской Федерации: официальный сайт. – Москва. – URL: <http://government.ru> (дата обращения: 19.02.2020). – Текст: электронный.

Статьи с сайтов:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи мурочиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи мурочиат:12.03.2021). - Матни электронӣ.

Книги из EBS:

Борзова, Л. Д. Основы общей химии: учебное пособие / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. – Санкт-Петербург: Лань, 2014. - 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (дата обращения:23.10.2019). – Текст: электронный.

Книги из Электронной библиотеки СНІ (f) МРU:

САПФИР 3D: учебное пособие / В. В. Бойченко, Д. В. Медведенко, О. И. Палиенко, А. А. Шут. – Киев, 2017. – 130 с. – URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (дата обращения: 07.10.2019). –Режим доступа: для зарегистрир. Читателей СНІ (f) МРU: – Текст: электронный.

Библиографическая ссылка:

За текстовые ссылки оформляются как перечень библиографических записей, помещенных после текста документа или его составной части. Связь библиографического списка с текстом может осуществляться по номерам записей в списке. Такие номера в тексте работы заключаются в квадратные [] скобки, через запятую указываются страницы, где расположена цитата. Цифры в них указывают, под каким номером следует в библиографическом списке искать нужный документ. Например, [34, 78].

*Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований,
не рассматриваются.*

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736001, г. Хорог, ул. У.Холдоров 4, Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистан, редакция журнала «Вопросы гуманитарных наук», тел.: (+992) 93 535 31 68 .
Наш веб-сайт: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

Address: 736001, Khorog, avenue U. Kholdorov 4, Institute of Humanities named after B.Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel.: (+992) 93 535 31 68.
Our website: www.ign.tj ; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES

№ 1, 2024

Ба чоп 12.04.2024 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x100¹/₁₆.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ҷузъи чопии шартӣ 29,63. Теъдоди нашр 100 нусха. Супориши №16

ЧДММ “Сифат - Офсет”734036, ш. Душанбе,
Тел: (+992) 93-585-72-71